

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

VZTAHY ADOLESCENTŮ
K RODINNÝM PŘÍSLUŠNÍKŮM,
PŘÁTELŮM A JEJICH VLASTNÍMU
SEBEPOJETÍ V OKRESE JESENÍK

ADOLESCENTS AND THEIR RELATIONSHIPS WITH THEIR FAMILY
MEMBERS, FRIENDS AND THEIR OWN IDENTITY IN JESENÍK
DISTRICT

Magisterská diplomová práce

Autor: **Bc. Aneta Kratochvílová**

Vedoucí práce: **PhDr. Martin Dolejš, Ph.D**

Olomouc

2023

Poděkování

Velice ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Martinu Dolejšovi, PhD., za odborné vedení mé diplomové práce, cenné rady, důležité připomínky, vstřícnost, trpělivost a ochotu.

Také děkuji všem zaměstnancům všech školských zařízení, kteří mi umožnili můj výzkum zrealizovat. Dále za jejich vstřícnost a ochotu při sběru dat a jejich pomoc při motivování respondentů k účasti na této studii. Děkuji všem respondentům, díky kterým se mi podařilo data nasbírat.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Vztahy adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí v okrese Jeseník“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 30. 3. 2023

Podpis

OBSAH

ÚVOD	5
TEORETICKÁ ČÁST	6
1 Charakteristika období adolescence.....	7
1.1 Osobnostní rysy u adolescentů	8
1.2 Význam rodiny pro utváření osobnosti v období adolescence.....	12
1.3 Význam vrstevníků pro utváření osobnosti v období adolescence.....	13
1.4 Resilience u adolescentů	15
1.5 Sebepojetí u adolescentů	16
1.6 Výzkumy týkající se období adolescence	22
1.7 Shrnutí.....	24
2 Typy prostředí.....	25
2.1 Rodina	26
2.2 Dětské domovy	32
2.3 Výchovné ústavy.....	37
2.4 Rozdíly sebepojetí adolescentů žijících v různých typech prostředí	39
2.5 Výzkumy týkající se prostředí, ve kterém adolescenti žijí.....	40
2.6 Shrnutí.....	44
VÝZKUMNÁ ČÁST	45
3 Výzkumný problém.....	46
4 Výzkumné cíle, otázky a hypotézy.....	49
4.1 Výzkumné cíle a otázky	49
4.2 Výzkumné hypotézy.....	49
5 Typ výzkumu a použité metody.....	51
5.1 Typ výzkumu.....	51
5.2 Testové metody.....	52
5.3 Metody zpracování dat.....	58
6 Sběr dat a výzkumný soubor	59
6.1 Popis a charakteristika výzkumného souboru	59
6.2 Sběr dat.....	60

6.3	Etické hledisko a ochrana soukromí	61
7	Statistické zpracování dat.....	63
7.1	Základní popis souboru.....	63
7.2	Odpovědi na výzkumné otázky.....	65
7.3	Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz.....	67
8	Diskuze.....	78
9	Závěr.....	83
SOUHRN		85
LITERATURA		87
SEZNAM GRAFŮ.....		97
SEZNAM TABULEK.....		98
PŘÍLOHY.....		99

ÚVOD

Tématem této diplomové práce je téma zaměřené na vztahy adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí v okrese Jeseník, a to z několika prostých důvodů. Hlavním důvodem je láska k dětem a k rodinnému životu. Adolescentní období považuji za etapu života, na kterou velice ráda vzpomínám. Je to období, které nás připravuje na život ve společnosti, patří mezi nejpozoruhodnější fáze vývoje lidského jedince. Osobní zkušenost s adolescenty mám v rámci své práce jako trenér a vedoucí Taneční školy, kde se denně setkávám s adolescentními děvčaty a mohu sledovat některé typické projevy chování v tomto období. Diplomovou práci píši jako prvorozená dcera otce, který trénuje fotbalový tým adolescentů, ve kterém působí pouze chlapci a na základě propojenosti těchto činností nahlížím na rozdílné projevy chování u adolescentních dívek žijící v rodinném prostředí, které mám denně před očima v taneční škole a adolescentních chlapců z fotbalového týmu, kteří žijí také v rodinném prostředí. K zamyšlení nad tématem diplomové práce mě také vedly cenné zkušenosti z výchovného ústavu, kde působím již druhým rokem a kde mohu pozorovat, jak moc důležité jsou vztahy v rodině a co vše mohou ovlivňovat, protože na rozdíl od dětí, které mám díky své trenérské praxi denně před očima, tyto děti nemají pevné rodinné vazby. Rodina a přátelé jsou klíčem ke štěstí, a právě tohle téma je pro mě klíčové. Období adolescence je vstupem mladého člověka do dospělosti, a právě proto je důležité nalézt potřebnou dávku sebehodnoty a sebejistoty, aby právě mladý člověk mohl zakotvit v integritě své vlastní objevené autentické osobnosti.

Cílem práce je zkoumat rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních (dětských domovech a výchovném ústavu) a rodinném prostředí, následně zjišťovat a analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky. Práce je rozdělena na část teoretickou a výzkumnou. V první části práce se zabýváme všemi podstatnými aspekty, které se k tomuto tématu vztahují. Teoretickým popisem charakteristiky adolescentního období a různým typem prostředí, ve kterém adolescenti žijí. V rámci výzkumné části se věnujeme zjištěním rozdílnosti sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních (dětských domovech a výchovných ústavech) a rodinném prostředí a následně zjišťujeme a analyzujeme vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky.

TEORETICKÁ ČÁST

1 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ ADOLESCENCE

V české odborné literatuře se setkáváme s pojmy mládež, mladí, dospívající, adolescence, dorost. Pojmy jsou v mnoha případech používány jako synonymní, přestože každý z pojmů s sebou nese odlišné zabarvení. S pojmy adolescence, adolescent se setkáváme především v psychologické literatuře, na rozdíl od jiných pojmů, které se vyskytují např. v sociologii, medicíně apod. (Punová, 2015).

Mnozí autoři se shodují na obecné charakteristice pojmu adolescence, která představuje velice důležitou etapu. Jedná se o druhé desetiletí života jedince, zahrnuje tedy jednu dekádu života, vymezuje se velkou dramatičností a změnami na všech úrovních lidské existence, jak na biologické úrovni, tak na sociální, psychologické a spirituální. Období adolescence charakterizuje přechodnou dobu mezi dětstvím a dospělostí. V tomto období dochází k celkové proměně dítěte v dospělého jedince, který je provázen řadou dílčích změn. Mezi nejvýznamnější změny patří vývoj sekundárních pohlavních znaků, rozvoj kognitivních schopností, částečné odklonění od rodinných příslušníků k vrstevníkům, vyšší zájem o formování vlastní identity a nárůst negativního emočního ladění (Arltová, 1994; Blatný, 2016; Langmeier & Krejčířová, 2006; Punová, 2015; Vágnerová, 2019).

V psychologické literatuře můžeme nalézt od různých autorů různá časová vymezení tohoto období. Langmeier a Krejčířová (2006) dělí adolescentní období na období pubescence, které vymezují 11–15 let, a období adolescence, které zhruba trvá 15–22 let. Období pubescence dále dělí na fázi prepuberty a fázi vlastní puberty, která představuje druhou pubertální fázi. Vágnerová (2019) vymezuje adolescenci mezi desátý a dvacátý rok života, která je dále dělena na ranou adolescenci 10–15 let, a pozdní adolescenci 15–20 let.

Blatný (2016) označuje první polovinu adolescence jako pubescenci či ranou adolescenci, kterou charakterizuje jako období nejbouřlivějších vývojových změn v lidském životě, s výjimkou raného dětství. Druhou polovinu tohoto vývojového období označuje jako pozdní adolescenci.

V období dospívání dítě prochází mnohými změnami v oblasti tělesné, psychické i sociální. Na adolescenci lze nahlížet z pohledu vývojových změn, jako např. biologické

změny, které představují hormonální a metabolické změny. Dále psychické změny, které charakterizují budování vlastní identity, změny sebepojetí a zvýšení sebereflexe, a na úrovni sociálních změn, které zahrnují odpoutání se od primárních pečujících osob, přechod na střední školu apod. Je tedy zcela pochopitelné, že v tomto období dochází k častějším konfliktům mezi adolescentem a dospělými. Mohou se měnit vztahy mezi vrstevníky i hodnotový systém adolescenta (Šporclová, 2021).

Cílem tohoto období je dosažení individuace, což znamená psychickou diferenciaci, kdy adolescent vidí sám sebe jako jedince odlišného od druhých a dokáže za sebe přijímat plnou zodpovědnost, zároveň akceptuje své rodiče i s jejich chybami. Individuaci lze považovat za psychickou nezávislost, kdy je jedinec schopen jednat nezávisle na druhých či na jejich mínění, a to bez neadekvátních pocitů viny či úzkosti (Langmeier & Krejčířová, 2006).

1.1 Osobnostní rysy u adolescentů

Dle Cakirpaloglu (2012) představuje vývoj osobnosti komplexní a celoživotní biologickou proměnu jedince v jedinečné lidské bytí. Vývoj jedince je velmi individuální záležitostí a odvíjí se od dispozic každého jednotlivce (Vavrysová, 2018). Osobnost tedy vyjadřuje nejen jedinečnost a odlišnost konkrétního jedince, ale také rozdíly mezi jednotlivými adolescenty (Orel et al., 2016).

Osobnost jedince zahrnuje tendence chovat se, myslet a cítit určitými způsoby. Zatímco temperamentové rysy jsou v dětství považovány za celek osobnosti, v pozdější adolescenci tvoří pouze podmnožinu osobnostních rozdílů. Individuální rozdíly v adolescentním období jsou popisovány jako povahové nebo osobnostní rysy. Téměř všechny osobnostní rysy vykazují mírný genetický vliv. Individuální rozdíly v temperamentu jsou pouze částečně dědičné a jsou ovlivněny prostředím. Stejně jako osobnostní rysy, ani temperamentové rysy nejsou imunní vůči zkušenostem. Osobnostní rysy ovlivňují způsoby řešení problémů adolescentů, kteří čelí novým vývojovým výzvám v různých fázích adolescentního období. Jedním z překážek, které dospívající zdolávají, jsou vazby nových přátelství a přijetí či nepřijetí mezi své vrstevníky. U dívek i chlapců jsou všechny osobnostní rysy důležitými prediktory sociální kompetence. Osobnost je i nadále důležitým prediktorem vztahů v dospělosti. Dosažení uspokojivých intimních vztahů je

nejdůležitějším cílem v životě mnoha jedinců. Negativní emocionální chování je nejsilnější a nejkonzistentnější osobnostní prediktor negativních výsledků vztahů včetně nespokojenosti ve vztahu, konfliktů, zneužívání, a nakonec i rozpadu vztahu (Shiner & Caspi, 2003).

1.1.1 Faktory ovlivňující osobnost adolescentů

Struktura osobnosti se odvozuje z raných dětských zkušeností, které jsou utvářeny vztahem rodičů k dítěti. Pro adolescenta je stále důležitá rodina, která se úzce podílí na rozvoji osobnosti. Mezi zdravý vývoj osobnosti adolescenta bychom zařadili převážně rodičovský postoj akceptace či bezpečný typ attachmentu, který v naší populaci převažuje. Negativní vztah s otcem i matkou je významným prediktorem pro psychoticismus a neuroticismus, a to jsou faktory úzce spojovány s antisociálním chováním (Vavrysová, 2018). Osobnost adolescenta je zranitelná vůči maladaptaci a psychopatologii. Vývojové období adolescence je však nevhodné pro diagnostiku a léčbu poruchy osobnosti (Shiner & Caspi, 2003).

Osobnost hraje důležitou roli v relativním úspěchu či neúspěchu adolescentů v úkolech, kterým každodenně čelí. Adolescenti mění sociální situace tak, aby od svého okolí dostávali zpětnou vazbu, která potvrzuje jejich osobnostní charakteristiky. Dělají to tak, že si osvojují strategie chování, které potvrzují jejich sebepojetí, a vzdorují zpětné vazbě, která je v rozporu s jejich sebepojetím (Shiner & Caspi, 2003).

1.1.2 Eysenckův rysový model osobnosti

Dle Kneževíče a kol. (2019) byl Eysenckův model osobnosti jedním z nejvlivnějších modelů osobnosti 20. století. Vlivný model osobnosti Hanse Eysencka disponuje třemi základními osobnostními rysy:

- neuroticismus;
- introverze-extraverze;
- psychoticismus.

Eysenckův model osobnosti byl prvním a jediným modelem, který formuloval sklony k psychóze. Předchozí metaanalýzy ukázaly, že sklony k psychotickým zážitkům a psychózám nejsou adekvátně zastoupeny ani v rámci Big Five, což znamená pětifaktorový model osobnosti. Psychoticismus nelze zaměňovat s klinickými definicemi psychotických

lidí, protože škála odráží kontinuum zahrnující velkou většinu populace (Jackson, 2001). Psychoticismus je konceptualizován jako sklon k psychóze. Pozitivní pól dimenze psychoticismu je dobrá socializace, empatie a konformismus. Negativním pólem dimenze mohou být impulzivita, nepřátelství, agresivita až psychopatie ke schizoidii, unipolární depresi, afektivním poruchám, schizoafektivním poruchám a schizofrenii. V některých výzkumech psychoticismus významně koreluje se škálami negativních nálad, jako jsou agresivita, zmatenost, deprese, plachost, egoismus a celková deaktivace. Eysenckův neuroticismus a introverze-extraverze jsou koncipovány podobně jako ve variantách modelu Big Five. Neuroticismus zahrnuje úzkost, méněcennost, závislost, vinu, hypochondrii, neštěstí a posedlost, zatímco introverze-extraverze obsahuje společenskost, aktivitu, asertivitu, dogmatismus, expresivitu, ambice a agresi (Knežević et al., 2019).

Kardum a Hudek-Knežević (1996) zkoumali vztah mezi osobnostními rysy a dimenzemi nálad, zejména s pozitivním a negativním afektem. Byl důkladně analyzován vztah Eysenckových osobnostních dimenzí extraverze, neuroticismu a psychoticismu s náladami. Výsledky zkoumání ukazují, že extraverze je spojena především s pozitivní náladou. Neuroticismus a psychoticismus je sdružován s negativní náladou. Navíc vliv těchto dvou dimenzí osobnosti na nálady je všudypřítomný a má dlouhodobý charakter. Individuální rozdíly v pozitivní a negativní emocionalitě představují ústřední organizační rysy neuroticismu a extraverze, přičemž psychoticismus souvisí spíše se sociálními emocemi, jako jsou stud, pocit viny a emoční empatie. Na jedné straně Eysenckovy osobnostní dimenze významně souvisejí s některými styly zvládnání, zatímco na druhé straně by styly zvládnání mohly být důležitými mediátory emočního prožívání. Vzhledem k tomu, že každá emoce odráží specifický typ vztahu jedince k jeho okolí, je třeba rozlišit typ, trvání, intenzitu a strukturu pozitivních a negativních emocí poskytujících více informací o výhodách a nevýhodách používaných stylů zvládnání spíše než o úrovni a obsahu stresu. Neurotičtí jedinci se uchylují ke stresovým situacím, k méně účinným strategiím zvládnání. Neuroticismus významně souvisí s používáním nepřátelských reakcí, únikových fantazií, sebeobviňováním, sedacemi prostředky, stažením se, pasivitou a nerozhodností.

1.1.3 Pětifaktorový model osobnosti

Shiner a Caspi (2003) uvádějí, že mezi nejlépe zavedenými modely osobnosti patří model pěti faktorů, který zdůrazňuje pět širokých dimenzí. Nyní existují přesvědčivé důkazy

(Shiner, 2009), že v adolescentním období jsou osobnostní rysy strukturovány podobně jako rysy dospělých jedinců. Adolescenti i dospělí vykazují pět hlavních osobnostních rysů:

- extraverci;
- neuroticismus;
- svědomitost;
- přívětivost;
- otevřenost vůči zkušenosti.

Tyto rysy pětifaktorového modelu osobnosti poskytují bohatý obraz adolescentní individuality a odrážejí základní biologické procesy (Shiner, 2009).

Extraverze měří tendenci být společenský, expresivní, temperamentní a energický. Protipól představuje plachost, rezervovanost a otupělost (Shiner, 2009). Shiner a Caspi (2003) popisují extraverci jako míru, do jaké se osoba aktivně zapojí do světa nebo se vyhýbá intenzivním sociálním zkušenostem. Adolescenti s vysokou mírou extraverci jsou popisováni jako energičtí a dominantní vůči vrstevníkům a dospělým.

Neuroticismus indexuje náchylnost dětí k negativním emocím a celkovému strádání. Dospívající s vysokým neuroticismem jsou popisováni jako úzkostní, zranitelní, napjatí, snadno vystrašení, vystresovaní, náchylní k pocitu viny, náladoví, mají nízkou toleranci k frustraci a jsou nejistí ve vztazích k ostatními. Zdá se, že neuroticismus indexuje individuální rozdíly v biologických systémech, které podporují behaviorální reakce na hrozby (Shiner, 2009). Dle Shinera a Caspiho (2003) neuroticismus poukazuje míru, do jaké osoba zažívá svět jako stresující nebo ohrožující.

Svědomitost popisuje rozsah a sílu kontroly impulzů, zda je adolescent schopen oddálit uspokojení ve službě vzdálenějších cílů nebo není schopen modulovat impulzivní výraz (Shiner & Caspi 2003). Vysoce svědomití dospívající jsou popisováni jako zodpovědní, pozorní, vytrvalí, spořádaní a úhlední, plánující, mající vysoké standardy, zatímco nízká svědomitost se projevuje nebdalejším, impulzivnějším a roztěkanějším chováním. Samoregulační rysy, které jsou součástí svědomitosti, souvisí se zráním pozornosti a schopností adolescentů soustředit se na dlouhodobé cíle na základě okamžitých impulzů a pravděpodobně souvisí s vývojem v laterální prefrontální mozkové kůře (Shiner, 2009).

Přívětivost popisuje individuální rozdíly v empatii, laskavosti a ochotě vyhovět potřebám druhých, stejně jako inhibici nepřátelských a agresivních impulzů (Shiner, 2009).

Přátelští adolescenti jsou empatičtí, altruističtí, ochotní pomoci a důvěřují, zatímco jedinci, kteří jsou nepřátelští, se vyznačují drsností, nemilosrdností, manipulativností a cyničností. Vrchol rysu přívětivosti zahrnuje adolescentní sklony k prosociálnímu chování. Přívětivější a extravertnější dospívající vykazují lepší sociální kompetence (Caspi & Shiner, 2006).

Dospívající s vysokou otevřeností vůči zkušenostem jsou popisováni jako dychtiví a rychle se učící, vnímaví, nápadití, zvědaví a originální, zatímco dívky a chlapci s nízkou úrovní této vlastnosti vykazují nižší úroveň fantazie, kreativity a zájmů o cokoliv. Zdá se, že tento rys odráží individuální rozdíly v motivaci zkoumat a vyhledávat vnitřní a vnější smyslovou stimulaci (Shiner, 2009).

V adolescentním období jsou osobnostní rysy více méně stabilní. Míra neuroticismu se zvyšuje během dospívání a poté klesá v mladém dospělosti. Přívětivost a svědomitost jsou v tomto období nejslabší a poté se zvyšuje jejich síla v mladém dospělosti a středním věku (Shiner, 2009).

Studie Goldsteina a kol. (2022) zkoumala stabilitu pořadí a změnu střední úrovně domén Big Five, aspekty neuroticismu a extraverze a internalizační symptomy na souboru 550 dospívajících žen. Osobnost a symptomy byly hodnoceny každých devět měsíců po dobu tří let. Předpokládalo se, že osobnostní rysy jsou vysoce stabilní a odrážejí trvalé charakteristiky jednotlivce, zatímco symptomy postupem času narůstají a slábnou. Toto je však přílišné zjednodušení, které zakrývá, jak moc se vlastnosti a symptomy ve skutečnosti liší s ohledem na stabilitu. Výzkumníci se zaměřili na aspekty neuroticismu a extraverze, protože to jsou dvě domény, které se nejvíce podílejí na poruchách emotivity. Tříletá stabilita pořadí byla vyšší pro osobnostní domény a aspekty ve srovnání se symptomy. Celkově byly zjištěny mírné a proměnlivé časové rozdíly mezi symptomy a rysy. Symptomy vykazovaly vysokou stabilitu pořadí a nízkou změnu střední úrovně (Goldstein et al., 2022).

1.2 Význam rodiny pro utváření osobnosti v období adolescence

Dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dospívání a šťastné dospívání je jedním z předpokladů pro dobré, zdravé utváření lidské osobnosti (Matějček, 1968).

Ačkoliv dospívající stále více touží po svobodě a „dospělém“ životě, považují vedení rodičů, vzájemný vřelý vztah a otevřenou komunikaci nadále za velmi důležité. Nejen jako

pomoc při zvládnání zátěžových situací, ale např. i pro prevenci rizikového chování (Šporclová, 2021).

Efektivní zapojení rodičů přichází, když existuje skutečné partnerství a spolupráce mezi školou a rodinami. Jak moc se starají o stravu, zdraví a školní docházku svého dítěte, odkazuje na povědomí rodičů o fyzickém, duševním a sociálním růstu jejich dětí. Koncept zapojení rodičů do školního života je důležitý proces, který může napomoci pozitivním dopadům pro všechny zúčastněné (Kumar, 2020).

Kumar (2020) zjišťoval souvislost zájmu rodičů s osobnostními rysy 16–20 let věku adolescenta. Výsledek ukázal, že na osobnostní rysy adolescentů má významný vliv, když o ně projevují zájem rodiče. Zapojení rodičů hraje zásadní roli v rozvoji osobnosti adolescentů. Dospívající, o které se zajímají jejich rodiče, jsou inteligentní, bystří, vysoce svědomití, citliví, aktivní, empatictí, starostliví. Zapojení rodičů také rozvíjí bezpečnou vazbu mezi členy rodiny, poskytuje hranice, na druhou stranu může omezovat kompetence, rozhodování a osobní pohodu adolescentů.

Rodičovská podpora a účast, stejně jako i dostatečná komunikace, mají pozitivní vliv na sebehodnocení adolescentů. Langmeier a Krejčířová (2006) popisují dvě základní teorie vlivu na utváření sebehodnocení dítěte. Podle zrcadlové teorie rodič dítěti ukazuje svými soudy o něm jeho vlastní hodnotu (může jej respektovat, podceňovat apod.). V teorii modelu je rodič sám pro dítě vzorem, podle kterého dítě modeluje své vlastní chování. U dětí zanedbávaných je často zanedbávána právě také školní docházka, není přihlíženo ke školnímu prospěchu a není rozvíjena celková intelektová kapacita adolescenta.

1.3 Význam vrstevníků pro utváření osobnosti v období adolescence

Allen et al. (2011) zkoumali faktory náchylnosti adolescentů k vlivům vrstevníků. Bylo zjištěno, že vliv vrstevníků na užívání návykových látek dospívajícími závisí na míře autonomie, vztahu s matkou, sociálních dovednostech adolescenta a sociální oblíbenosti vrstevníků. Vliv vrstevnických přátel je spojován se zkušenostmi adolescenta z rodinného prostředí. Rozvoj autonomie adolescentů vůči jejich rodičům je klíčový v souvislosti s vrstevnickými vztahy adolescentů. Chování matek k adolescentům je spojeno s náchylností k vlivu vrstevníků. U dospívajících, u kterých byla pozorována vysoká úroveň podpory ze strany matek ve věku 13 let, byla menší pravděpodobnost, že v pozdějším věku adolescence

začnou užívat návykové látky. U adolescentů, kteří se ve stresu obracejí na svou matku, je nepravděpodobná závislost na vrstevnících, a tudíž je méně pravděpodobné, že budou natolik ovlivněni chováním svých vrstevníků, přátel. Míra, do jaké si dospívající osvojili chování svých přátel, pokud jde o užívání návykových látek, nesouvisela pouze s vlastnostmi rodinného prostředí dospívajících, ale také s vlastnostmi vrstevníků. Konkrétně u adolescentů s blízkými přáteli, kteří byli oblíbení v širší skupině vrstevníků, bylo mnohem pravděpodobnější, že jejich budoucí užívání návykových látek bude předpovídat aktuální míra užívání u jejich přátel. Jedním z vysvětlení těchto zjištění je, že přátelé, kteří jsou sociálně oblíbení, mají velmi dobře rozvinuté sociální dovednosti. Bylo zjištěno, že dospívající, kterým takové sociální dovednosti chybí, napodobí chování svých přátel a začnou užívat návykové látky, tak jako jejich blízcí. Zjištění této studie tedy naznačují pravděpodobná rizika pro náchylnost k vlivu vrstevníků obecně, a nikoli pouze k vlivu vrstevníků na rizikové chování. Vnímaví adolescenti mohou být stejně náchylní k pozitivním vlivům ze strany vrstevníků jako k těm negativním. Takže faktory, jako je podpora adolescentů ze strany matek, které předpovídají nízkou náchylnost k vlivu vrstevníků, by také předpovídaly nízkou náchylnost k pozitivním vlivům.

Podobný názor zastávají také Allen a Loeb (2015), kteří uvádějí souvislost s předchozími zkušenostmi v rodině s důrazem na autonomii adolescenta se vztahy s vrstevníky. Svět vrstevníků představuje pro dospívající jedinečnou vývojovou výzvu, která je ovlivněna rodinným prostředím, zkušenostmi s dospělými mimo rodinu a předpovídá budoucí duševní a fyzické zdraví. Jak se vypořádat se vztahy s vrstevníky, je úzce spjata se způsoby, jakými dospělí v životě zacházejí s adolescenty. Rodiče nejvíce ovlivňují schopnost svých dospívajících zvládat výzvy vrstevnických vztahů souvisejících s autonomií.

Brown a kol. (1986) zkoumali roli vrstevnických skupin ve vývoji adolescenta. Zaměřili se na vlastní pohled adolescentů a důležitost vrstevnických skupin. Bylo zjištěno, že význam vrstevnických skupin s přibývajícím věkem adolescentů klesal. Důležitost vrstevnických skupin nesouvisela s pocitem identity adolescentů, ale významně se lišila v jejich ochotě přizpůsobit se vrstevníkům a v jejich postavení ve skupinách vrstevníků nebo typem davu, ke kterému patřili. Zjištění zdůraznila, že skupiny dospívajících vrstevníků mohou plnit různé funkce, jejichž význam se s věkem mění. Mladší dospívající obecně upřednostňovali členství, zdůrazňovali schopnost davu poskytovat emocionální nebo instrumentální podporu, budovat přátelství a usnadňovat sociální interakci. Starší

respondenti vyjadřovali nespokojenost s požadavky davů na konformitu a cítili, že jejich zavedené přátelské sítě vylučují potřebu vazeb mezi vrstevníky. Spokojenost mladších adolescentů ve věku 10–15 let se schopností vrstevníků poskytovat podporu, podporovat přátelství a usnadňovat sociální vztahy, kontrastovala s obavami starších dospívajících o konformitu a jejich důvěru, že přátelství bude prosperováno bez partnerských a intimních vztahů. Dav se totiž stává základem pro rozvoj podpůrných vztahů, které poskytují zdroje potřebné k získání autonomie pro identitu, protože se adolescenti vzdávají emocionální závislosti na rodičích. Mimo jiné bylo také zjištěno, že čím více se adolescenti chtěli začlenit do davu, tím více si cenili členství ve vrstevnických skupinách. Nalezly se také rozdíly mezi pohlavími ve význačnosti vrstevnických skupin. Vrstevnické vztahy jsou pro dospívající dívky důležitější než pro dospívající chlapce. Zajímavou poznámkou výzkumu bylo také zjištění, že pro adolescenty bydlící ve městech byla příslušnost k vrstevnické skupině důležitější než pro dívky a chlapce žijící na venkově. Zjištění zdůrazňuje, že funkce a vlivy vrstevnických skupin se mění v průběhu dospívání a v závislosti na charakteristických vlastnostech adolescentů.

1.4 Resilience u adolescentů

Pojem resilience je odvozen z latinského výrazu *resilio*, *resiliere*, označující český význam skákat zpět, odskakovat, odrážet se. V českém kontextu je pojem vnímán jako nezdolnost, nezlomnost, houževnatost, odolnost, schopnost se rychle vzpamatovat. Termín resilience byl nahrazen za pojmy odolnost, náchylnost a navozuje tak dynamický pohled (Šolcová, 2009). Antonymem výrazu resilience je *vulnerabilita*, označující podlehnutí nepříznivým životním situacím. Resilience totiž představuje soustavu procesů, které napomáhají jedinci nejenom přežít strasti jeho života, ale navíc jej také posilují pro budoucnost. Obrazně řečeno lze resilienci přirovnat ke schopnosti obstát v bouři životních událostí a na základě těchto zážitků se stát odolnějším, a dokonce posíleným vůči budoucím negativním životním zkušenostem (Punová, 2015).

Dle Šolcové (2009) je resilience u adolescentů charakterizována jako schopnost vypořádat se účinně se stresem a nepřízní. Resilience je procesem proměnlivým, nelze jej charakterizovat stabilitou. Jedná se o souhrnné výsledky dynamických procesů vzájemného působení mezi adolescentem, rodinou a prostředím v průběhu času.

Ogińska-Bulik a Kobylarczyk (2015) potvrdili ve zkoumané skupině 60 adolescentů ve věku 11–17 let (z toho 29 chlapců a 31 dívek) pozitivní korelaci mezi psychickou odolností, chápanou jako osobní zdroj, sociální podporou, tzn. sociální zdroj, a vnímanou kvalitou života adolescentů. Výzkumníci zjistili, že osobní zdroje hrají při vzniku procesu resilience důležitější roli než zdroje sociální.

Ačkoli některé osobnostní rysy mohou adolescenty vystavit riziku psychopatologie v nepříznivém prostředí, jiné rysy mohou podporovat právě resilienci, a to znamená, že některé osobnostní rysy mohou být ochrannými faktory v podmínkách, které vystavují adolescenty riziku psychopatologických následků (Shiner & Caspi, 2003). Adolescenti z dětských domovů disponují nižší resiliencí než adolescenti vyrůstající v rodinném prostředí. Slabší korelace mezi sociální podporou a vnímanou kvalitou života mezi adolescenty z dětských domovů může být způsobena omezením zdrojů podpory, zejména podpory od rodičů (Ogińska-Bulik & Kobylarczyk, 2015).

1.5 Sebepojetí u adolescentů

Sebepojetí se utváří v průběhu celého života kombinovaným působením biologických předpokladů, osobnostních rysů a socializačních činitelů. Dle Výrosta a Slaměníka (2008) je sebepojetí hypotetický konstrukt, pomocí něhož popisujeme obsah vědomí vztahovaný k vlastnímu já. V nejširším slova smyslu lze sebepojetí definovat jako percepci sebe samého. To je pak formováno zkušenostmi a prostředím, ve kterém adolescenti žijí (Shavelson et al., 1976). Orel a kol. (2016) představují sebepojetí jako souhrn představ a hodnotících soudů o sobě samém a zahrnuje celý soubor názorů jedince vztahovaný k vlastnímu já. Předpokládá se, že sebepojetí je v různých vývojových obdobích poměrně stabilní. Stabilita se dovršuje ve středním věku člověka. Vývoj stabilního sebepojetí je hlavní vývojovou výzvou dospívajících (Keltikangas-Järvinen, 1990).

Sebepojetí se vztahuje k vědomí jedince o jeho vlastnostech, atributech a způsobech, jakými se chová. Přesněji řečeno, hodnota, kterou děti nebo mládež přikládají sami sobě, svému chování a vlastnostem, představuje sebeúctu. Sebeúcta a sebepojetí spolu nepochybně úzce souvisejí (Spencer, 1988).

Teoreticky i prakticky významnými otázkami jsou pluralita, mnohočetnost, flexibilita i mnohostrannost sebepojetí, které zahrnuje řadu rolí, osobních charakteristik

a vlastností. Sebepojetí se mění nejen v závislosti na věku, ale také v závislosti na vývoji kognitivních schopností, zkušeností i vlastních interpretací. Míra sebehodnocení se mění jak vlivem tělesných a hormonálních změn, tak působením sociální sféry, tedy pod vlivem zpětné vazby a srovnávání s druhými (Orel et al., 2015).

Sebepojetí je skutečně důležité zejména ve školním věku, protože je považováno za primární vzdělávací cíl díky jeho obecným účinkům na duševní stav, psychickou pohodu a lidské chování (Fernández-Bustos et al., 2019). Byly zjištěny (Ordaz-Villegas et al., 2013) rozdíly v akademickém výkonu mezi adolescenty s vysokým akademickým sebepojetím a jedinci s nízkým akademickým sebepojetím. Většina dívek a chlapců s vysokým akademickým výkonem vykazovala vysoké akademické sebepojetí, a naopak studenti s nízkým akademickým výkonem vykazovali nízké akademické sebepojetí.

1.5.1 Teoretická východiska sebepojetí

Zvýšený zájem o sebepojetí zapříčinila teorie sebeschémat či schémat já H. Markusové (Výrost & Slaměnik, 2008). Schémata lze považovat za filtr informací, které si adolescent pouští ke svému já. Stabilizují a integrují sebepojetí. Pomocí schémat jedinec volí informace, které budou považovány za relevantní k vlastnímu já, a které nikoliv. Schémata jsou také výsledkem generalizace opakovaného procesu kategorizace a sebepercepce.

Na sebepojetí lze nahlížet z fenomenologického hlediska, jelikož ho nelze pozorovat přímo, ale je odvoditelné z chování nebo z vyjádření člověka. Vyjádření o sobě samém je přesnější, neboť se jedná o přímou zkušenost samotného adolescenta. Pokud dojde ke zkreslení výpovědí, není to problém teoretický, ale jedná se o problém metodologický (Obereignerů et al., 2017).

Model sebepojetí jako paměťové struktury rozvíjí Kihlstrom se svými pracovníky, kde je já uloženo v paměti jako struktura zkušeností a znalostí, jako tzv. prototypy já. Prototypem se myslí zobecnělá zkušenost, která je vyabstrahována z pozorování sebe sama ve specifických životních situacích. Nejde však o kategorii, která je jasně ohraničená. Má své centrální a periferní charakteristiky, kdy centrální charakteristiky jsou stabilní a důležité a periferní charakteristiky jsou méně stabilní a vstupují i do jiných kategorií (Výrost & Slaměnik, 2008).

Sebepojetí má hodnotící i popisnou složku, která reprezentuje adolescentovy nashromážděné úsudky o sobě. Tyto úsudky mohou být charakterizovány internalizovanými soudy o druhých osobách a jiné mohou být ojedinělé pro daného člověka. V případě hovoření o vlastním sebepojetí je důležité brát v úvahu jak interpersonální, tak intrapersonální zdroje srovnávání. Tento fakt by měl odrážet hodnocení adolescenta vzhledem k jeho vrstevníkům a také vzhledem ke svým vnitřním normám (Orel et al., 2016).

1.5.2 Vývoj sebepojetí

Dospívání je období života, ve kterém se hluboce mění pojetí o sobě samých. Někteří autoři naproti tomu zdůrazňují, že vzhledem k mnoha vývojovým změnám v průběhu dospívání nelze očekávat, že by sebepojetí bylo příliš stabilní. Sebepojetí se skládá z různých dimenzí. Jedná se o soukromé já, sociální já a ideální já. Sebeúcta a sociální já jsou charakteristiky, které jsou do sebepojetí zahrnovány nejčastěji. Složky sebepojetí se mohou lišit v závislosti na věku nebo pohlaví (Keltikangas-Järvinen, 1990).

Aktivita v oblastech mozku spojených se sebezpracováním, včetně prefrontálního kortexu, se mezi ranou adolescencí a pozdní adolescencí mění. Změny v sebepojetí tak mohou být způsobeny funkčními změnami mozku v oblastech zapojených do sebezpracování. Mezi adolescencí a dospělostí dochází k posunu aktivity prefrontálního kortexu, který má klíčovou roli v sebereflexi. Studie Sebastiana a kol. (2008) naznačuje, že neurokognitivní vývoj může přispívat k behaviorálním jevům typickým pro dospívání, jako jsou zvýšené sebevědomí a náchylnost k vlivu vrstevníků.

Existují dva hlavní zdroje informací, které používáme k budování sebepojetí. Přímé hodnocení toho „jací jsme“, lze abstrahovat z našich vlastních reakcí na minulé události a zkušenosti, zatímco reflektované hodnocení vyplývá z našeho přesvědčení o tom, jak nás ostatní vidí, což je koncept nazývaný zrcadlové já. V rané adolescenci se dívky i chlapci častěji srovnávají s ostatními a chápou, že ostatní je srovnávají a soudí. Také začínají těmto soudům přikládat vyšší hodnotu. Takže zrcadlové já začíná mít větší roli v sebepojetí. Během dospívání se interpersonální prostředí rychle mění a jedinec přebírá nové sociální role, což v obou případech pravděpodobně přispívá ke změnám v sebepojetí. Změny v sebepojetí mohou přispívat k jevům v chování typickým pro dospívání, jako jsou zvýšené sebevědomí a náchylnost k tlaku vrstevníků. Hodnocení sebe sama se v dětství a dospívání stává komplexnějším a diferencovanějším (Sebastian et al., 2008).

Chování rodičů hraje zásadní roli ve vývoji sebepojetí. Vztahy mezi rodiči ovlivňují chování jejich dětí. Nízké citové vazby matek mají negativní vliv na sebepojetí jejich dětí. Když bylo zkoumáno, do jaké míry jsou dimenze sebepojetí adolescentů ovlivněny mírou zájmu matek, bylo zjištěno, že zájem matek o školu a rozvíjející se zájmy jejich dětí pozitivně působí v dimenzích soběstačnosti a sebeúcty. Matky dětí s pozitivním sebehodnocením méně používaly metody fyzických trestů a více používaly disciplinární metody ve srovnání s matkami dětí s negativním sebehodnocením. Matky dětí s pozitivním sebehodnocením navíc podporovaly své děti v tom, aby samostatně deklarovaly své názory a aktivně se účastnily rozhodovacích procesů, na rozdíl od těch, jejichž děti mají negativní sebehodnocení (Ata & Yağan Güder, 2018).

Sebepojetí je považováno nejen za strukturu, která se v průběhu adolescentního období mění. Může být popsáno i procesem strukturální změny. Sebepojetí je strukturálním produktem reflexivní činnosti, ale je také náchylné ke změnám, když se jedinec setkává s novými rolami, situacemi a životními přechody. Sebepojetí je charakterizováno jak stabilitou, tak změnou v průběhu života. Obsah a struktura sebepojetí se tedy mění s každou fází vývojového období. Z kognitivního hlediska znamená raná adolescence rozvoj formálního operativního myšlení, sofistikovaného deduktivního uvažování a efektivnější, rozmanité zpracování informací. Osvojení těchto dovedností umožňuje dospívajícím efektivně vnímat sebe samé v době, kdy jsou extrémně introspektivní a sebevědomé. Struktura sebepojetí v tomto vývojovém období dominují myšlenky, pocity, postoje, touhy, přesvědčení, obavy a očekávání. Narušení způsobu, jakým se raní adolescenti dívají na sebe, mohou napomoci fyzické a fyziologické změny, které jsou zcela dramatické, např. zrychlení hormonální produkce, růstové skoky, změny hlasu, akné apod. Přejít ze základní školy na střední školu představuje řadu výzev, včetně navazování nových přátel, změny pedagogů apod. Adolescenti v raném věku se navíc postupně emancipují od rodičů, konflikt mezi rodiči a dospívajícími se prohlubuje, zintenzivňuje se zapojení vrstevníků a obavy se obrací k přátelům a sexuální aktivitě. Tyto poznatky mohou způsobit narušení sebepojetí ve věku 12–13 let než v kterémkoli jiném bodě životního cyklu (Orel et al., 2015; Demo, 1992). Avšak s pokračujícím zráním a přizpůsobováním se novým sociálním rolím, fyzickým vlastnostem a kognitivním schopnostem adolescenti redefinují své sebepojetí (Demo, 1992).

1.5.3 Formování sebepojetí

Pubescenti mají potřebu nového vymezení sebe sama, které souvisí s úsilím o prohloubení sebepoznání a zaměřením se na vlastní osobnost (Vágnerová, 2012). Navzdory všem poklesům a aspektům v období puberty se na závěr dospívání stává sebepojetí konzistentnější a diferencovanější. K dosažení identity jsou nezbytné krize, díky kterým pubescent získává nové otázky a rozhodnutí. Nejvíce znejistěnou věkovou skupinou jsou dospívající ve věku 12–13 let, přičemž hlubší pocity nejistoty jsou zaznamenávány u dívek (Janošová, 2008). Po prudkém poklesu na počátku dospívání začíná úroveň sebehodnocení většinou kolem 15–16 let pak opět narůstat (Langmeier & Krejčířová, 2006). Rozdíly v propadu sebehodnocení mezi jednotlivci mohou být velké. K většímu propadu nedochází u všech, ale jen u některých. Pozitivní vliv na stabilizaci a vývoj sebehodnocení má především otázka přijetí vrstevnickou skupinou (Orel et al., 2015).

Současně se opouštějí představy, že sebepojetí odolává situačním vlivům a zůstává více méně stabilní v různých situacích a v průběhu interakcí s lidmi. Autoři Markus a Wurf (1987) vysvětlují sebepojetí jako multifacetový fenomén, hierarchicky uspořádanou strukturu silně ovlivněnou formováním situačního kontextu. Vnímání „já“ je silně uchyceno s momentem přítomnosti a ovlivňuje v určité chvíli všechny složky osobnosti.

Lamborn a kol. (1991) uvádí, že na utváření a formování sebepojetí má velký vliv zejména rodičovský styl výchovy, přičemž pozitivní vliv mají vnímavost, citlivost, vřelost, přiměřenost požadavků, podpora samostatnosti, důvěra, ale i přiměřená kontrola ze strany rodičů.

Fyzická aktivita může pomoci jednotlivcům dosáhnout pozitivního sebepojetí a podpořit psychickou pohodu u dospívajících prostřednictvím zlepšení fyzického vnímání a tělesné spokojenosti. Je také zdůrazněn význam tělesné hmotnosti, tělesné nespokojenosti a fyzického sebepojetí na konfiguraci sebepojetí. Učitelé tělesné výchovy by měli zavádět strategie na podporu fyzické aktivity ve školách a poskytovat kvalitní programy tělesné výchovy ke zvýšení fyzické aktivity během dospívání (Fernández-Bustos et al., 2019).

1.5.4 Rozdíly sebepojetí mezi pohlavím adolescentů

Samotné pohlaví je nepochybně nedílnou součástí prožívání a chování jedince, tedy jeho osobnosti, a má tak nepochybný vztah k sebepojetí. Odlišnost ve výchově mezi chlapci

a dívkami a rozdílů osobnosti mezi oběma pohlavími je patrná. Již od narození je s dívkami a chlapci zacházeno odlišným způsobem. Podle pohlaví jsou děti odlišně napomínány, povzbuzovány a chváleny. Podle pohlaví jsou určité způsoby chování odměňovány, trestány či nepodporovány sociálním okolím (Orel et al., 2016).

Adams a kol. (2006) nenalezli rozdíl v oblasti sebepojetí chlapců a dívek v období adolescence. V evropských a amerických skupinách vykazovaly dívky nižší sebevědomí než chlapci, ale nebylo tomu tak ve skupině afroamerických adolescentů. Toto zjištění lze vysvětlit genderovou socializací v evropské a americké kultuře. Chlapci v těchto kulturách jsou často více povzbuzováni k tomu, aby byli soběstační a nezávislí. To by mohlo podpořit pocity kompetence a vyšší úroveň sebepojetí. Byl zjištěn prudký pokles sebepojetí během přechodu ze základní školy na střední školu. Protože však tato analýza kombinovala všechny etnické skupiny, lze toto zjištění vysvětlit tím, že etnicita má větší vliv na sebevědomí adolescenta než pohlaví.

Orel a kol. (2016) v rámci dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 našli pouze nepatrné rozdíly mezi chlapci a dívkami. V subškále nepodléhání úzkosti chlapci skórovali o něco více, tzn. že dívky vykazovaly vyšší hladinu úzkostnosti a nejistoty než chlapci. Rozdíl byl také nalezen u subškály přízpůsobivosti, kde dívky dosáhly vyššího skóru než chlapci. Avšak bylo zjištěno, že vývoj u jednotlivých subškál dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 (PHCSCS-2) je prakticky nezávislý na pohlaví a věku adolescentů.

Toto tvrzení zastává také Keltikangas-Järvinen (1990), který v celkovém skóre sebepojetí nenalezl mezi chlapci a dívkami žádné rozdíly. Dokonce se předpokládá, že nízké sebehodnocení žen je zodpovědné za jejich nízkou účast v profesích s vysokým statusem.

Naopak Orel a kol. (2015) ve zkoumaném souboru 4 901 žáků ČR prokazují statisticky významný rozdíl mezi pohlavím v pěti škálách PHCSCS-2. Bylo zjištěno, že celkový skór sebepojetí vykazuje statisticky významné rozdíly mezi chlapci a dívkami ve věkové skupině 15–18 let. Zjištěné výsledky výzkumu ukazují na hlubší pocity nejistoty zaznamenané u dívek. Mírné rozdíly byly shledány mezi dívkami a chlapci v oblasti sociální, a to ve prospěch dívek. U chlapců je naopak doménově specifická oblast emocionality. V období dospívání popisují autoři výrazný a dočasný pokles úroveň sebehodnocení, který je ve výzkumném souboru patrný prakticky u všech položek ve skupině dívek, ve skupině

chlapců se pokles týká pouze oblasti fyzického zjevu a vlastností, což by poukazovalo na mnohem vyšší míru stability sebepojetí u chlapců v porovnání s dívkami.

1.6 Výzkumy týkající se období adolescence

Albuquerque a kol. (2015) ověřovali faktory resilience mezi adolescenty z ústavních zařízení. Souborem bylo 40 dospívajících ve věku 12–17 let z ústavních zařízení, kteří byli vybráni na základě nepravděpodobnostního vzorkování. Data byla shromážděna s výzkumným protokolem sestávajícím z formy sociodemografických charakteristik, Wagnildovy škály odolnosti, profilu sebevnímání pro adolescenty a adaptace škály sociální kompetence. Výsledkem výzkumu je závěr, že adolescentní chlapci vykazují vyšší úroveň odolnosti a sebepojetí ve srovnání s adolescentními dívkami.

Adolescenti, zejména dívky, mají tendenci pociťovat horší psychický stav, pokud mají vyšší míru introverze a neurotismu. Průřezová data o 2 946 dospívajících ve věku 16–17 let byla získána z Longitudinální studie Fenga a kol. (2022), která prokázala pozitivní změnu v souvislosti s přírodou a duševním zdravím dospívajících napříč osobnostními rysy. Studie posouvá pole zkoumání nad rámec potvrzení přínosů pro duševní zdraví směrem k úvahám o individuálních rozdílech v osobnostních rysech spojených s mentální odolností a biopsychosociální zranitelností v populaci. Adolescenti s vyšší mírou introverze nebo neuroticismu disponují horším psychickým stavem než jejich vrstevníci s nižší úrovní těchto osobnostních rysů. Mezi dospívajícími ženami s vysokou mírou introverze nebo neuroticismu však příroda či zelený prostor poskytují psychickou podporu a zlepšení psychického stavu, což má za následek výrazně nižší internalizační skóre ve srovnání s vrstevnicemi s podobně vysokou mírou introverze nebo neuroticismu, ale bez pravidelného kontaktu s přírodou či kvalitní zelenou plochou.

Souvislost osobnostních charakteristik, kvalita vztahů s rodiči a optimismus, tedy zlepšení psychického stavu, byly zkoumány Thomsonem a kol. (2015). Bylo zjištěno, že pozitivní sebepojetí, nízký neuroticismus, vysoká podpora ze strany rodičů mají pozitivní dopad na optimismus adolescentů a zlepšení jejich nálady, psychického stavu.

Adolescence je obdobím plným změn, a to jak pro dospívajícího jedince, tak pro jejich rodiče. Shearer a kol. (2005) se ve svém výzkumu zabývali právě změnami ve vztahu rodičů k jejich dospívajícím dětem, a to z pohledu matek a otců. Rodiče nejčastěji uváděli

změny v osobních kvalitách dítěte, jako jsou například větší nezávislost a samostatnost, zralost a narůstající egocentrismus. Kromě změn v chování samotných dětí rodiče také uváděli proměny jejich vzájemného vztahu. Většina rodičů uvedla, že se jejich vztahy s dětmi od přechodu do adolescence sblížily a prohloubily. To je dle Shearera a kol. (2005) poněkud překvapující vzhledem k tomu, že adolescence bývá charakterizována jako období vzdoru a častých konfliktů s rodiči. Autoři popisují v tomto kontextu adolescenci jako období, v němž blízkost mezi rodiči a dětmi klesá. Zajímavým poznatkem celé studie bylo, že rodiče nevypovídali ve velké míře o fázi dospívání svých dětí jako o bouřlivém období plném stresu, konfliktů a dramatických bojů za nezávislost a samostatnost. Přestože matky ani otcové nehodnotili vše za každou cenu kladně, nejčastější výpovědi se týkaly pozitivních změn v jejich vztahu s dospívajícími dětmi.

Henrich a kol. (2006) zkoumali, jaká je souvislost mezi vztahy adolescentů s jejich přáteli a rodiči a sexuálním rizikovým chováním v dospívání. Analýzy byly provedeny na 2 652 sexuálně aktivních afroamerických adolescentech. Výsledky ukázaly, že adolescenti měli nižší riziko sexuálního rizikového chování v případě přátelských vztahů s vrstevníky a vřelým rodinným zázemím. Komunikace mezi matkou a adolescentem o sexuálních aktivitách přispěla ke snížení pravděpodobnosti sexuálního rizika pouze u dívek. Podpurné vztahy a sexuální rizikové chování v adolescenci jsou dynamicky propojeny.

Zkoumání, do jaké míry mají genetika a vrstevníci vliv na problémové chování dospívajících, vedli Schlomer a kol. (2020). Tento výzkum dokazuje, že jak výběr vrstevníků, tak socializace jsou důležitými prediktory problémového chování adolescentů. Výzkum také prokázal, že vliv na rizikové chování u adolescentů mají co do zapříčinění i genetické faktory.

Výsledky Lamborna a kol. (1991) naznačují, že adolescenti, kteří charakterizují své rodiče jako autoritářské, mají nejvyšší skóre v míře sociálně-emoční kompetence a nejnižší v míře psychologické a behaviorální dysfunkce. Opak je pravdou pro dospívající, kteří popisují své rodiče jako nedbalé. Adolescenti, jejichž rodiče jsou charakterizováni jako autoritativní, dosahují přiměřeně dobrých výsledků v ukazatelích poslušnosti a v souladu se standardy dospělých, ale mají relativně horší sebepojetí než adolescenti z jiných typů rodin. Naproti tomu adolescenti ze shovívavého typu výchovy rodičů vykazují silný smysl pro sebevědomí, ale uvádějí vyšší frekvenci zneužívání návykových látek a špatného chování ve škole a méně dodržují pravidelnou školní docházku.

1.7 Shrnutí

První kapitola diplomové práce byla věnována charakteristikou období adolescence, konkrétně osobnostními rysy, významem rodiny pro utváření osobnosti v období adolescence, významem vrstevníků pro utváření osobnosti v období adolescence, resiliencí, sebepojetím a na závěr výzkumy, které se týkají adolescentního období. Cílovou skupinou této práce a stěžejní této kapitoly jsou právě adolescenti. Obecně lze říci, že období dospívání je etapa, kdy jedinec prochází změnou z dítěte na dospělého, kterou je nutné zvládnout. Obsah kapitoly byl charakterizován tak, aby byl oporou pro následující výzkumné šetření této diplomové práce. Následná kapitola se bude zabývat typy prostředí, ve kterých adolescenti mohou žít.

2 TYPY PROSTŘEDÍ

Prostředí, ve kterém adolescenti žijí, hraje svoji nezaměnitelnou roli ve vývoji celé osobnosti. Mnoho jedinců udává na nejvyšší příčku svého hodnotového systému právě rodinu. Rodina je prostředí, která jedince formuje od narození až do smrti a dodává pocity jistoty, bezpečí a napomáhá utvářet obraz o sobě samých (Balcová & Havan, 2022). Adolescenti momentálně vyrůstají ve velmi odlišném prostředí, které má tendenci být mnohdy rizikovým (Vavrysová, 2018). Záleží na genderu, rase, etniku, sociálním statusu, rodinném prostředí, komunitě, pracovních podmínkách celé rodiny apod. Jsou zde ale děti, které pocity rodinné pohody nezažily. Jejich rodinu nepředstavují máma a táta, ale pouze kamarádi, vychovatelé a popřípadě sourozenci (Balcová & Havan, 2022).

Jedním z prostředí, ve kterém adolescenti žijí bez rodičů, je ústavní zařízení. Ústavní zařízení reprezentuje mj. výchovné ústavy a dětské domovy dle Zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních ve znění pozdějších zákonů a další související zákony (zákon č. 109/2002 Sb.).

Za princip prostředí, ve kterém adolescenti žijí, je považováno uspokojení základních psychických potřeb. To však jedince doprovází pouze v dětství, ale po celý život. Mezi další principy prostředí řadíme trvalost a hloubku citových vztahů. V dětském domově bývá zpravidla jen velmi málo možností pro navázání hlubších vztahů mezi vychovatelem a dítětem, přičemž jejich trvalost je omezena délkou pobytu dítěte. Dalším principem je prolínání soukromí, např. v dětském domově už sama organizace vzdaluje soukromí vychovatele od světa vychovávaného dítěte, tzn. vychovatel bydlí jinde, má danou pracovní dobu. Jeho úkolem je vychovávat, nikoliv sdílet. V rodině je tomu však jinak, nelze společný čas i prostor jedinců oddělit (Matějček, 1968).

2.1 Rodina

Rodina se v České republice v posledních několika desetiletích dost vzdálila ustálenému modelu, platnému v Evropě nejméně po tisíciletí, od doby, kdy se s křesťanstvím rozšířila přísná monogamie a zákaz sexu mimo manželství a také výrazně odlišná, vzájemně doplňující role muže a ženy. Tuto změnu podnítilo zrání společnosti. Ochrana rodinného prostředí nezávisí už na síle a bojovnosti mužů v rodině, převzali ji však profesionální policisté a právní řád. Hospodářská moc společnosti se už neopírá o sílu fyzicky namáhavé práce, pro kterou mají lepší tělesné předpoklady muži, opírá se stále více o výkon v zaměstnání, kde rozhoduje intelektuálnost a schopnost komunikace, tedy charakteristiky, jimiž jsou muži i ženy vybaveni bez rozdílů stejně (Možný, 2002). Psychologický důraz na rodinu se začal objevovat v sedmdesátých letech, nicméně v tuto dobu byla rodina ještě stále chápána jako dyáda matka–dítě. Ke změnám došlo až v osmdesátých letech, kterým napomohla vývojová psychologie, ve které došlo k explozi zájmu o rodinu (Sobotková, 2001). Převrat významné změny způsobil na konci 20. století vynález a poté rozšíření spolehlivé antikoncepce (Možný, 2002).

Přesné a jednoznačné vymezení pojmu rodiny je téměř nemožné, protože rodina je definována z hlediska různých vědních disciplín (sociologie, psychologie, právo apod.), z hlediska různých oblastí těžké vědy (klinická psychologie, pedagogická psychologie apod.), z hlediska různých systémových přístupů a na základě různých aspektů (Výrost & Slaměník, 1998).

Rodina je jako jakýsi všeobecný socializační činitel, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat požadovaným způsobem v procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje společensky žádoucí normy (Výrost & Slaměník, 1998). Sobotková (2011) nahlíží na rodinu jako na primární kontext lidské zkušenosti od kolébky až po hrob. Chápe rodinu jako skupinu jedinců, která má společnou minulost, současnou realitu a budoucí očekávání vzájemně propojených transakčních vztahů. Jde o základní jednotku společnosti. Georgas (2006) nazývá rodinu jako univerzální a nezbytnou instituci pro přežití člověka ve společnosti. Definujeme-li rodinu jako rodinný systém, lze tento systém dle Sobotkové (2001) chápat jako soubor částí a vztahů mezi nimi.

Rodinný systém se rozkládá v prostoru a čase, v biologickém a sociálně-historickém kontextu. Rodiny se musí přizpůsobovat změnám, které přináší rodinný životní cyklus, aby zvládaly různé životní úlohy. V každé rodině jsou vytvořeny různé způsoby zvládání úkolů a řešení problémů. Podstatou rodinného systému je rodinná interakce. Každý rodinný systém se skládá z několika subsystémů, z nichž nejzásadnější je manželský či partnerský subsystém, subsystém rodič–dítě a sourozenecký subsystém. Manželský či partnerský subsystém je primární, hraje ústřední roli ve všech vývojových fázích životního cyklu rodiny. Celkový úspěch jakékoliv rodiny závisí do značné míry na schopnosti ženy a muže vybudovat si dobře fungující vztah. Subsystém rodič–dítě vzniká okamžikem vzniku těhotenství. V sourozeneckém subsystému se dítě učí spolupráci, vzájemné podpoře, soutěžení, vytvářet a vyjednávat kompromisy apod. V rodině může docházet přechodně i k utvoření jiných subsystémů či koalic, např. matka–mladší dítě, otec–starší dítě apod. Důležitým bodem z hlediska fungování rodiny jsou hranice mezi subsystémy a jejich nastavení (Sobotková, 2001).

Murdockova definice rodiny hovoří o rodině jako sociální skupině charakterizované společným bydlištěm, ekonomickou spoluprací a rozmnožováním, zahrnující dospělé obou pohlaví a jedno nebo více dětí, vlastních nebo adoptovaných. Definice autora ho vedla k závěru, že nukleární rodina je univerzálním lidským sociálním seskupením, buď jako jediná převládající forma rodiny, nebo jako základní jednotka, ze které se skládají složitější rodinné formy. Tato definice rodiny však byla zpochybněna některými antropology (Bohannon, 1963; Goodenough, 1970; Fortes, 1978; Yanagisako, 1979, získáno v Georgas, 2006). Murdockova definice však byla zpochybněna kvůli nárůstu neúplných rodin, včetně rozvedených, adoptivních, neprovdaných nebo ovdovělých matek a rodin stejného pohlaví ve Spojených státech, Kanadě a v Evropě.

2.1.1 Funkce rodiny

Funkce rodiny shrnují vše, co by měla rodina plnit pro její správné fungování. Vzájemné propojení všech funkcí napomáhá k pozitivnímu rodinnému soužití a fungování uvnitř i mimo rodinu. V rodinách může také docházet k poruchám funkcí, kdy dochází k neschopnosti dodržovat tyto funkce přirozenou cestou (Matoušek, 2003).

Za obecně uznávané (Výrost & Slaměník, 1998) jsou považovány čtyři základní funkce:

- reprodukční;
- materiální;
- výchovná;
- emocionální.

Reprodukční funkce rodiny je jedním z nejobvyklejších a akceptovatelných důvodů pro existenci rodiny. Zajišťuje pokračování rodu. Materiální funkce je chápána jako hmotné zajištění domácnosti jednotlivých členů rodiny. Tato funkce byla velmi významná v dobách, kdy bylo možné rodinu chápat jako samostatně hospodařící jednotku, kde každý měl své povinnosti ve svých činnostech a rodina se materiálně zajistila sama, díky svému hospodářství. Rodina je prostředím poskytujícím dítěti základní orientaci v okolním světě a vše potřebné pro plynulé zařazení do společnosti, a to je označováno jako funkce výchovná. Jde o funkci jen obtížně nahraditelnou. Dynamika probíhající v rodině tvoří zcela jedinečné prostředí pro formování postojů ke světu, blízkému okolí a k sobě samému. Vytváří také hodnotové orientace, základ pro formování vlastního já a koncepci vlastního života. Emocionální funkce je považována za zcela jedinečnou a nenahraditelnou (Říčan, 2013; Výrost & Slaměník, 1998). Tato funkce rodiny nezávisí na věku členů, protože potřeba zázemí, bezvýhradného přijímání, pocitu bezpečí, jistoty, podpory a pomoci, potřeba sdílení zážitků, společné historie, důvěrnosti, potřeba utváření společných a životních perspektiv a plánů je nutná pro všechny věkové kategorie. Lze se na to podívat i z druhé stránky, a právě emoční funkce je v dysfunkční rodině nejvíce zraňující a je nejhluběji postížena (Výrost & Slaměník, 1998). Již od narození si dítě utváří soubor poznatků, názorů a postojů k životu. Z toho je většina osvojená právě z rodinného prostředí a z výchovy v rodině (Říčan, 2013).

2.1.2 Typy rodin

Celková atmosféra rodiny, která formuje osobnost adolescenta, je závislá na soužití všech členů rodiny, a to především matky, otce, popřípadě sourozenců. Chybí-li v rodině některý z těchto členů, dochází lehce k ohrožení dítěte deprivací (Matějček & Langmeier, 1974).

Typy rodin dle Cajthamlové (2017):

- rodina nukleární – zahrnuje matku, otce a jejich děti;
- rodina širší – další členové rodiny ze strany matky i otce.

Typy rodin dle charakteru podle Cajthamlové (2017):

- úplná stabilní – rodiče a děti spolu žijí v jedné domácnosti, vztahy mezi členy jsou láskyplné, nekonfliktní, všichni se podílejí na chodu a klimatu rodiny, prostředí je stálé, rodina plánuje společnou budoucnost;
- úplná nestabilní – rodiče a děti spolu žijí v jedné domácnosti, vztahy v rodině jsou nefunkční, domácnost se rozpadá, rodiče jsou často v rozvodové situaci, děti nemají dostatečně stálé a vyrovnané prostředí, v domácím prostředí panuje napjatá situace;
- střídavá péče – rodiče a děti spolu nežijí v jedné domácnosti, výchova dětí probíhá střídavě vždy dané období u jednoho z rodičů na základě domluvy či soudního rozhodnutí;
- výlučná péče jednoho z rodičů – stanovená soudem, kdy druhý rodič plní pouze vyživovací povinnost;
- rodina neúplná – týká se matek samoživitelek či otců samoživitelů, nemusí pro dítě znamenat nevýhodu oproti rodině úplné, pokud se rodič chopí své výchovné funkce naplno.

Výzkumy také naznačují, že před dosažením dospělosti existuje značný počet dětí a dospívajících, kteří prožívají alespoň jednu změnu rodinné struktury. Tyto změny pak souvisejí s projevy problémového chování, kterým však lze předejít i přes rodinné změny různými styly rodičovství a kvalitou vztahu rodič – dítě. Např. jeden rodič může být schopen poskytnout stejnou úroveň výchovy, dohledu nebo se svým dítětem trávit stejné množství času jako dva rodiče. Mezi negativní stránky soužití v neúplné rodině však patří např. zvýšené ekonomické potíže. Socioekonomický status rodiny je skutečně silným prediktorem antisociálního chování v dospívání. Ekonomické potíže mohou také vést k menšímu dohledu a monitorování rodičů kvůli více zaměstnání či dlouhé pracovní době z důvodu ekonomických potíží. To však může vést k méně efektivní a nekonzistentní disciplíně (Childs et al., 2022).

Zatímco kulturní ideál úplné rodiny (tj. nukleární rodiny s heterosexuálním manželským párem a jejich společnými biologickými dětmi) je stále uznáván, počet neúplných rodin přibývá. V roce 1980 to bylo 18 % dětí žijících ve Spojených státech v domácnosti pouze s matkou a 2 % dětí žila v domácnosti pouze s otcem. V roce 2015 žilo 23 % dětí pouze s matkou a 4 % žila v domácnosti pouze s otcem (Childs et al., 2022).

2.1.3 Výchova v rodině

Je časté, že dospívání dětí rodiče zasáhne v období, které ani pro ně samotné není z hlediska osobního vývoje snadné. Rodičům v mnoha případech bývá kolem čtyřiceti, případně padesáti let a mnozí z nich právě procházejí tzv. krizí středního věku, kdy přemýšlejí, zda se jejich život ubírá správným směrem, zda jsou se svým životem spokojeni, o jaké příležitosti se nechali připravit, kam chtějí, aby jejich život směřoval apod. (Sharry, 2006).

Garcia a Serra (2019) hovoří o čtyřtypologickém modelu rodičovských výchovných stylů se dvěma dimenzemi: vřelostí a přísností. Vřelost představuje míru, do jaké rodiče projevují svým dětem péči a přijetí, podporují je a komunikují s nimi argumentováním. Přísnost se týká míry, do jaké rodiče ukládají normy na chování svých dětí, používají dohled a udržují nad dětmi asertivní autoritu. Čtyřtypologický model zastupuje výchovné styly:

- autoritativní;
- shovívavý;
- autoritářský;
- nedbalý.

Na autoritativní výchovu lze nahlížet jako na výchovu vřelou a přísnou. Shovívavá výchova disponuje vřelostí, avšak chybí přísnost. Autoritářská výchova je charakterizována přísností a absencí vřelosti a v nedbalé výchově chybí jak vřelost, tak přísnost. Výsledky výzkumu Garcii a Serry (2019) ukázaly, že důsledky výchovných rodičovských stylů neprokázaly souvislost se školním výkonem dětí. Naopak výchovné rodičovské styly souvisejí se socializací dětí. Shovívavé rodičovství se vztahovalo ke stejným nebo dokonce lepším výsledkům socializace adolescentů než autoritativní rodičovství, zatímco autoritářské a zanedbávané styly byly spojovány s nejhoršími výsledky socializace adolescentů. Výsledky obecně ukázaly, že shovívavý styl (vřelost, ale ne přísnost) je efektivní výchovnou strategií bez ohledu na školní výkony dítěte.

2.1.4 Specifika a rizikové faktory u adolescentů žijících v rodinném prostředí

Rizikové chování, které se u dětí může vyskytovat, je vysvětlováno jako aktivity, které přímo, nebo nepřímo vyúsťují v psychosociální nebo zdravotní poškození aktéra, jiných osob, majetku nebo prostředí (Vavrysová, 2018).

Dle Macka (1999) je pro predikci rizikových faktorů adolescentů nejdůležitější sociální strukturou rodina. Rodiče ovlivňují chování svých dospívajících dětí v mnoha směrech. Významným faktorem je vzdělání a zaměstnání obou rodičů, jejich začlenění do dalších sociálních struktur apod. S projevy rizikového chování souvisí dlouhodobě převládající rodinné klima, názory, přesvědčení a postoje obou rodičů, popřípadě jejich náboženská orientace. Childs a kol. (2022) naopak uvádějí, že právě kvalita rodičovství na rozdíl od struktury rodiny utváří riziko dětí pro zapojení problémového chování. Kvalita vazby mezi rodiči a dospívajícími může být výraznějším rizikovým faktorem problémového chování než struktura rodiny. Také Gerard a Buehler (1999) zkoumali, jak působily rizikové faktory rodinného prostředí (konflikt mezi rodiči, špatné rodičovství, ekonomické potíže apod.) na problémové chování adolescentů. Byla nalezena větší variabilita externalizace problémového chování mládeže v nerozvedených domácnostech s oběma rodiči. Špatné rodičovství je nejsilnějším rizikovým faktorem pro rizikové chování. Jedním z hlavních důvodů problémového chování adolescentů je pozorování konfliktů a dospívajícími vnímané nepřátelství rodičů vůči dětem samotným. Nepřátelství a nenávisť v manželském vztahu se může ve skutečnosti přenést i do vztahu rodič–dítě. Ekonomické potíže jsou také významným rizikovým faktorem pro internalizaci problémového chování mládeže.

I Nigutová et al. (2011) uvádějí, že na delikventním chování adolescentů má největší vliv právě rodina. Studie Jackmana a Griffithe (2019) zkoumala faktory ovlivňující užívání marihuany mezi adolescenty na karibském ostrově Barbados. Konkrétně se zaměřili na rizikové a ochranné faktory rodičů adolescentů. Bylo zjištěno, že rodiče ovlivňují užívání marihuany mezi dospívajícími. Konkrétně adolescenti, kteří žili s oběma rodiči, neměli žádné přátele užívající marihuanu, měli vrstevníky, kteří by užívání marihuany neschvalovali, a měli silné vazby se svými rodiči, kteří neužívali marihuanu.

Novotný a Okrajka (2012) zjišťovali vliv některých rodinných charakteristik na rozvoj rizikového chování u adolescentů, kde byl potvrzen vliv modelového chování a přejímání zažívaných vzorců chování rodičů, např. přímý vliv kouření rodičů na kuřácké chování dítěte. Pozoruhodnou skutečností je, že tento vliv se neprojevil u konzumace

alkoholu. Je možné uvažovat o tom, že na rozdíl od kouření, kde je dítě vystaveno pravidelnému chování (ať už v podobě cigaretového zápachu, nedopalků v popelníku, sledování kouřícího rodiče), je konzumace alkoholu často méně viditelná, v některých případech může být spojena s negativními zkušenostmi s opilekým chováním, které může působit opačným efektem. Významnou roli zde také může hrát vliv dalších okolností, jako je např. vliv vrstevnické skupiny. Z nepřímých vlivů pak mají nejvýraznější efekt na rizikové chování dítěte konflikty s rodiči a konečně negativně působící okolnosti vycházející ze snížení možností kontaktu dítěte s matkou, který s sebou nese také snížení výchovného vlivu, možností kontroly, riziko ztráty pevného důvěrného spojení a určitého vzájemného odcizení.

Rizikovým faktorem rodinného prostředí mohou být „děti, které mají své děti“. Mladistvé matky považuje Punová (2015) za rizikovou mládež, která může mít za následek jejich znevýhodněný vstup do života dospělých. Je možné předpokládat, že v některých případech nemohou poskytovat svému dítěti plnohodnotnou výchovu.

2.2 Dětské domovy

Dle zákona č. 109/2002 Sb. jsou součástí zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů dětské domovy a dětské domovy se školou. Dětský domov pečuje o děti podle jejich individuálních potřeb (zákon č. 109/2002 Sb.).

Adolescentům v dětském domově a v dětském domově se školou je poskytováno plné přímé zaopatrění dle zákona č. 109/2002 Sb., jako jsou stravování, ubytování a ošacení, učební potřeby a školní pomůcky, úhrada nezbytně nutných nákladů na vzdělávání, úhrada nákladů na zdravotní služby, léčiva a zdravotnické prostředky, které nejsou hrazeny ze zdravotního pojištění, pokud nebyly zdravotní služby vyžádány zákonnými zástupci dítěte. Dále kapesné, osobní dary a věcná pomoc při odchodu zletilých ze zařízení, úhrada nákladů na dopravu do sídla školy. Dětem mohou být dále hrazeny potřeby pro využití volného času a rekreaci, náklady na kulturní, uměleckou, oddechovou a sportovní činnost, náklady na soutěžní akce, rekreace, náklady na dopravu k osobám odpovědným za výchovu apod. (zákon č. 109/2002 Sb.).

V současné době je věková hranice, kdy dítě přichází do dětských domovů, často vysoká. V mnoha případech se jedná o nefunkční rodinné prostředí, zahrnující zanedbávání,

týrání či zneužívání. Narušená je u zanedbávaných a týraných dětí rovněž attachmentová vazba, která snižuje sebehodnocení dospívajících (Klimšová & Obereignerů, 2020). Často diskutovaným problémem, se kterým se děti v dětských domovech potýkají a který může být příčinou mnohých kognitivních, emocionálních, behaviorálních i sociálních obtíží, je psychická deprivace, kdy je dítě nedostatečně uspokojené základními duševními potřebami (Langmeier & Matějček, 1974). U dětí umístěných v dětských domovech se vyskytuje snížená schopnost přizpůsobivosti, zvláště pak v případě dětských domovů se školou, kam přicházejí děti s nejrůznějšími psychiatrickými potížemi, mezi nimiž jednoznačně dominují poruchy chování, poruchy přizpůsobení či poruchy emocí. Ani v případě umístění do dětských domovů by neměl být přerušen pravidelný kontakt s rodinou, pokud je to možné. Pozitivní vztah alespoň s jedním z rodičů je významným protektivním faktorem (Klimšová & Obereignerů, 2020).

2.2.1 Dětské domovy a jejich funkce

Ve vztahu k dětem plní dětské domovy zejména úkoly:

- výchovné;
- vzdělávací;
- sociální.

Cílem dětského domova je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které nemají závažné poruchy chování. Dívky a chlapci se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova (Mynaříková et al., 2022).

Důležité při umístování dítěte od rodiny do dětského domova je přihlížet k několika činitelům (Matějček & Langmeier, 1974):

- věk dítěte;
- tělesný a duševní stav dítěte;
- rodinná situace;
- předpokládané trvání pobytu.

Adolescenti se už těžko přizpůsobují prostředí dětských domovů, tudíž umístění do těchto zařízení jim vyhovuje lépe svým výchovným a pracovním programem. Některé nemoci přímo vyžadují ústavní léčbu, a zvláště v případě psychických poruch, např. poruch chování, bývá umístění v dobrém dětském domově užitečné. Důležitým aspektem je, aby sourozenci bývali umístování společně, bez rozdílu věku. Dítě, které se brzy vrátí do rodiny,

by nemělo navazovat jiný, příliš těsný citový vztah. Naopak u dětí, u kterých lze předpokládat dlouhodobé nebo trvalé umístění, je nutné zajistit všechny podmínky k úspěšnému výchovnému postupu (Matějček & Langmeier, 1974).

2.2.2 Způsoby výchovy v dětských domovech

Rodinná skupina je základní organizační složkou v dětském domově a v dětském domově se školou. Tvoří ji v dětském domově nejméně 6 a nejvíce 8 dětí, v dětském domově se školou nejméně 5 a nejvíce 8 dětí, různého věku a pohlaví. Sourozenci se zařazují do jedné rodinné skupiny. Výjimečně je možné zařadit sourozence do odlišných rodinných skupin, zejména z výchovných důvodů. V dětském domově i v dětském domově se školou lze zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin. Děti se do rodinných skupin zařazují s ohledem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby (zákon č. 109/2002 Sb.).

Přístup k dětem a způsoby výchovy se liší v různých typech dětských domovů. Výchova v dětských domovech se školou je odlišná od výchovy v dětských domovech rodinného typu. Také se liší jednotlivé dětské domovy mezi sebou a přístupy konkrétních vychovatelů a pedagogů. Jedním z hlavních záměrů zařízení dětských domovů a dětských domovů se školou je resocializace dětí neboli převýchova, jejímž cílem je optimalizace životních perspektiv dítěte s poruchami chování (Pipeková, 1998). Matoušek (2006) uvádí, že jde o návrat ke společensky přijatelnému způsobu chování u jedinců, kteří se od něj vychylují. Během resocializace musí dojít ke změnám postojů a hodnot.

2.2.3 Specifika a rizikové faktory u adolescentů v dětských domovech

Do dětského domova mohou být umístěovány děti ve věku 3–18 let. V dětských domovech mohou jedinci zůstat až do své plnoletosti. V případě, že se připravují na své budoucí povolání, lze tuto dobu prodloužit až do 26 let. Mladistvý musí uzavřít s dětským domovem smlouvu zakládající nárok na tzv. pobyt na dohodu. Podmínkou umožnění plného přímého zaopatření je ale soustavná příprava na výkon povolání, v případě ukončení studia nárok zaniká. Pokud v průběhu povinné školní docházky pominuly důvody pro zařazení dítěte do školy zřízené při dětském domově, je dítě na základě žádosti ředitele dětského domova se školou zařazeno do školského zařízení, které není součástí dětského domova se školou. Nemůže-li se dítě po ukončení povinné školní docházky pro pokračující závažné poruchy chování vzdělávat ve střední škole mimo zařízení nebo neuzavře-li pracovněprávní

vztah, je umístěno do výchovného ústavu (zákon č. 109/2002 Sb.). Do dětského domova se také umísťují nezletilé matky spolu s jejich dětmi (Mynaříková et al., 2022).

Zatímco v minulosti byla zařízení podobná dnešním dětským domovům budována zejména pro osiřelé děti, v současnosti tvoří úplní sirotci naprostou menšinu umístěných dětí. Důvodem umístění dítěte do dětského domova je dnes především selhání biologické rodiny v péči o něj (Kessler et al., 2008). Dle Mynaříkové a kol. (2022; Griffith et al. 2009) je nejčastějším důvodem umísťování dětí do dětských domovů zanedbávání péče, nezvládnutá výchova a alkoholismus či zneužívání jiných návykových látek. Další důvody jsou zastoupeny pouze ve velmi malém počtu. Dle Griffith a kol. (2009) vstupují do dětských domovů převážně ty děti, které žily v rodinném prostředí s vysokou mírou rizikového chování, např. domácí násilí, týrání apod. Také vstupují ty děti, jejichž rodiče disponují nízkou úrovní rodičovských dovedností, např. nedostatečný zájem o dítě, nízký dohled, žádná disciplína, slabá komunikace apod. Dle Kesslera a kol. (2008) jsou nejčastější případy umístění do dětských domovů anamnéza zanedbávání, emočního týrání, fyzického týrání a sexuálního zneužívání. K podobným závěrům došli i Gilbert a kol. (2009), podle jehož výzkumu je nejčastějším způsobem špatného zacházení s dítětem ze strany rodičů zanedbávání, následováno psychickým, resp. emočním týráním. Na třetí pozici je týrání fyzické, na čtvrté pak sexuální zneužívání. K dalším důvodům umístění může patřit také neschopnost postarat se o dítě z důvodu rodinného stresu nebo jiných důvodů nebo zneužívání návykových látek.

Mynaříková a kol. (2022) zkoumali za pomoci Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 123 dětí z dětského domova. Děti z dětského domova se v oblasti škály přízpůsobení (BEH) a škály fyzický zjev a vlastnosti (PHY) pohybují v nižším průměru. U ostatních oblastí se pak pohybují v pásmu průměru a nepoukazují na významné odlišnosti. Výsledky v pásmu nižšího průměru BEH jsou přibližně stejné u chlapců i děvčat. V rámci PHY se objevují určité rozdíly mezi chlapci a dívkami, kdy dívky mají častěji tendenci se výrazně podceňovat, zatímco chlapci se výrazně nadhodnocují. Výrazné podceňování může poukazovat na problémy ve vztahu k vlastnímu tělu a problematický vztah k sobě samému. Tento problém může souviset s výskytem poruch příjmu potravy, sebepoškozování atd. Výsledky naznačují, že s oblastí sebepřijetí by mělo docházet k neustálé prevenci během pobytu v dětském domově. Ve srovnání s jinými tématy se otázka vnímání sebe samého může zdát druhořadá, výsledek průzkumu však naznačuje, že pro řadu adolescentů nejen z dětských domovů se jedná o klíčové téma.

Studie Hukkanen a kol. (1999) poukazuje na adolescenty z dětských domovů jako na vysoce zranitelnou skupinu s rozsáhlými potřebami v oblasti duševního zdraví. V západní Evropě žije odhadem 0,2 až 1,0 % všech dětí v pěstounských rodinách nebo v dětských domovech. Povědomí o vážných psychických problémech těchto dětí se zvyšuje. Bylo zjištěno, že dívky a chlapci z dětských domovů disponují výrazně častěji problémy s chováním a emocionálními problémy a s poruchami učení. V této studii byly nejdůležitějšími faktory, ovlivňujícími psychickou pohodu dětí, životní zkušenosti dítěte před příchodem do dětského domova a kvalita vztahu s rodičem při pobytu v dětském domově.

V českém prostředí se dopadem ústavní výchovy na psychiku dítěte zabývali zejména Zdeněk Matějček a Josef Langmeier. Uvádějí sice, že nejméně příznivé dopady kolektivní péče na vývoj dítěte má jeho umístění do dětského domova v batolecím věku, tedy od 1 roku do 3 let, avšak zdůrazňují, že ohrožující je v podstatě jakýkoliv dlouhodobější pobyt v ústavní výchově, a to v jakémkoliv věku dítěte (Langmeier & Matějček, 1974).

Dalo by se věřit, že při umístění adolescentů do dětských domovů budou rizikové faktory minimální, avšak i přesto nadále pobyt dětí v dětském domově ohrožuje několik faktorů, které ovlivňují jejich emocionální, sociální, vzdělávací a psychologickou složku. Výzkum Munongia a Mawila (2023) poukazuje na děti z dětských domovů, které vykazují špatné mechanismy zvládnutí a poruchy chování. Mezi rizikové faktory bylo zařazeno i špatné zacházení s dětmi ze strany vychovatelů a pedagogů dětských domovů.

Zásadním rizikovým faktorem, ovlivňujícím integraci mladistvých z dětského domova do společnosti, je jistě i genetická zátěž, kterou si přinášejí adolescenti z primární rodiny. Vliv výchovy na genetické predispozice k určitému chování, schopnostem nebo povahovým rysům je v řadě případů omezený nebo minimálně sporný. Například u inteligence je prokázáno, že vrozené dispozice představují cca až 70-75 % a zbytek závisí na vlivu prostředí (Matějček, 1999). Významnou genetickou zátěž představuje přítomnost psychických poruch u jednoho z rodičů. Dalším diskutovaným problémem v souvislosti s genetickou zátěží je dědičnost náchylnosti k alkoholismu a dalším návykovým látkám. Děti rodičů závislých na alkoholu a uživatelů drog vstupují do života zatíženy genetickými predispozicemi, které mohou jejich úspěšné zapojení do společnosti znesnadňovat, což se netýká jen dětí v dětských domovech. Nelze ovšem vycházet z předpokladu, že by se dítě z takto zatíženého rodinného prostředí muselo nutně stát také závislým na návykových látkách (Novotný & Okrajka, 2012). Genetické predispozice jsou ovlivněny výchovou

a prostředím, a lze je tedy určitým působením, jak posilovat, tak i zeslabovat (Mynaříková et al., 2022).

Výzkum Daňka (2022) upozorňuje na fakt, že nelze tvrdit, že děti a dospívající edukačně a sociálně zaostávají primárně vinou dětského domova. Děti do dětských domovů přicházejí již s problémy, protože byly vystavovány patologickým vlivům dysfunkčních rodinných prostředí, a to je pro tuto problematiku klíčové. Snaha o nápravu dětí dětským domovem je pak v mnoha případech neúspěšná.

2.3 Výchovné ústavy

Adolescence je etapou, v níž už může být určité chování posuzováno natolik společensky nebezpečné, že je nutný výchovný ústav. Výchovný ústav je zařízením, v němž je život omezenější a předvídatelnější než v okolním sociálním prostředí. Výchovný ústav je pokusem o umělý domov (Matoušek, 1999).

Dle zákona č. 109/2002 Sb. zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Dle zákona řadíme zařízení, mezi které mj. patří i výchovné ústavy. Výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo stanovena ochranná výchova. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou, s uloženou ochrannou výchovou, kam řadíme nezletilé matky a jejich děti, nebo které vyžadují výchovně léčebnou péči, popřípadě se ve výchovném ústavu pro tyto děti zakládají oddělené výchovné skupiny. Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě starší 12 let, má-li uloženu ochrannou výchovu a projevují-li se v jeho chování tak závažné poruchy, že nemůže být zařazeno v dětském domově se školou (zákon č. 109/2002 Sb.).

2.3.1 Výchovné ústavy a jejich funkce

Ve vztahu k dětem plní výchovný ústav zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální (zákon č. 109/2002 Sb.). Při hodnocení výchovných ústavů je také nutné mít na paměti jejich primární účel, čímž není výchova a péče o adolescenta z pozice rodiče, tento cíl je až sekundární. Primárním účelem je zajištění co nejlepší možné péče vzhledem k možnostem a charakteristikám systému ve chvíli, kdy ostatní, vhodnější formy péče,

selhávají. Jde tedy o ochranu dítěte před předešlým ohrožujícím prostředím a předcházení dalšímu působení těchto negativních vlivů. Dalším důvodem je případný charakter těchto vývojových rizik (Novotný, 2015).

Na funkce výchovných ústavů je možno nahlížet z perspektivy zájmů společnosti nebo z hlediska dítěte. V některých případech se oba zájmy shodují. Jde o zařízení výchovné, resocializační.

Dle Matouška (1990) jsou hlavními funkcemi výchovných ústavů:

- podpora a péče;
- léčba, výchova a resocializace;
- omezení, vyloučení a represe.

Podpora a péče je poskytována jako náhrada ze nefunkční nebo chybějící rodinné zázemí. Léčba, výchova a resocializace usilují o změnu stavu. Očekává se, že dítě opustí výchovný ústav v jiném stavu, než v jakém do něho nastoupil. Posledními funkcemi výchovných ústavů jsou omezení, vyloučení a represe traumatizujících zážitků (Matoušek, 1999).

2.3.2 Způsoby výchovy ve výchovných ústavech

Výchovná skupina je základní organizační jednotkou ve výchovném ústavu, kterou tvoří nejméně 5 a nejvíce 8 adolescentů. Ve výchovném ústavu je možné v jedné budově zřídit nejvíce 6 výchovných skupin. Děti se do výchovných skupin zařazují s ohledem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby (zákon č. 109/2002 Sb.).

Cílem zřizování výchovných ústavů je resocializace. Podstata tohoto programu spočívá v tom, že vychovatelé se speciálním vzděláním stabilně žijí se skupinou šesti až osmi mladistvých stejného pohlaví a na pozadí rodinného života se přirozenou cestou snaží odstranit závady v chování. Prosazuje se nácvik sociálních, školních a pracovních dovedností, které by měly umožnit rozeznat, a především uspokojit přirozené potřeby. Ve výchovném ústavu probíhá příprava na povolání, a to buď formou studia střední školy, nebo formou individuálního vzdělávacího plánu (Floder, 1990). V případě útěku dítěte z výchovného ústavu se používá jako sankce izolace. Izolační místnosti jsou vybaveny jen minimálním zařízením (Matoušek, 1999).

2.3.3 Specifika a rizikové faktory u adolescentů ve výchovných ústavěch

Adolescenti z výchovných ústavů jsou populací, která je nejvíce zatížena rizikovými faktory, a je tedy riziková při porovnání s vrstevníky docházejícími na základní či střední školy a gymnázia (Vavrysová, 2018).

Protože prostředí výchovných ústavů představuje do určité míry sociální menšinu, objevují se u dětí z tohoto prostředí chybějící záchytné a podpůrné sociální sítě (Novotný, 2015).

Obtíže nastanou v situaci, kdy je dítě odebráno z rodiny a jehož sourozenci v rodině nadále pobývají. Je opakovaně zjištěno, že z rodinného prostředí, které je soudním usnesením označeno jako krajně nepříznivé, je do výchovného ústavu umístěno pouze jedno dítě, a to obvykle to, které nejvíce „zlobí“ nebo je jinak nápadné. Ostatní sourozenci v rodině nadále zůstávají a jejich ohrožení rodinným prostředím přetrvává. Takové umístění dítěte má spíše ráz jakéhosi varování rodiny než ochrany dětí a nápravy rodinného systému (Matějček & Langmeier, 1974).

2.4 Rozdíly sebepojetí adolescentů žijících v různých typech prostředí

Ústavní výchova pro adolescenty může mít významně negativní vliv na jejich vývoj a emoční pohodu. Cílem výzkumu Martinse a Neta (2016) bylo analyzovat vztahy mezi resiliencí a sebepojetím u adolescentů z ústavní výchovy a u adolescentů z rodinného prostředí. Soubor tvořil 158 mladých lidí ve věku 15–18 let. Výsledky ukazují, že mezi dětmi z ústavní péče a dětmi z rodinného prostředí nejsou žádné významné rozdíly ve škále resilience. Vzorek adolescentů z rodinného prostředí vykazoval vyšší skóre v celkovém sebepojetí než dospívající žijící v ústavní výchově. Existuje pozitivní korelace silného rozsahu mezi resiliencí a sebepojetím mezi adolescenty z rodinného prostředí. Nutno podotknout, že rozdíly mezi skupinami adolescentů nebyly razantní, a proto nelze uvádět významné rozdíly resilience a sebepojetí mezi adolescenty z rodinného prostředí a ústavní péče.

Klimšová a Obereignerů (2020) zkoumali rozdíly sebehodnocení u adolescentů v dětských domovech, v dětských domovech se školou a v běžných školách. Bylo zjištěno, že u dětí v ústavní péči je poškozen proces utváření identity a seberegulačních strategií.

Výsledky ukázaly, že u dětí z dětských domovů se objevuje nejnižší sebehodnocení v porovnání s dětmi z rodinného prostředí. Nicméně v oblasti školní úspěšnosti se naopak u dětí z dětských domovů sebehodnocení zvyšuje. Rozdíly v identitě sebepojetí mohou způsobit rozdíly typů škol, které adolescenti navštěvují. Beyers a Çok (2008) uvádějí, že rozdíly sebepojetí u adolescentů mohou také způsobit odlišné typy škol, které adolescenti navštěvují.

Onetti a kol. (2019) analyzovali výkyvy v sebepojetí adolescentů. Data poukázala na výrazné rozdíly v sebepojetí během přechodu ze základní školy na střední či gymnázia. Středoškoláci ve srovnání s adolescenty v devátém ročníku základních škol vykazovali významně nižší úroveň téměř ve všech složkách sebepojetí. Zjištění, že zvýšený věk adolescentů snižuje sebepojetí, apeluje na školství na posílení sebepojetí u svých studentů.

Xiang a kol. (2022) zkoumali souvislost mezi rodinnou soudržností, sebepojetím, nadějí a subjektivní pohodou. Bylo zjištěno, že sebepojetí adolescentů a jejich naděje značně souvisejí s rodinnou soudržností, která jej ovlivňuje. Bell a kol. (2007) zjistili, že pokud adolescenti disponují nízkou úrovní komunikace s rodiči, jejich vnímání rodinné soudržnosti se snižuje, proto je velmi důležité klást důraz na komunikaci a interakci mezi všemi členy rodiny. Když v rodinném prostředí panuje jasná, zřetelná komunikace a soudržnost, členové rodiny se pak jeví spokojenější a zažívají více pozitivních emocí ve svém každodenním životě. Rodinná soudržnost je důležitým zdrojem pro subjektivní pohodu a může vytvořit ochranný faktor pro životní pohodu dětí.

2.5 Výzkumy týkající se prostředí, ve kterém adolescenti žijí

Přechod do ústavní péče často znamená odloučení od dysfunkčního prostředí, poznamenaného zanedbáváním, opuštěním a nedostatkem emocionální reakce, což činí mládež zranitelnější vůči rozvoji deviantního chování. Tato studie Moty a kol. (2016) si klade za cíl testovat vliv kvality vztahu k ústavním pečovatelům a učitelům na rozvoj resilience a deviantního chování u adolescentů žijících v ústavních zařízeních. Výsledky ukázaly, že kvalita vztahu s pečovateli byla pozitivně spojena s odolností a může hrát důležitou roli v prevenci deviantního chování.

Balcová a Havan (2022) zjišťovali, jaké jsou rozdíly v hodnotách a sebehodnocení mezi adolescenty žijícími v rodinném prostředí a adolescenty žijícími v dětských domovech. Jde o období, které je důležité pro formování hodnot a vlastního sebehodnocení s ohledem na to, že období adolescence je charakteristické osamostatňováním se a hledáním sebe samého. Zkoumali 154 respondentů ze Slovenska ve věku 15–20 let. 63 adolescentů vyrůstalo v dětském domově a 91 adolescentů v rodinném prostředí. Předpoklad, že adolescenti z dětských domovů budou mít nižší hodnoty moci a úspěchu na rozdíl od adolescentů vyrůstajících v rodinách, se nepotvrdil. Autoři výzkumu předpokládají, že pro každou skupinu adolescentů může hodnota úspěchu mít jiný význam. Úspěchem pro děti z rodin může být např. dobré zaměstnání, finanční jistota, ukončené vysokoškolské vzdělání, naopak pro druhou skupinu to může znamenat, že budou mít kde bydlet. Nepotvrdil se ani fakt, že hodnota benevolence bude u adolescentů z dětských domovů vyšší než u adolescentů z rodinného prostředí. Benevolenci lze interpretovat jako laskavost, ohleduplnost a shovívavost. Autoři předpokládali, že adolescenti z dětských domovů budou citlivější ve starostlivosti o své blízké. Vyšší skóre bylo zaznamenáno u adolescentů žijících v rodinách. Autoři dospěli k závěru, že tento fakt může být způsoben různými traumatickými událostmi, které adolescenti v dětském domově zažili. Také se zjistilo, že adolescenti, vyrůstající v rodinném prostředí, dosahují nižší míry sebehodnocení v porovnání s adolescenty vyrůstajícími v dětských domovech. Tento fakt je vysvětlován souvislostí s hodnotou benevolence. Jelikož adolescenti z rodin dosahovali vyššího skóre při hodnocení benevolence, je na základě toho předpokládáno nižší sebehodnocení.

Studie Subasiho a Yildize (2022) si kladla za cíl prozkoumat vztahy mezi adolescenty podle toho, zda žijí v ústavní péči nebo se svými v rodinném prostředí. Bylo zjištěno, že adolescenti z ústavních zařízení měli vyšší pocit nejistoty ve svých vztazích než adolescenti, kteří zůstali se svými rodinami.

Uhláriková (2010) zjistila prostřednictvím dotazníku životní spokojenosti ve skupině 420 adolescentů ve věku 16–18 let, že na životní spokojenost adolescentů má větší působení kvalita rodinných vztahů, funkčnost rodiny a celková rodinná atmosféra, na rozdíl od úplnosti rodiny. Adolescenti žijící pouze s matkou jsou významně spokojenější než adolescenti žijící s oběma rodiči. Také adolescenti, kteří udávali pouze zřídka výskyt konfliktů v rodině, dosahovali vyšší životní spokojenosti než ostatní.

Výzkum Novotného (2015), který zkoumal 499 adolescentů, z něhož bylo 285 z prostředí ústavní péče a 214 z rodinného prostředí ve věku 13–21 let, prostřednictvím

dotazníku Youth Self Report, ukázal, že dospívající v ústavní péči projevují větší problémy s přizpůsobením. Větší problémy s pozorností a myšlením jsou očekávaným výsledkem, neboť hyperaktivita a problémy v kognitivní oblasti spojené i s nesoustředěním jsou typickým projevem u dětí z dětského domova, a to má širší příčiny i v jejich emočním vývoji. Ajdukovic a Franz (2005) také zastávají názor, že nejen v emočním, ale i v kognitivním vývoji adolescenti v dětském domově zaostávají za vrstevníky vyrůstajícími v rodinném prostředí. Poruchy chování je také doprovázejí častěji než děti z běžných rodin. Největší rozdíly (Novotný, 2015) se projevily v dimenzi Problémy s myšlením a dimenzi Porušování norem. V míře přítomnosti problémů s přizpůsobením se tak obě skupiny příliš neliší.

Výzkum Attar-Schwartz (2013) uvádí na vzorku 1 324 adolescentů, že 44,2 % dospívajících od svého přijetí do prostředí ústavního zařízení alespoň jednou utekli nebo se o útěk pokusili. Bylo zjištěno, že sklon k častějšímu chování na útěku je vysoký u pozdní adolescence, u adolescentů, kteří byli v ústavu delší dobu, u osob s většími potížemi s přizpůsobením, u těch, kteří zažili více fyzického násilí ze strany vrstevníků a personálu v ústavní péči a ti, kteří vnímali personál jako přísný a nepodporující.

Podle metaanalýzy 70 studií Van IJzendoorn a kol. (2008) vykazují děti z dětských domovů v průměru až o 20 bodů nižší skóre inteligence než děti žijící v rodinném prostředí. Zkoumání Attar-Schwartz (2009) vysvětluje, jak vlastnosti jednotlivých dětí a prostředí péče souvisejí s problémy ve školních výkonech. Výsledky ukázaly, že se většina dětí potýkala alespoň s jedním různým problémem ve školním prostředí. Nejohroženějšími dětmi byli chlapci, děti odebrané z rodin na základě rozhodnutí soudu, děti bez kontaktu s biologickými rodiči a děti, které pobývaly v zařízení péče kratší dobu. Jejich školní výkon bývá slabší, opožděný. Často některý z ročníků opakují. Častěji vstupují do dospělosti pouze se základním vzděláním. Mnoha dětem jsou už také klasifikovány speciální vzdělávací potřeby. Časté bývá také záškoláctví, předčasné ukončení školní docházky či problémy s kázní.

Mynaříková a kol. (2022) mapovali na 156 adolescentech z dětských domovů faktory ovlivňující integraci z dětských domovů do společnosti a jejich úspěšnou adaptaci na trh práce. Třetina respondentů získala výuční list a třetina dokončila střední školu s maturitou. Vysokoškolské vzdělání získalo 19 % dětí z dětských domovů. Tito respondenti si vysokou školu udělali během pobytu v dětském domově. Pokud tedy odejdou z dětského domova např. v 18 letech, protože ve vzdělávání pokračovat nechtějí, pravděpodobnost, že

po odchodu se rozhodnou doplnit si vzdělání, je velmi nepatrná. V běžné populaci dosáhne vysokoškolského a vyššího odborného vzdělání každý čtvrtý člověk ve věku 20–29 let, mezi dětmi vyrůstajícími v dětském domově je to jen každé 171. dítě. Důvody pro nižší zastoupení vysokoškoláků v této populaci bývají tradičně vztahovány k několika faktorům. Vina bývá dávána prostředí, ze kterého děti přicházejí do dětského domova, protože v primární rodině děti často zažívaly zanedbávání, týrání, nedostatek zájmu a vzdělávání dětí nebylo v rodině vnímáno jako důležité. Děti tak do domova přicházejí již s různými nedostatky ve znalostech a dovednostech potřebných k absolvování vzdělávání, a ty se odrážejí ve špatném studijním prospěchu snižujícím motivaci dětí vzdělávat se dále. Důvodem nízké motivace dětí může být právě i absence života v primární rodině. Dětem chybí rodič, který by byl hrdý na jejich studijní výsledky a ocenil by je. Dalším důvodem pro nižší zastoupení vysokoškolských studentů mezi dětmi z dětských domovů může být to, že dětské domovy posílají adolescenty na učební obory blízké danému dětskému domovu, protože je to pro ně logisticky i finančně nejjednodušší.

Adolescenti disponují daleko většími potížemi při začleňování se do společnosti oproti dětem vyrůstajícím v rodině. Adolescenti žijící v rodinách mají situaci usnadněnou některými faktory, jako je např. možnost požádat o pomoc rodinné příslušníky a kdykoliv se na ně obrátit, spolehnout se na jejich podporu, při potížích s bydlením apod. se například k rodičům i krátce vrátit. I v oblasti vzdělávání jim podpora rodiny může tento proces usnadnit, a tím jim otevřít více možností na trhu práce. Na druhou stranu dětské domovy děti připravují na odchod. Dítěti, které ukončilo pobyt v dětském domově, se podle skutečné potřeby v době jeho propuštění poskytuje věcná pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek. Dále se spolupracuje s orgánem sociálně-právní ochrany dětí, který poskytuje pomoc při zajišťování bydlení a práce a s tíživými životními situacemi (Mynaříková et al., 2022).

2.6 Shrnutí

Druhá kapitola diplomové práce byla věnována typům prostředí, ve kterých adolescenti mohou žít, konkrétně rodina, dětské domovy, výchovné ústavy. V další podkapitole byly popsány rozdíly sebepojetí adolescentů žijících v různých typech prostředí. Poslední podkapitola byla věnovaná výzkumům týkajících se prostředí, ve kterém adolescenti žijí. Obsah kapitoly byl opět charakterizován tak, aby byl oporou pro následující výzkumné šetření této diplomové práce. Následující kapitoly této práce se budou věnovat výzkumné části.

VÝZKUMNÁ ČÁST

3 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Ve výzkumné části diplomové práce budeme zjišťovat rozdílnost osobnostních charakteristik, resilience a sebepojetí u adolescentů, kteří žijí v rodinném prostředí a u adolescentů, kteří žijí v ústavním zařízení (dětských domovech a výchovných ústavech) a následně zkoumat vztahy těchto dospívajících s jejich rodiči. Období adolescence je provázáno několika změnami, na kterých se podílí prostředí, ve kterém dospívající žijí (Vavrysová, 2018). Dle Matějčka (1968) je šťastné dospívání jedním z předpokladů pro zdravé utváření osobnostních rysů, resilience, sebepojetí, hodnot a vztahů s rodinnými příslušníky. Kvalita vztahu adolescenta s rodiči má významný vliv na rozvoj osobnostních rysů dospívajících (Kumar, 2020).

Dle Shinera (2009) jsou přívětivost a svědomitost v období adolescence nejslabší a poté se zvyšuje jejich síla s příchodem dospělosti. Ogińska-Bulik a Kobylarczyk (2015) uvádějí, že některé osobnostní rysy mohou vystavit riziku psychopatologie v podmínkách nepříznivého prostředí adolescenta, jiné rysy mohou podporovat právě resilienci, jelikož se jedná o dynamické procesy, které vzájemně působí mezi adolescentem, rodinou a prostředím (Šolcová, 2009). Taktéž sebepojetí, jehož vývoj je považován za hlavní vývojovou výzvu v období adolescence (Keltikangas-Järvinen, 1990), se utváří kombinovaným působením biologických předpokladů, osobnostních rysů a socializačních činitelů, jako je prostředí, ve kterém adolescenti žijí (Výrost & Slaměník, 2008).

V této práci se zaměříme na rozdíly adolescentů v osobnostních charakteristikách, resilienci, sebepojetí, vztazích s rodiči, kteří žijí v různých typech prostředí. Klima ústavní výchovy lze chápat jako velmi specifické a do vysoké míry lišící se od obvyklého rodinného prostředí. Svým fungováním a jedinečnou charakteristikou negativně ovlivňuje adolescenta, což se nepříznivě podepisuje na nejrůznějších oblastech struktury jejich osobnosti (Novotný, 2011). Ve výzkumu od autorů Ogińska-Bulik a Kobylarczyk (2015) bylo zjištěno, že adolescenti z ústavního zařízení disponují nižší resiliencí než adolescenti vyrůstající v rodinném prostředí. Tento poznatek potvrzuje taktéž výzkum Munongia a Mawila (2023), ve kterém adolescenti z ústavní výchovy vykazují nízkou resilienci oproti adolescentům z rodinného prostředí. Martins a Net (2016) ve své studii naopak ukazují, že mezi adolescenty z ústavní péče a adolescenty z rodinného prostředí nejsou žádné významné

rozdíly ve škále odolnosti, ale soubor adolescentů z rodinného prostředí vykazoval vyšší skóre v celkovém sebepojetí než dospívající žijící v ústavní výchově. Autoři však podotýkají, že rozdíly mezi skupinami adolescentů nebyly výrazné, a proto nelze uvádět významné rozdíly resilience a sebepojetí mezi adolescenty z rodinného prostředí a ústavní péče. Albuquerque a kol. (2015) ověřovali faktory resilience mezi adolescenty z ústavní výchovy a zjistili, že adolescentní chlapci vykazují vyšší úroveň odolnosti a sebepojetí ve srovnání s adolescentními dívkami. Souvislost osobnostních charakteristik, kvality vztahů s rodiči a optimismu byly zkoumány Thomsonem a kol. (2015) a bylo zjištěno, že pozitivní sebepojetí, nízký neuroticismus, vysoká podpora ze strany rodičů mají pozitivní dopad na optimismus adolescentů. Kumar (2020) zjišťoval souvislost zájmu rodičů s osobnostními rysy adolescentů. Výsledek ukázal, že na osobnostní rysy adolescentů má významný vliv, když o ně projevují zájem rodiče. Zapojení rodičů hraje zásadní roli v rozvoji osobnostních charakteristik. Orel a kol. (2015) prokazují statisticky významný rozdíl mezi pohlavím a sebepojetím. Bylo zjištěno, že celkový skór sebepojetí vykazuje statisticky významné rozdíly mezi chlapci a dívkami. Studie De Goede a kol. (2009) zkoumala vývojové změny ve vztazích mezi rodiči a dospívajícími směrem k větší rovnosti zkoumáním vnímané rodičovské podpory, vnímaného konfliktu s rodiči a vnímaného rodičovského vlivu a dominance jak u otců, tak u matek. Bylo zjištěno, že konflikt mezi rodiči a adolescenty dočasně narůstá během prepuberty. Výsledky ukázaly, že vztahy mezi rodiči a dospívajícími se během dospívání stávají více rovnostářskými, tedy dochází k vývoji směrem k větší rovnosti moci. Celkově, co se týče vývojových změn, nebylo zjištěno mnoho rozdílů mezi vztahy s otci a matkami nebo mezi chlapci a dívkami, což naznačuje, že vztahy s oběma rodiči se u chlapců a dívek obecně vyvíjejí podobně. Co se týká hodnot, v roce 2005 uskutečnily dotazníkové šetření autorky Preissová Krejčí a Čadová, které zjistily, že pro adolescenty je klíčové uspokojení vlastních zájmů. Přesah k druhým lidem se stále více stává nepodstatným, pokud se nejedná o přátele, avšak jde opět o přispívání k uspokojení sociálních potřeb jedince. K egoistickým hodnotám mají sklony spíše adolescenti z rodin s nižším socioekonomickým statusem a z méně rozvinutého sociokulturního prostředí. Dotazovaní adolescenti nedávají svá hodnotová přesvědčení do souvislosti s náboženskými ideami (Preissová Krejčí & Čadová, 2006).

Z výše uvedených poznatků vycházejí cíle a hypotézy diplomové práce. Předpokládáme, že rozdíly mezi adolescenty na základě prostředí, ve kterém žijí, budou patrné, jak již tyto poznatky vyplývají z uvedených výzkumů. Dané výsledky pak mohou

napomoci k realizaci preventivních opatření pro adolescenty v ústavních zařízeních s cílem optimalizovat jejich zdroje posílením ochranných faktorů resilience, zvýšením sebepojetí, ale také vést k cenným poznatkům rodičům dospívajících apod. Každopádně je třeba zmínit, že faktorů, které k rozdílům adolescentů z odlišného prostředí přispívají, je celá řada.

4 VÝZKUMNÉ CÍLE, OTÁZKY A HYPOTÉZY

4.1 Výzkumné cíle a otázky

V rámci výzkumu byly stanoveny základní cíle:

- Zjistit rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních (dětských domovech a výchovných ústavech) a rodinném prostředí.
- Zjistit a analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky.

S ohledem na teoretickou analýzu problematiky a výsledky výzkumů uvedených v teoretické části práce byly formulovány tyto výzkumné otázky:

1. Liší se míra resilience adolescentů žijících v různých typech prostředí?
2. Jaký je rozdíl v celkovém sebepojetí mezi chlapci a dívkami?

4.2 Výzkumné hypotézy

S ohledem na teoretickou analýzu problematiky a poznatky v teoretické části této diplomové práce byly formulovány tyto hypotézy:

Dotazník struktury vztahů (ECR-RS)

H1: Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globálního skóre vyhýbavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

Big Five Inventory (BFI-10)

H2: Dívky dosahují statisticky významně vyššího skóre neuroticismu než chlapci.

Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R)

H3: Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre resilience oproti adolescentům vyrůstajícím v rodinném prostředí.

Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18)

H4: V subškále sociální přizpůsobivost dosahují adolescenti z ústavních zařízení statisticky významně nižšího skóre oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

H5: V subškále fyzický zjev dosahují adolescenti z ústavních zařízení statisticky významně nižšího skóre oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

H6: V subškále odolnost vůči úzkosti dosahují dívky z ústavních zařízení statisticky významně vyššího skóre než chlapci z ústavních zařízení.

H7: Adolescenti žijící v rodinném prostředí dosahují statisticky významně vyššího skóre celkového sebepojetí než adolescenti z ústavních zařízení.

Škála mapování hodnot (ŠMH-15)

H8: Chlapci z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre na škále vnější hodnoty oproti chlapcům žijícím v rodinném prostředí.

5 TYP VÝZKUMU A POUŽITÉ METODY

Tato kapitola popisuje, jaký druh výzkumného šetření je v diplomové práci reprezentován. Jedná se o kvantitativní výzkum. Jako metody jsou použity Dotazník struktury vztahů (ECR-RS) (Fraley a kol. & Brumbaugh, 2011; Pipová & Dolejš, 2019), Big Five Inventory (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007; Hřebíčková a kol., 2016; Považanová & Dolejš, 2019), Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R) (RRC, 2018; Sobotková & Suchá, 2020), Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18) (Dolejš a kol., 2021), Škála mapování hodnot (ŠMH-15) (Považanová & Dolejš, 2022).

5.1 Typ výzkumu

Tento druh výzkumného postupu je nazýván reprezentativním výzkumem, což chápeme jako postup založený na získávání informací prostřednictvím administrování dotazníků. Tento postup si klade za cíl zjišťování příčinných vazeb a snaží se popsat charakteristiky skupin jedinců (Hewstone & Stroebe, 2001).

Pro tento typ výzkumu zkoumající rozdílnost sebepojetí, resilienci a osobnostní charakteristiky u českých adolescentů žijících v ústavním zařízení (dětských domovech a výchovných ústavech) a rodinném prostředí a vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky byl vybrán kvantitativní design. Výzkumné šetření vychází z konceptu teorie a má deduktivní charakter. Jsou vymezeny výzkumné cíle, otázky a hypotézy, které se pak ověřují pomocí statistických metod. Hypotézy mohou být přijaty, nebo zamítnuty.

Kvantitativní výzkum je reduktivním zkoumáním. Zkoumání tedy nezachytí mnohorozměrnost objektu a je nutné vybírat jen některé podoby zkoumaného objektu a ty pečlivě studovat. Zjištění mohou být přesnější a spolehlivé, ale často chybí souvislost. Data mají číselnou podobu a výzkum kvantitativní upřednostňuje pořadové, intervalové nebo poměrové proměnné. Určení validity a reliability u tohoto typu výzkumu není obtížné (Ferjenčík, 2000).

V kontextu daného výzkumu byly zvoleny tyto metody, které byly předloženy respondentům v testové baterii v tomto pořadí:

- Dotazník struktury vztahů (ECR-RS) (Fraley a kol., 2011; Pipová & Dolejš, 2019);
- Big Five Inventory (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007; Hřebíčková a kol., 2016; Považanová & Dolejš, 2019);
- Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R) (RRC, 2018; Sobotková & Suchá, 2020);
- Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18) (Dolejš a kol., 2021);
- Škála mapování hodnot (ŠMH-15) (Považanová & Dolejš, 2022).

5.2 Testové metody

Dotazník struktury vztahů

Dotazník struktury vztahů z angl. Relationship Structures Questionnaire (ECR-RS) je sebehodnotící nástroj, který obsahuje celkově 36 položek, určený ke zkoumání vztahu pomocí 9 položek k matce, otci, nejlepšímu příteli a partnerovi (Fraley, 2014). Autory dotazníku jsou Fraley, Heffernan, Vicary a Brumbaugh (2011). Respondenti posuzují svou míru souhlasu s jednotlivými tvrzeními na sedmibodové škále: (1) vůbec nesouhlasím až (7) úplně souhlasím. Dotazník disponuje dvěma skóre, jeden pro Vyhýbání se vazbě a druhý pro Úzkost spojenou s vazbou. Míra vyhýbavosti je sledována prvními šesti položkami u každé osoby. Míra úzkostnosti je zkoumána následujícími třemi položkami také u každé osoby. Hodnota vyhýbání se může vypočítat průměrem položek 1–6 bodů, zatímco položky 1, 2, 3 a 4 jsou reverzní. Úzkost lze vypočítat průměrem 7–9 bodů. Tato dvě skóre by měla být vypočtena samostatně pro každý cíl vztahu. Skóre obecné či globální vyhýbání se vazbě lze získat průměrem skóre vypočteného vyhýbání se matce a vyhýbání se otci. Podobně by obecné či globální skóre úzkosti spojenou s vazbou byl průměr úzkosti u matky a úzkosti u otce (Fraley, 2014).

Fraley a kol. (2011) uvádí hodnoty Cronbachova alfa pro faktor globální vyhýbavosti, která vyšla 0,88, pro faktor globální úzkostnosti byl získán 0,85.

Jedinci s bezpečným vztahovým stylem mají relativně nízké skóre v obou dimenzích, vyznačují se pozitivním modelem self, tzn. mají pocit vlastní sebehodnoty a pozitivním modelem druhých, tzn. mají pocit, že druzí jsou důvěryhodní a vnímaví. Jedinci s komplikovaným vztahovým stylem mají vysoké skóre vztahové úzkostnosti a nízkou vyhýbavost. Vyznačují se negativním modelem self a pozitivním modelem druhých, mají silnou touhu získat blízkost k druhým, úzkostně monitorují dostupnost druhých a používají strategie charakterizované excesivním znovuzjišťováním o dostupnosti druhých. Jedinci s vyhýbavým vztahovým stylem mají vysoké skóre vyhýbavosti a nízké skóre úzkostnosti. Vyznačují se pozitivním modelem self a negativním modelem druhých, přežívají diskomfort při větší blízkosti a touží udržet si emocionální odstup, je pro ně důležité cítit se nezávisle a spoléhat se na sebe, ne na druhé. Jedinci s ustrašeným vztahovým stylem mají kombinaci vysoké úzkostnosti a vyhýbavosti, vyznačují se negativním modelem self i negativním modelem druhých, prožívají pocity snížené sebehodnoty, okolí považují za nedůvěryhodné a očekávají od druhých brzké ublížení a odmítnutí (Hašto et al., 2018).

Big Five Inventory

Big Five Inventory (BFI-10) byla vytvořena jako zkrácená verze BFI-44 s deseti položkami (Rammstedt, 2007; Hřebíčková et al., 2016; Považanová, & Dolejš, 2019). Dotazníková metoda se zaměřuje na měření pěti osobnostních dimenzí, kterými jsou Otevřenost vůči zkušenostem, Svědomitost, Extraverze, Přívětivost a Neuroticismus (Hřebíčková et al., 2016).

Každá dimenze pětifaktorového modelu obsahuje dvě položky. Položky jsou krátké a vyhýbají se složitým větným celkům. Pro každou škálu pětifaktorového modelu byla vybrána jedna položka, která odpovídá vysoké míře dané vlastnosti, a druhá, která naopak zachycuje nízkou míru dané vlastnosti. Otevřenost vůči zkušenostem obsahuje položky č. 5R a 10. Svědomitost určuje otázka č. 3R a 8. Extraverze obsahuje položky č. 1R a 6. Přívětivost určuje otázka č. 2 a 7R a neuroticismus obsahuje otázku č. 4R a 9. Položky označené R jsou naformulovány tak, aby vyjadřovaly protipól dimenze pětifaktorového modelu. Tyto položky je nutné před zahájením analýzy přepólovat. Respondent odpovídá

pomocí pětibodové škály: (1) úplně nesouhlasím, (2) spíše nesouhlasím, (3) ani nesouhlasím, ani souhlasím, (4) spíše souhlasím, (5) úplně souhlasím (Hřebíčková et al., 2016).

Studie Crede a kol. (2012) uvádí hodnoty Cronbachova alfa u všech osobnostních rysů, jako je extraverte 0,61, přívětivost 0,46, svědomitost 0,45, neuroticismus 0,60, otevřenost vůči zkušenostem 0,40.

Otevřenost vůči zkušenostem zahrnuje aspekty, jako je např. zájem o nové zážitky, dobrodružství. Lidé s vysokým faktorem Otevřenosti vůči zkušenostem jsou zvědaví, nápadití, umělecky naladěni, originální atd. Svědomitost popisuje kontrolu impulzů. Vysoká míra Svědomitosti se vyznačuje vytrvalostí, disciplínou, spolehlivostí, zodpovědností apod. Extraverte měří tendenci být zaměřený na společnost, „mimo sebe“. Vysoká míra extraverte se vyznačuje společenskostí, družností, asertivitou, přizpůsobivostí apod. Přívětivost popisuje mezilidské chování. Zaměřuje se na rozdíly v důvěře, spolupráci, ochotě vyhovět potřebám druhých, empatii apod. Neuroticismus značí emoční stabilitu/nestabilitu. Jedinci s vysokou úrovní tohoto faktoru jsou nejistí, reagují nervózně, úzkostně a depresivně (Rammstedt et al., 2013).

Dotazník resilience pro dospívající

Dotazník resilience pro dospívající z angl. Child and Youth Resilience Measure (CYRM-R) se zaměřuje na sociálně-ekologický konstrukt. Je vhodný pro děti ve věku 5–9 let nebo pro dospívající ve věku 10–23 let. Zachycuje tedy širokou věkovou kategorii. Dotazník může být podáván účastníkům ve skupinách nebo individuálně. Respondentovi trvá vyplnění dotazníku přibližně 5–10 minut. Dotazník se skládá ze 17 položek. Respondenti posuzují svou míru souhlasu s jednotlivými tvrzeními na pětibodové škále: (1) vůbec ne, (2) trochu, (3) jak kdy, (4) celkem dost, (5) hodně (Resilience Research Centre, 2018).

Minimální skóre je 17 a maximální skóre je 85 bodů. Položky lze přímo sečíst, a získat tak celkové skóre odolnosti jedince. Všechny položky mají stejnou váhu. Všechny položky v opatřeních jsou formulovány pozitivně, a proto bodování zahrnuje jednoduché sečtení odpovědí. Kromě celkového skóre odolnosti lze odvodit skóre pro dvě dílčí škály: 1. Osobní odolnost, kdy je nutné sečíst položky č. 1, 2, 3, 7, 9, 10, 12, 13, 14 a 16., 2. Odolnost vztahová, pečovatelská, kdy je nutné sečíst položky č. 4, 5, 6, 8, 11, 15 a 17. Osobní odolnost zahrnuje intrapersonální a interpersonální položky. Vztahová odolnost se

týká charakteristik spojených s důležitými vztahy sdílené buď s primárním pečovatelem, nebo partnerem či rodinou. Získáním skóre subškály osobní odolnosti se počítá 10 položek (č. 1, 2, 3, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16). Pro měření této subškály je minimální skóre subškály 10 a maximum je 50. Získáním skóre subškály Odolnost vztahová, pečovatelská, se počítá 7 položek (č. 1, 2, 3, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16). Pro měření této subškály je minimální skóre subškály 7 a maximální skóre je 35 (RRC, 2018).

Hodnoty Cronbachova alfa u dotazníku CYRM-R jsou následující: subškála osobní odolnosti 0,82, subškála pečovatelská/vztahová odolnost 0,82 a celková odolnost 0,87 (RRC, 2018).

Dotazník sebepojetí 18

Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18), jehož autory jsou Dolejš, Dostál, Oberiegnerů a Orel, byl vytvořen v roce 2021 za účelem zjišťování míry sebepojetí u adolescentů (15–20 let) a dospělé populace (21–65 let). Jedná se o zkrácenou verzi DOS-36, která oproti původní 36položkové verzi obsahuje pouze první polovinu položek, což je 18 tvrzení. Respondenti posuzují svou míru souhlasu s jednotlivými tvrzeními na čtyřbodové škále: (1) rozhodně nesouhlasím, (2) nesouhlasím, (3) souhlasím, (4) rozhodně souhlasím. Metoda obsahuje šest samostatných subškál, kterými jsou sociální přizpůsobivost, práce a studium, fyzický zjev, odolnost vůči úzkosti, oblíbenost v kolektivu a smysl a seberealizace. Vyplnění testového materiálu zabere respondentovi přibližně 5–10 minut (Dolejš et al., 2021).

Administrace dotazníku probíhá sečtením bodů v položkách, které patří k příslušnému faktoru, a tím vzniká hrubý skór v daném faktoru, který lze porovnat s normativními soubory. Položky č. 1, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 15, 16, 17 byly skórovány reverzně. Výpočet hrubých skórů v jednotlivých faktorech je časově nenáročný. Hrubé skóry za jednotlivé faktory se zapisují na přední stranu dotazníku a prostřednictvím převodních tabulek se získávají T-skóry. Celkový skór sebepojetí je součet všech šesti faktorů a opět normy umožňují tento skór převést na T-skóry (Dolejš et al., 2021).

Reliabilita DOS-18 byla zkoumána jak pro jednotlivé subškály, tak pro hlavní škálu vznikající součtem jednotlivých subškál. Za ukazatel reliability autoři Dolejš a kol. (2021) zvolili koeficient omega. Dále byl ke každé škále vypočítán nejvyšší spodní odhad reliability koeficient vnitřní konzistence Cronbachova alfa. Dle výsledků zmíněných autorů se reliabilita jednotlivých subškál pohybuje v rozmezí 0,61–0,87, přičemž hodnota koeficientu

vnitřní konzistence Cronbachova alfa u celkového sebepojetí odpovídá 0,87. Koeficient omega se v jednotlivých subškálách pohybuje v rozmezí 0,72–0,95, přičemž hodnota koeficientu omega je u celkového sebepojetí 0,95 (Dolejš et al., 2021).

Subškála sociální přizpůsobivost zahrnuje chování v sociálních situacích, měří přijetí nebo popření problematického chování ve vztahu k sociálnímu okolí. Subškála práce a studium přináší informaci o tom, jak jedinec vnímá své schopnosti vzhledem k školnímu či pracovnímu prostředí. Reflektována je spokojenost, či nespokojenost s vlastními výkony. Položky pokrývají jak spokojenost v pracovním prostředí, tak ambice v rámci pracovního výkonu. Subškála fyzický zjev je zaměřena na hodnocení vlastního fyzického vzhledu, zahrnuje jak spokojenost s tělem, tak se vzhledem obličej. Subškála odolnost vůči úzkosti je založena na reflexi pocitů úzkosti a dysforické náladě, nejedná se o klinické hodnocení ani o specifikaci frekvence úzkostných stavů. Sledovány jsou v obecné míře úzkost, smutek či míra obav. Subškála oblíbenost v kolektivu je zaměřena na úzkou oblast sociálního fungování, která vymezuje oblast vnímání vlastního postavení v rámci blíže nedefinovaného kolektivu lidí a přátel. Subškála smysl a seberealizace specifikuje, jak jedinec nahlíží na smysluplnost vlastního bytí a seberealizaci. Subškála vypovídá o pocitu jedince, zda přiměřeně využívá a kontroluje svět kolem sebe a má víru v budoucnost a její smysl. Položky subškály jsou explicitně zaměřeny na budoucnost jedince či smysl života (Dolejš et al., 2021).

Škála mapování hodnot

Škála mapování hodnot (ŠMH-15) umožňuje zachytit vybrané skupiny hodnot, kterými jsou vnitřní, vnější a vyšší hodnoty. Škála poskytuje uživatelům prostor nahlédnout do hodnotového systému mladistvých a určit jeho skladbu. Poskytuje také vhled do hodnot, které se dotýkají respondenta samotného, vztahů ke společnosti a jeho spirituality. Jeho autory jsou Považanová a Dolejš (2022). Testový materiál má celkem 15 otázek. Respondent odpovídá na uvedená tvrzení na čtyřstupňové škále: (1) rozhodně nesouhlasím, (2) nesouhlasím, (3) souhlasím, (4) rozhodně souhlasím. Samotná práce s testovým materiálem není pro probanda časově náročná. Prostudování informací na úvodní straně a poskytnutí odpovědí na předložená tvrzení může adolescentovi zabrat cca 10 minut. Škála je flexibilní v tom, že ji lze použít jak v individuální diagnostice, tak i ve skupinovém šetření (Považanová et al., 2023).

Škála mapování hodnot měří tři subfaktory: vnější, vnitřní a vyšší hodnoty. Vnější hodnoty zastupují celkem 6 položek v testové metodě, které zastupují položky č. 1, 4, 7, 10, 13 a 15. Minimální počet bodů je 6 a maximální počet bodů je 24. Vnější hodnoty nám udávají informace o tom, jak jedinec navazuje vztahy s druhými lidmi, zda respektuje, či nerespektuje své okolí, dodržuje, či nedodržuje pravidla společnosti, zda se zajímá, či nezajímá o blaho druhých, zda akceptuje, či neakceptuje názory druhých lidí a jejich potřeby apod. Vnitřní hodnoty zastupuje celkem 5 položek v testové metodě, kterými jsou položky č. 2, 5, 8, 11 a 14. Minimální počet bodů je 5 a maximální počet bodů je 20. Vnitřní hodnoty nám udávají informace o tom, jaký má respondent náhled na své chování a myšlení, zda je, či není zodpovědný za své chování a jednání, zda je, či není ambiciózní, zda jedinec důvěřuje, či nedůvěřuje svým schopnostem a dovednostem, zda dokáže, či nedokáže prosazovat své zájmy a cíle, zda rozvíjí svůj potenciál apod. Vyšší hodnoty disponují celkem 4 položkami v testové metodě, které zastupují položky č. 3, 6, 9 a 12. Minimální počet bodů je 4 a maximální počet bodů je 16. Vyšší hodnoty nám udávají informace o tom, zda je spiritualita/víra součástí života respondenta, do jaké míry a v jaké intenzitě. Dále je zjištěno, v jaké míře se respondenti snaží řídit pravidly, která jsou v souladu s jeho přesvědčením, do jaké míry dodržuje společenské a kulturní tradice apod. (Považanová et al., 2023).

Bodové ohodnocení odpovědí u všech položek: (1) rozhodně nesouhlasím = 1 bod, (2) nesouhlasím = 2 body, (3) souhlasím = 3 body, (4) rozhodně souhlasím = 4 body. Hrubé skóry se mohou v jednotlivých faktorech převést dle převodních tabulek na staniny. Jednotlivé položky jsou očíslované a je možné při vyhodnocování využít šablonu, která je součástí testové příručky, k rychlému vyhodnocení. Vyhodnocení škály a zjištěné výsledky za jednotlivé subfaktory lze srovnat s populačními normami určenými pro české či slovenské adolescenty ve dvou věkových skupinách 11–15 let a 16–19 let, a to dle různých kritérií (pohlaví a státní příslušnost) (Považanová et al., 2023).

Přesnost testu byla zkoumána z hlediska vnitřní konzistence položkových skóre. Za ukazatel reliability byl zvolen koeficient omega. Ke každé škále byl také vypočítán Bentlerův nejvyšší spodní odhad reliability. U skupiny patnáctiletých adolescentů je pro vnější hodnoty uveden koeficient omega 0,73, pro vnitřní hodnoty 0,71 a pro vyšší hodnoty 0,86. U adolescentů nad patnáct let je pro vnější hodnoty uveden koeficient omega 0,78, pro vnitřní hodnoty 0,74 a pro vyšší hodnoty 0,88 (Považanová et al., 2023).

5.3 Metody zpracování dat

Data všech pěti dotazníků byla převedena do elektronické podoby a veškeré informace byly přepsány do programu MS Excel. V datech byly identifikovány chyby a následně upraveny. Výsledné skóry výzkumného souboru u jednotlivých faktorů byly porovnávány mezi skupinami respondentů. Jsou tedy porovnávány (1) skupiny adolescentů žijící v rodinném prostředí, (2) skupiny adolescentů žijící v ústavním zařízení. Také byly zkoumány vztahy mezi skóry z jednotlivých subškál. Výzkumné šetření bere v úvahu, že porovnávání skupin výzkumného souboru kvůli velikosti skupiny adolescentů žijících v rodinném prostředí však má své limity.

Analýza dat byla provedena v programu Microsoft Excel a poté STATISTICA 12 v anglické jazykové verzi. Pro účely statistického testování byla zvolena hladina významnosti $\alpha = 0,05$. Neboli za statisticky významné výsledky byly považovány ty s p-hodnotou menší než 0,05. V první fázi bylo nutné ověřit, zda se data řídí normálním rozdělením pravděpodobnosti podle testu normality, konkrétně Shapirův-Wilkův test a Kolmogorovův-Smirnovův test. Hypotézy týkající se meziskupinových porovnání byly testovány jak pomocí parametrického testu (Studentův test), tak pomocí testů neparametrických (Mannův-Whitneyův test, Kolmogorovův-Smirnovův test). Pro účely zjištění vztahu mezi spojitými proměnnými bylo použito Spearmanova koeficientu pořadové korelace.

6 SBĚR DAT A VÝZKUMNÝ SOUBOR

Data byla sesbírána nepravděpodobnostním výběrem, metodou kvótního výběru, jehož cílem je získávání souboru odrážejícího specifické vlastnosti populace, v našem případě věk (Hewstone & Stroebe, 2001).

V této kapitole bude popsán výzkumný soubor výzkumné části diplomové práce. V dané kapitole je uvedena skupina respondentů, počet respondentů a jejich věk. Kapitola tedy charakterizuje vybraný soubor, způsob sběru dat a etické hledisko výzkumu.

6.1 Popis a charakteristika výzkumného souboru

Cílovou skupinou respondentů pro výzkumný soubor byli zvoleni adolescenti ve věku 15–20 let z okresu Jeseník. V rámci výzkumného šetření byly osloveny celkem 2 dětské domovy, 1 výchovný ústav a 6 středních škol (1 gymnázium, 3 střední odborná učiliště, 1 obchodní akademie a 1 střední průmyslová škola), přičemž tři střední školy se rozhodly do výzkumného šetření nezapojit. Z dětského domova se zúčastnilo výzkumného šetření celkem 18 adolescentů. Z výchovného ústavu bylo zkoumáno celkem 14 adolescentů. Z Gymnázia Jeseník se zúčastnilo celkem 161 studentů. Ze středních škol se zúčastnilo celkem 291 respondentů.

Tabulka 1: Výzkumný soubor z hlediska prostředí, ve kterém respondenti žijí

Prostředí, ve kterém respondenti žijí	Počet respondentů	Kumulativní četnost	Procenta
Dětský domov nebo výchovný ústav	32	32	11,0
Rodina	259	291	89,0

Celkem z 291 respondentů se zúčastnilo 117 dívek (40,2 %) a 174 chlapců (59,8 %).

Tabulka 2: Výzkumný soubor z hlediska pohlaví

Pohlaví	Počet respondentů	Kumulativní četnost	Procenta
Chlapec	174	174	59,8
Dívka	117	291	40,2

Respondenti ze středních škol, dětských domovů a výchovného ústavu jsou ve věku 15–20 let. Průměrný věk respondentů je 17 let.

Tabulka 3: Výzkumný soubor z hlediska věku

Věk	Počet respondentů	Kumulativní četnost	Procenta
15	35	35	12,0
16	68	103	23,4
17	101	204	34,7
18	51	255	17,5
19	20	275	6,9
20	16	291	5,5

6.2 Sběr dat

K šetření byla využita kvantitativní metodologie, administrováním dotazníků. Data se začala sbírat v listopadu 2022 a sběr byl ukončen v lednu 2023.

Před samotným výzkumným šetřením byly dětské domovy, výchovný ústav a střední školy osloveny prostřednictvím e-mailu, dopisu nebo telefonu s žádostí o realizaci výzkumu v jejich zařízení a ředitelé byli seznámeni s průběhem sběru dat. Žádost obsahovala cíle a metody výzkumu, díky nimž ředitelé zařízení znali všechny okolnosti výzkumu. Na osobním setkání jsme si vzájemně předali podrobnější informace a dohodli se na způsobu sběru dat tak, aby byla u adolescentů zachována anonymita a důvěra k samotnému šetření.

Respondenti měli na výběr, zda se chtějí, či nechtějí do výzkumu zapojit a v případě, že souhlasili, byla jim představena testová baterie a poté vysvětleny instrukce. V případě neporozumění otázky měli respondenti možnost se doptat výzkumníka. Sbíráni dat probíhalo individuálně i skupinově, metodou „tužka-papír“, přičemž byl přítomen výzkumník a pedagogický pracovník jako dozor. V tištěné testové baterii měli adolescenti vyplnit základní údaje, poté samotný dotazník ECR-RS, BFI-10, CYRM-R, DOS-18 a ŠMH-15. U respondentů z výchovných ústavů bylo znát, že je testová baterie dlouhá a bylo nutné je motivovat k dokončení všech dotazníků. Adolescentům z výchovného ústavu trvalo vyplnění testové baterie nejdéle (cca 40 min.). Za nejrychlejší čas (cca 25 min.) stihli testovou baterii vyplnit studenti gymnázia. Respondentům bylo zdůrazněno, že účast na výzkumu je dobrovolná a zcela anonymní a že jejich odpovědi budou využity pouze pro účely tohoto výzkumného projektu. Po vyplnění testové baterie bylo všem respondentům

a pracovníkům zařízení poděkováno. Do výzkumné studie se zapojilo celkem 291 respondentů ve věku 15-20 let.

6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí

Při každém výzkumu je třeba dodržovat etické principy při práci s lidmi, které přijala Americká psychologická asociace a obsahuje níže popsané principy (Ferjenčík, 2000).

- Respekt a ohled vůči účastníkům výzkumu pojednává o zvážení, zda výzkum není v rozporu s právy a zájmy respondentů. V našem výzkumném šetření není předpokládáno, že by účastníkům výzkum způsobil jakoukoliv újmu.
- Účastníci výzkumu mají právo na informace. Právo vědět, čeho se účastní, jaké jsou cíle daného výzkumu a jeho smysl. To jsou otázky, které jim musí být zodpovězeny. V případě, kdy si metodologie výzkumu vyžaduje zatajit tyto informace, je ihned po skončení zkoumání výzkumník povinen tyto informace neprodleně sdělit. V našem výzkumu se respondenti dozvěděli tyto informace před samotným zkoumáním. Organizace, ve kterých výzkumné šetření probíhalo, budou následně informovány o výsledcích výzkumu a bude jim poskytnuto krátké shrnutí.
- Právo na soukromí a důvěru informací o účastnících shrnuje důvěrnost veškerých informací o účastnících bádání. Jediná výjimka vzniká v okamžiku, kdy respondenti dají souhlas o neanonymitě ještě před začátkem výzkumného šetření. Na našem výzkumném šetření byla striktně dodržena anonymita všech respondentů, co se týče jména, bydliště a dalších důvěrných informací. Kvůli charakteru výzkumu však musel být zaznamenán rok narození respondenta a údaje o střední škole a prostředí, ve kterém dospívající žije. Jednotlivé baterie byly přeneseny do elektronické podoby a byly označeny kódy pro případné dohledávání informací. Archivace bude do odevzdání diplomové práce. Po odevzdání budou všechny baterie skartovány.
- Právo odstoupit z výzkumu je na základě dobrovolnosti zapojit se do výzkumu všech respondentů. Nikdo nemůže být nucen do výzkumu. Respondent má možnost odstoupit z výzkumného bádání kdykoliv, kdy to považuje za vhodné. V našem výzkumu nikdo z respondentů neodstoupil (Ferjenčík, 2000).

Důležitou součástí výzkumného šetření je informovaný souhlas všech účastníků výzkumu, ze kterého je patrné, že respondent rozumí povaze a důsledkům použitého výzkumného modelu a zároveň si je vědom všech důsledků (výhod i nevýhod), které z účasti ve výzkumu pro něho vyplývají. Informovaný souhlas je v písemné formě. V našem případě byl však v rámci anonymity účastníků výzkumu informovaný souhlas v podobě ústní dohody, protože respondentům bylo 15 a více let a ředitelé školských zařízení informovaný souhlas nevyžadovali (Miovský, 2006).

7 STATISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ DAT

V této kapitole jsou popisovány získaná primární data a výsledky. V první podkapitole budeme odpovídat na výzkumné otázky, které vycházejí z cílů této práce. Druhá podkapitola se zabývá popisnou statistikou získaných dat a srovnání s dalšími výzkumnými zjištěními. V poslední části této kapitoly se zabýváme testovou statistikou a interpretací dat vzhledem k výše stanoveným výzkumným otázkám a hypotézám.

7.1 Základní popis souboru

Pro účely popisné statistiky byly pro kategoriální a spojité veličiny vypočteny číselné charakteristiky, a to jednak pro celý soubor všech adolescentů (tabulka 4), jednak zvlášť pro adolescenty žijící v různém typu prostředí (tabulka 5).

Tabulka 4: Popisné charakteristiky pro jednotlivé subškály dotazníků DOS-18, ŠMH, BFI-10, CYRM-R, ECRS-RS pro celý výběrový soubor

Proměnné	Statistické údaje							
	N	Aritmetický průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní kvartil	Horní kvartil	Směrodatná odchylka
Věk	291	17,00	17,00	15,00	20,00	16,00	18,00	1,29
DOS-18 – soc. přizpůsobivost	291	8,99	9,00	3,00	13,00	8,00	10,00	1,73
DOS-18 – práce a studium	291	8,60	9,00	3,00	12,00	8,00	9,00	1,70
DOS-18 – fyzický zjev	291	8,25	8,00	3,00	12,00	7,00	10,00	2,21
DOS-18 – odolnost vůči úzkosti	291	6,72	6,00	3,00	12,00	5,00	8,00	2,30
DOS-18 – oblíbenost v kolektivu	291	8,78	9,00	3,00	12,00	8,00	10,00	1,93
DOS-18 – smysl a seberealizace	291	8,53	9,00	3,00	12,00	7,00	10,00	2,05
DOS-18 – celkové sebepojetí	291	49,86	51,00	23,00	79,00	45,00	55,00	7,80
DOS-18 – T-skóre	291	52,36	52,00	4,00	80,00	45,00	61,00	11,64
ŠMH – vnitřní hodnoty	291	15,95	16,00	5,00	20,00	15,00	18,00	2,68
ŠMH – vnější hodnoty	291	18,55	18,00	6,00	24,00	17,00	20,00	2,82
ŠMH – vyšší hodnoty	291	6,73	6,00	4,00	16,00	4,00	8,00	2,70
BFI-10 – otevřenost	291	7,09	7,00	2,00	10,00	6,00	9,00	1,80
BFI-10 – svědomitost	291	6,22	6,00	2,00	10,00	5,00	7,00	1,75
BFI-10 – extraverte	291	6,70	7,00	2,00	10,00	5,00	8,00	1,82
BFI-10 – přívětlivost	291	6,82	7,00	2,00	10,00	6,00	8,00	1,76
BFI-10 – neuroticismus	291	6,64	7,00	2,00	10,00	5,00	8,00	2,27
CYRM-R – celková odolnost	291	65,87	67,00	24,00	85,00	60,00	74,00	10,51
CYRM-R – osobní odolnost	291	37,88	38,00	17,00	50,00	35,00	42,00	5,92
CYRM-R – odolnost „vztahová, pečovatelská“	291	28,28	29,00	7,00	75,00	25,00	32,00	6,23
ECRS-RS – vyhýbavost matka	290	2,97	3,00	0,00	7,00	1,90	3,80	1,47
ECRS-RS – úzkostnost matka	290	1,57	1,00	0,00	7,00	1,00	1,60	1,17
ECRS-RS – vyhýbavost otec	290	3,16	3,30	0,00	7,00	2,00	4,50	1,81
ECRS-RS – úzkostnost otec	290	1,58	1,00	0,00	7,00	1,00	2,00	1,39
ECRS-RS – celková vyhýbavost	290	2,88	3,10	0,00	6,50	2,00	4,00	1,58
ECRS-RS – celková úzkostnost	290	1,47	1,00	0,00	7,00	1,00	2,00	1,15

Statisticky významné rozdíly v rozložení skóre byly zjištěny u veličin DOS-18 – smysl a seberealizace, ŠMH – vyšší hodnoty, CYRM-R – celkové skóre odolnosti, CYRM-R – odolnost „vztahová, pečovatelská“, ECRS-RS – vyhýbavost otec, ECRS-RS – úzkostnost otec, ECRS-RS – celková vyhýbavost, ECRS-RS – celková úzkostnost.

Tabulka 5: Popisné charakteristiky pro jednotlivé subškály dotazníků DOS-18, ŠMH, BFI-10, CYRM-R, ECRS-RS pro celý výběrový soubor a meziskupinové porovnání (p-hodnota pro oboustranné verze alternativní hypotézy)

	Prostředí, ve kterém adolescenti žijí				Meziskupinová porovnání	
	Ústavní zařízení (N=32)	Rodinné prostředí (N=259)	Test	p-hodnota		
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka		
Věk	17,1	1,3	16,3	1,1	M-W	0,001
DOS-18 – soc. přizpůsobivost	9,1	1,7	8,4	2,1	M-W	0,145
DOS-18 – práce a studium	8,6	1,6	8,9	2,1	M-W	0,326
DOS-18 – fyzický zjev	8,2	2,2	8,6	2,3	M-W	0,497
DOS-18 – odolnost vůči úzkosti	6,7	2,3	6,9	2,4	M-W	0,758
DOS-18 – oblíbenost v kolektivu	8,8	1,9	9,0	1,9	M-W	0,573
DOS-18 – smysl a seberealizace	8,4	2,0	9,3	2,0	M-W	0,037
DOS-18 – celkové sebepojetí	49,7	7,9	51,1	6,8	M-W	0,700
DOS-18 – T-skóre	52,1	11,8	54,3	10,2	M-W	0,624
ŠMH – vnitřní hodnoty	16,0	2,6	15,5	3,5	M-W	0,454
ŠMH – vnější hodnoty	18,7	2,6	17,3	4,2	M-W	0,101
ŠMH – vyšší hodnoty	6,6	2,6	8,0	3,4	M-W	0,031
BFI-10 – otevřenost	7,1	1,8	7,3	1,6	M-W	0,400
BFI-10 – svědomitost	6,2	1,7	6,6	2,2	K-S	>0,10
BFI-10 – extraverte	6,6	1,9	7,3	1,4	K-S	>0,10
BFI-10 – přívětivost	6,8	1,7	6,8	2,3	K-S	>0,10
BFI-10 – neuroticismus	6,6	2,3	6,6	2,1	M-W	0,833
CYRM-R – celková odolnost	66,6	9,9	59,6	13,0	M-W	0,001
CYRM-R – osobní odolnost	38,1	5,8	36,2	6,6	M-W	0,075
CYRM-R – odolnost „vztahová, pečovatelská“	28,8	5,8	24,0	7,6	K-S	<0,025
ECRS-RS – vyhýbavost matka	2,9	1,4	3,2	2,1	K-S	<0,10
ECRS-RS – úzkostnost matka	1,5	1,1	1,9	1,5	K-S	<0,10
ECRS-RS – vyhýbavost otec	3,3	1,7	2,0	2,2	K-S	<0,001
ECRS-RS – úzkostnost otec	1,6	1,4	1,3	1,7	M-W	0,037
ECRS-RS – celková vyhýbavost	3,0	1,4	1,6	2,1	K-S	<0,001
ECRS-RS – celková úzkostnost	1,5	1,1	1,0	1,3	M-W	0,002

Pozn.: zkratka M-W v tabulce č. 5 znamená Mannův-Whitneyův test a zkratka K-S v tabulce č. 5 znamená Kolmogorovův-Smirnovův test

Pomocí Pearsonova χ^2 testu nezávislosti byla testována nezávislost mezi pohlavím a prostředím, ve kterém adolescenti žijí. Výsledky tohoto testu byly následující: $c2(1) = 0,188$, $p = 0,665$, Cramérův koeficient $V = 0,025$. Z tohoto výsledku vyplývá, že vztah mezi pohlavím a prostředím, ve kterém adolescenti žijí, není statisticky významný. Tzn., že rozložení chlapců a dívek je ve skupinách rodina a ústavní zařízení přibližně stejné.

Tabulka 6: Kontingenční tabulka pro vztah pohlaví a prostředí, ve kterém adolescenti žijí

		Pohlaví		
		Chlapci	Dívky	Celkem
Prostředí, ve kterém žijí	Ústavní zařízení	18 10,34 %	14 11,97 %	32 11,00 %
	Rodinné prostředí	156 89,66 %	103 88,03 %	259 89,00 %
Celkem		174	117	291

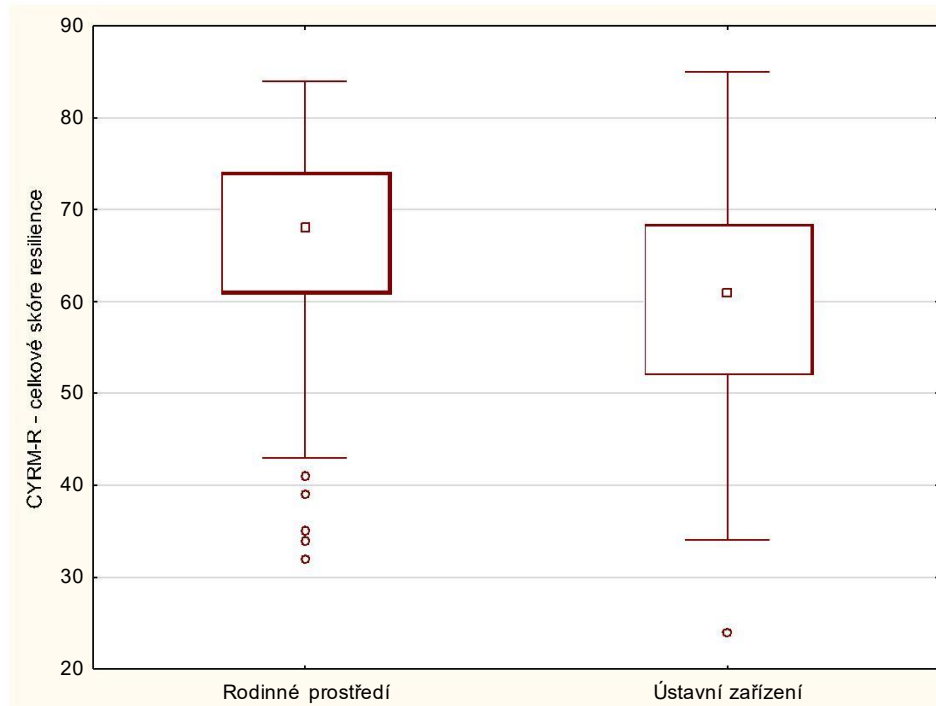
7.2 Odpovědi na výzkumné otázky

Výzkumné otázky vycházejí z cílů této diplomové práce a v této podkapitole lze na ně nalézt odpovědi. Výzkumné otázky jsou zaměřeny na rozdíly resilience a sebepojetí adolescentů žijících v různých typech prostředí či odlišného pohlaví respondentů. Pro hledání odpovědí na výzkumné otázky a ověřování hypotéz byly použity jak parametrické, tak neparametrické varianty testů. Vztah mezi kategoriálními proměnnými byl zkoumán prostřednictvím Pearsonova χ^2 testu nezávislosti. Veškeré analýzy byly provedeny pomocí programu Microsoft Excel a Statistica 12.

VO1: Liší se míra resilience adolescentů žijících v různých typech prostředí?

Pro hledání odpovědi na první výzkumnou otázku, která se týká rozdílu v úrovni spojitě a kategoriální proměnné, jsme použili dvouvýběrový nepárový Studentův test, jelikož rozložení obou veličin vykazuje normální rozložení. Výstupy z dvouvýběrového Studentova testu jsou následující: $t(289) = 3,673$, $p < 0,001$. Na hladině významnosti 0,05 zamítáme H_0 o rovnosti středních hodnot CYRM-R – celkové skóre resilience mezi oběma typy prostředí, ve kterém adolescenti žijí. Adolescenti žijící v rodinném prostředí vykazují vyšší hodnoty skóre oproti adolescentům žijícím v ústavních zařízeních. Výsledek je zobrazen v krabicovém grafu spojitých veličin podle vybraných kategoriálních proměnných.

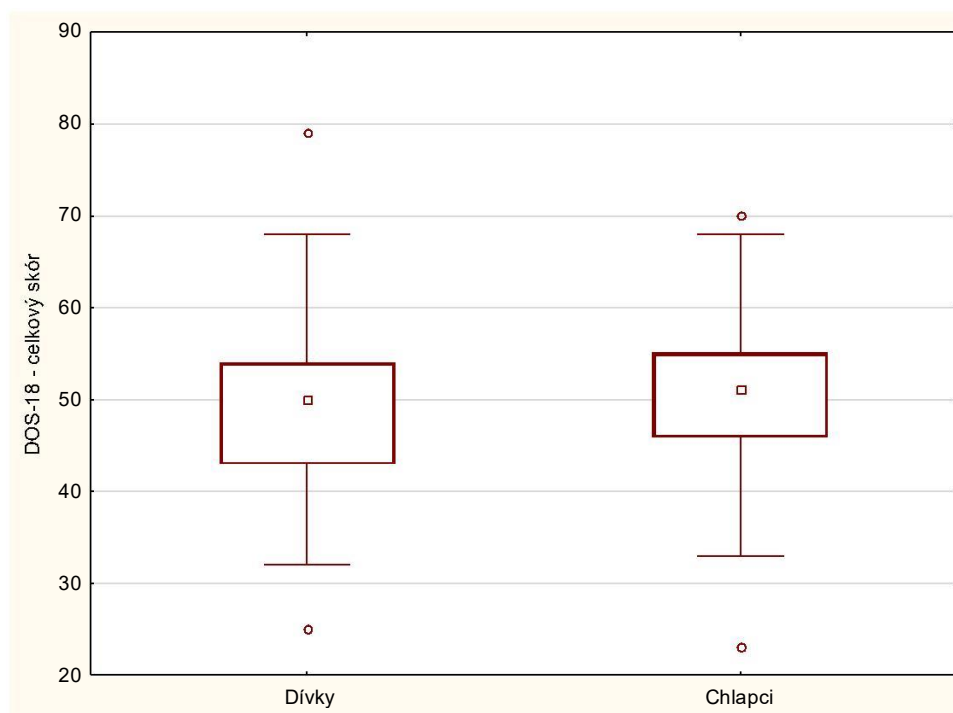
Graf 1: Krabicový diagram pro celkové skóre resilience pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

VO2: Jaký je rozdíl v celkovém sebepojetí mezi chlapci a dívkami?

Pro hledání odpovědi na druhou výzkumnou otázku, která se týká rozdílu v úrovni spojité a kategoriální proměnné, jsme použili dvouvýběrový nepárový Studentův test, jelikož rozložení obou veličin vykazuje normální rozložení. Výstupy z dvouvýběrového Studentova testu jsou následující: $t(289) = 1,251$, $p = 0,212$. Na hladině významnosti 0,05 přijímáme H_0 o rovnosti středních hodnot DOS-18 – celkový skóre mezi oběma pohlavími. Dívky nevykazují statisticky významně odlišné hodnoty tohoto skóre oproti chlapcům. Výsledek je zobrazen v krabicovém grafu spojitych veličin podle vybraných kategoriálních proměnných.

Graf 2: Krabicový diagram pro celkový skór sebepojetí pro adolescentní dívky a chlapce

7.3 Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz

V této části se budeme vyjadřovat k platnosti hypotéz. Pro ověřování hypotéz byly použity parametrické i neparametrické varianty testů. Normalita byla ověřována dle Shapirova-Wilkova testu a Kolmogorovova-Smirnovova testu normality a graficky pomocí histogramu.

H1: Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globálního skóre vyhýbavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

Ověřování hypotézy H1 se týkalo spojité (ECRS-RS – celková vyhýbavost) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H1 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny ECRS-RS – celková vyhýbavost nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň se

rozložení mezi oběma skupinami výrazně liší, je použit pro porovnání Kolmogorovův-Smirnovův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H_1 . Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H_0 .

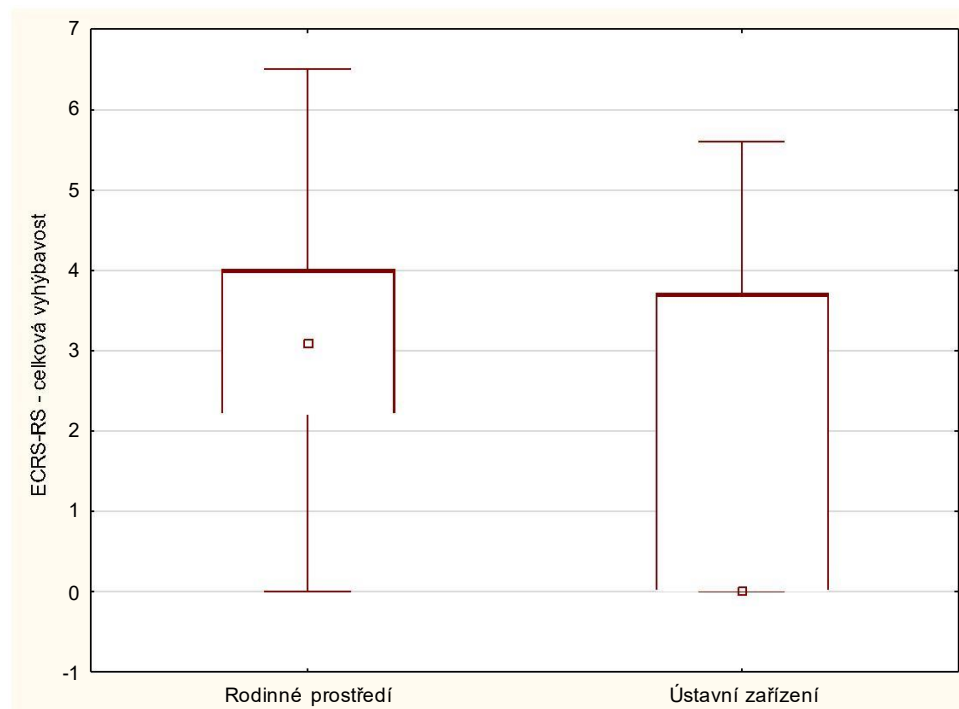
$$H_0: F_1 = F_2 \quad \text{vs} \quad H_1: F_1 \neq F_2$$

Zde F_1 značí distribuční funkci veličiny ECRS-RS – celková vyhybavost ve skupině „ústavní zařízení“, F_2 pak distribuční funkci též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“.

Výsledkem je výstup z K-S testu: $D = 0,502$, $p < 0,001$.

Na hladině významnosti 0,05 přijímám H_1 o tom, že se distribuční funkce veličiny ECRS-RS – celková vyhybavost neliší mezi oběma skupinami. Adolescenti vyrůstající v rodinném prostředí vykazují statisticky vyšší hodnoty než adolescenti vyrůstající v ústavních zařízeních.

Graf 3: Krabicový diagram pro celkovou vyhybavost pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

H2: Dívky dosahují statisticky významně vyššího skóre neuroticismu než chlapci.

Ověřování hypotézy H2 se týkalo spojité (BFI-10 – neuroticismus) i kategoriální proměnné (pohlaví). Statistická metoda pro zpracování H2 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny BFI-10 – neuroticismus nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je použit pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H2. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0.

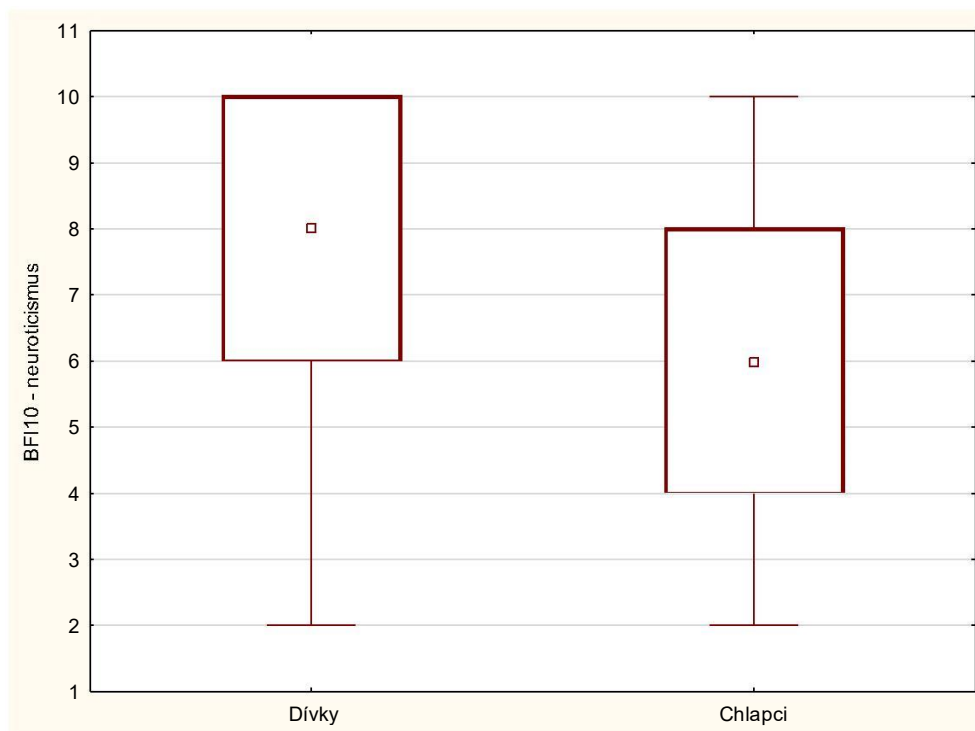
$$H_0: \tilde{x}_1 \leq \tilde{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \tilde{x}_1 > \tilde{x}_2$$

Zde \tilde{x}_1 značí medián veličiny BFI-10 – neuroticismus ve skupině „dívka“, \tilde{x}_2 pak medián veličiny ve skupině „chlapec“.

Výsledkem je výstup z M-W testu: $Z = 6,360$, $p < 0,001$.

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme H2 o tom, že medián veličiny BFI-10 – neuroticismus je mezi dívkami a chlapci. Dívky vykazují statisticky významně vyšších hodnot skóre BFI-10 - neuroticismus oproti chlapcům.

Graf 4: Krabicový diagram pro neuroticismus pro adolescentní dívky a chlapce

H3: Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre resilience oproti adolescentům vyrůstajícím v rodinném prostředí.

Ověřování hypotézy H3 se týkalo spojitě (CYRM-R – celková resilience) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H3 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojitě proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny CYRM-R – celkové skóre resilience nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je nejvhodnější použít pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H3. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0.

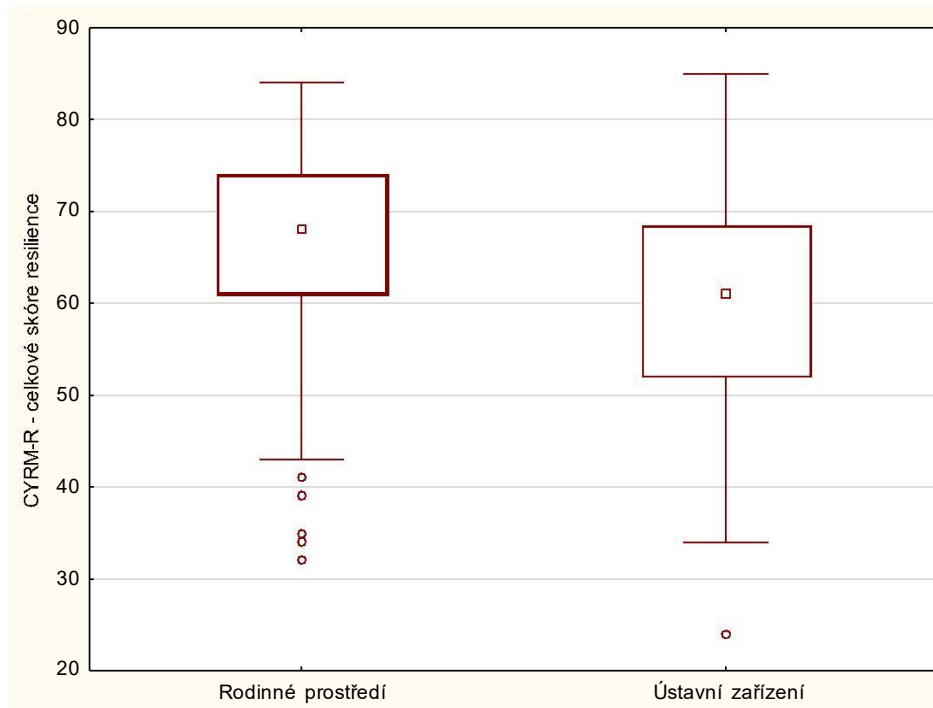
$$H_0: \check{x}_1 \geq \check{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \check{x}_1 < \check{x}_2$$

Zde \check{x}_1 značí medián veličiny CYRM-R – celkové skóre resilience ve skupině „ústavní zařízení“, \check{x}_2 pak medián též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“.

Výsledkem je výstup z M-W testu: $Z = -0,209$, $p = 0,417$

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme H3 o tom, že je medián veličiny CYRM-R – celkové skóre resilience u adolescentů z ústavních zařízení nižší nebo roven mediánu hodnot téže veličiny u adolescentů, kteří vyrůstají v rodinném prostředí.

Graf 5: Krabicový diagram pro celkové skóre resilience pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

H4: V subškále sociální přizpůsobivost dosahují adolescenti z ústavních zařízení statisticky významně nižšího skóre oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

Ověřování hypotézy H4 se týkalo spojité (DOS-18 – sociální přizpůsobivost) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H4 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny DOS-18 – sociální přizpůsobivost odolnosti nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je nejvhodnější použít pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H4. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0.

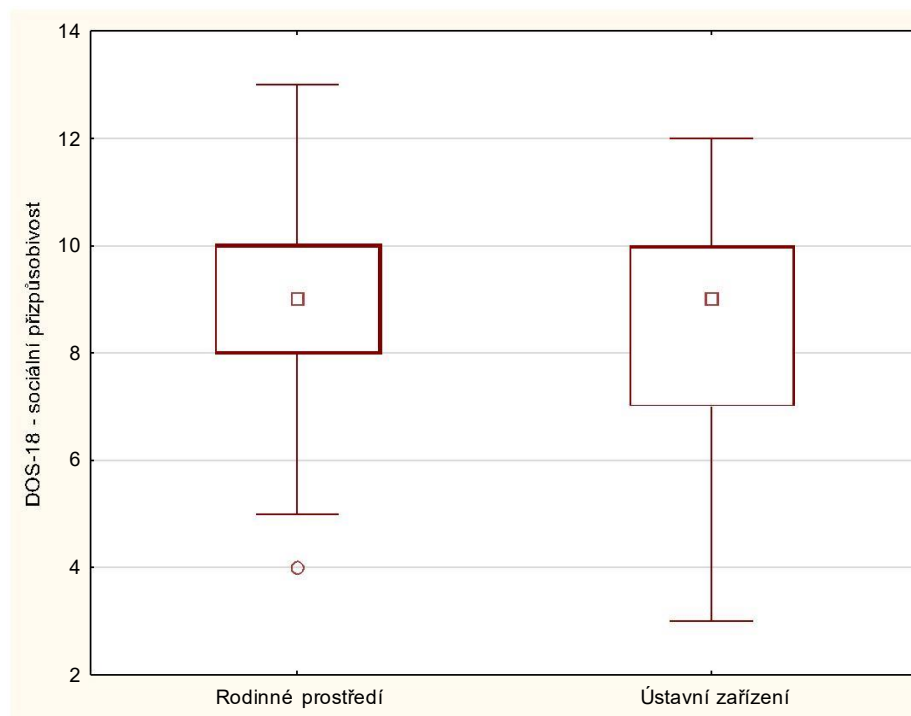
$$H_0: \tilde{x}_1 \geq \tilde{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \tilde{x}_1 < \tilde{x}_2$$

Zde \tilde{x}_1 značí medián veličiny DOS-18 – sociální přizpůsobivost ve skupině „ústavní zařízení“, \tilde{x}_2 pak medián též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“.

Výsledkem je výstup z M-W testu: $Z = -1,434$, $p = 0,073$

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme nulovou hypotézu a zamítáme H4 o tom, že se medián veličiny DOS-18 – sociální přizpůsobivost je u adolescentů z ústavních zařízení větší, nebo roven mediánu hodnot téže veličiny u adolescentů, kteří vyrůstají v rodinném prostředí. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by adolescenti z ústavních zařízení měli nižší skóre na subškále sociální přizpůsobivosti než ti, kteří vyrůstají v rodinném prostředí.

Graf 6: Krabicový diagram pro sociální přizpůsobivost pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

H5: V subškále fyzický zjev dosahují adolescenti z ústavních zařízení statisticky významně nižšího skóre oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

Ověřování hypotézy H5 se týkalo spojité (DOS-18 – fyzický zjev) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H5 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny DOS-18 – fyzický zjev nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je nejvhodnější použít pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H5. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0

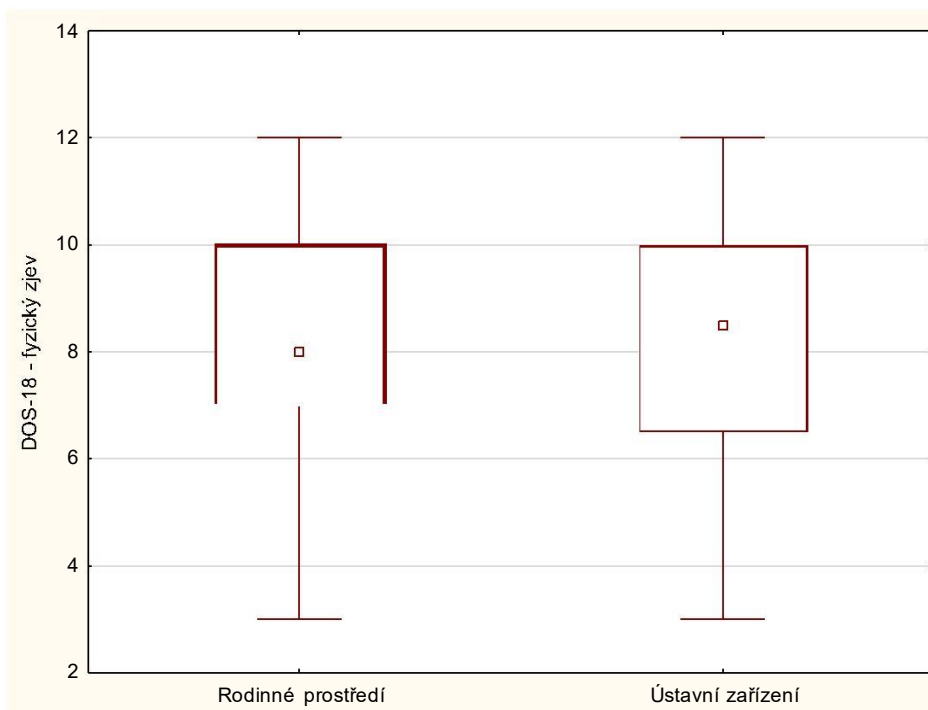
$$H_0: \tilde{x}_1 \geq \tilde{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \tilde{x}_1 < \tilde{x}_2$$

Zde \tilde{x}_1 značí medián veličiny DOS-18 – fyzický zjev ve skupině „ústavní zařízení“, \tilde{x}_2 pak medián též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“.

Výsledkem je výstup z M-W testu: $Z = 0,680$, $p = 0,758$.

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme nulovou hypotézu a zamítáme H_5 o tom, že se medián veličiny DOS-18 – fyzický zjev je u adolescentů z ústavních zařízení větší, nebo roven mediánu hodnot téže veličiny u adolescentů, kteří vyrůstají v rodinném prostředí. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by adolescenti z ústavních zařízení měli nižší skóre na subškále fyzického zjevu, než ti, kteří vyrůstají v rodinném prostředí.

Graf 7: Krabicový diagram pro fyzický zjev pro adolescenty žijící v rodinném prostředí

H6: V subškále odolnost vůči úzkosti dosahují dívky z ústavních zařízení statisticky významně vyššího skóre než chlapci z ústavních zařízení ústavu.

Ověřování hypotézy H6 se týkalo spojité (DOS-18 – odolnost vůči úzkosti) i kategoriální proměnné (pohlaví). Statistická metoda pro zpracování H6 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kdy dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny DOS-18 – odolnost vůči úzkosti nevykazuje

významné odchylky od normality v obou skupinách, a zároveň se rozptýly této veličiny mezi oběma skupinami statisticky významně neliší, je nejvhodnější použít pro porovnání dvouvýběrový nepárový Studentův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H_6 . Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H_0 .

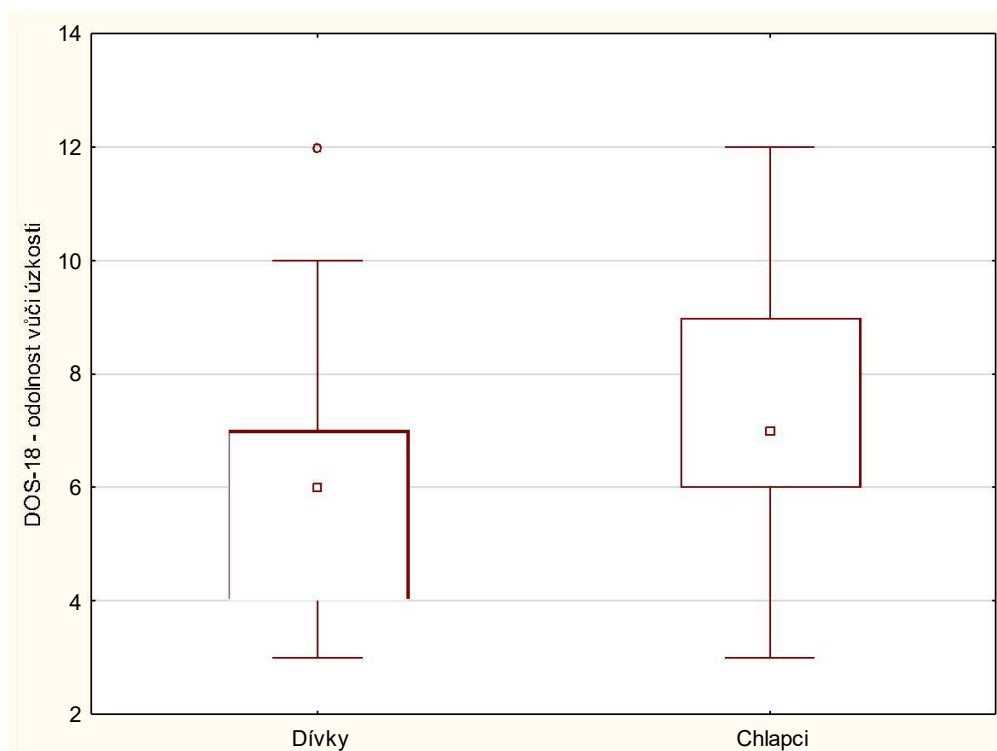
$$H_0: \mu_1 \leq \mu_2 \quad x \quad H_1: \mu_1 > \mu_2$$

Zde μ_1 značí střední hodnotu veličiny DOS-18 – odolnost vůči úzkosti ve skupině „dívky“ (ze skupiny „ústavní zařízení“), μ_2 pak střední hodnotu též veličiny ve skupině „chlapci“ (ze skupiny „ústavní zařízení“).

Výsledkem je výstup dvouvýběrového Studentova testu: $t(30) = -1,994$, $p = 0,977$

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme nulovou hypotézu a zamítáme H_6 o tom, že se střední hodnota veličiny DOS-18 – odolnost vůči úzkosti je u dívek z ústavních zařízení větší, nebo rovna střední hodnotě téže veličiny u chlapců z ústavních zařízení. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by dívky z ústavních zařízení vykazovaly vyšších hodnot skóre na subškále odolnosti vůči úzkosti oproti chlapcům z ústavních zařízení.

Graf 8: Krabicový diagram pro odolnost vůči zkušenostem pro dívky a chlapce

H7: Adolescenti žijící v rodinném prostředí dosahují statisticky významně vyššího skóre celkového sebepojetí než adolescenti z ústavních zařízení.

Ověřování hypotézy H7 se týkalo spojité (DOS-18 – celkový skór) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H7 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kde dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny DOS-18 – celkový skór nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je nejvhodnější použít pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H7. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0.

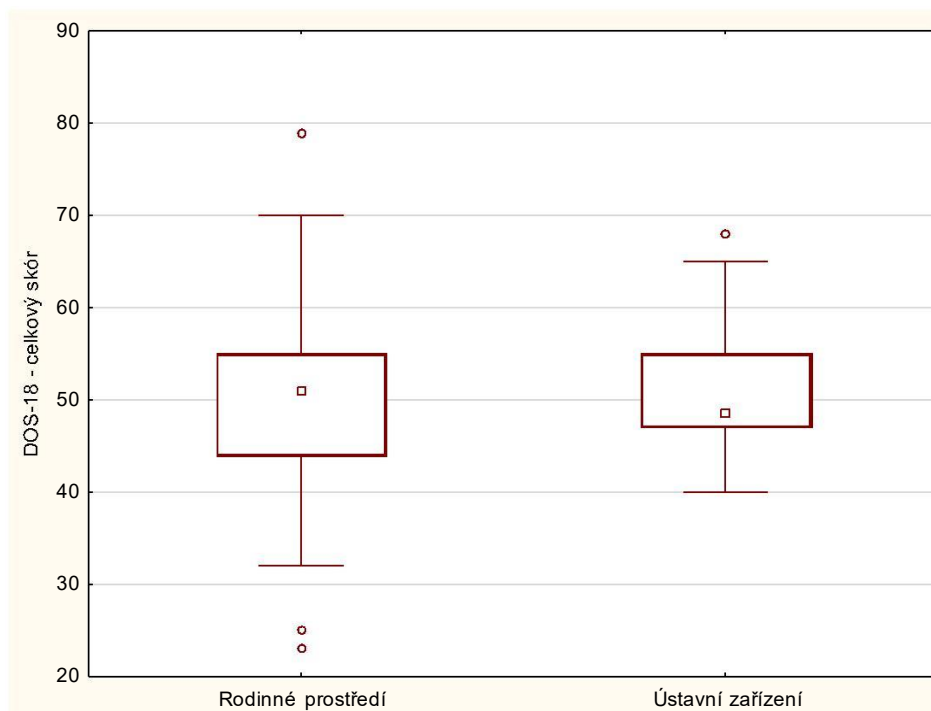
$$H_0: \check{x}_1 \leq \check{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \check{x}_1 > \check{x}_2$$

Zde \check{x}_1 značí medián veličiny DOS-18 – celkový skór ve skupině „ústavní zařízení“, \check{x}_2 pak medián též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“.

Výsledky jsou výstupy z M-W testu: $Z = 0,385$, $p = 0,311$.

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme nulovou hypotézu a zamítáme H7 o tom, že se medián veličiny DOS-18 – celkový skór je u adolescentů z ústavních zařízení menší, nebo roven mediánu hodnot téže veličiny u adolescentů, kteří vyrůstají v rodinném prostředí. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by adolescenti z ústavních zařízení měli vyšší/nížší skóre na škále celkové sebepojetí než ti, kteří vyrůstají v rodinném prostředí.

Graf 9: Krabicový diagram pro celkový skóre pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

H8: Chlapci z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre na škále vnější hodnoty oproti chlapcům žijícím v rodinném prostředí.

Ověřování hypotézy H8 se týkalo spojité (ŠMH – vnější hodnoty) i kategoriální proměnné (prostředí, ve kterém adolescenti žijí). Statistická metoda pro zpracování H8 byla vybrána dvouvýběrovým testem, kde dochází k hodnocení rozdílu v distribuci hodnot spojité proměnné mezi dvěma skupinami. Jelikož rozložení veličiny ŠMH – vnější hodnoty nevykazuje normalitu v obou skupinách, a zároveň je rozložení mezi oběma skupinami kvalitativně podobné, je nejvhodnější použít pro porovnání Mannův-Whitneyův test.

Tvrzení hypotézy vložíme do alternativní hypotézy H8. Opačné tvrzení se tak bude nacházet v nulové hypotéze H0.

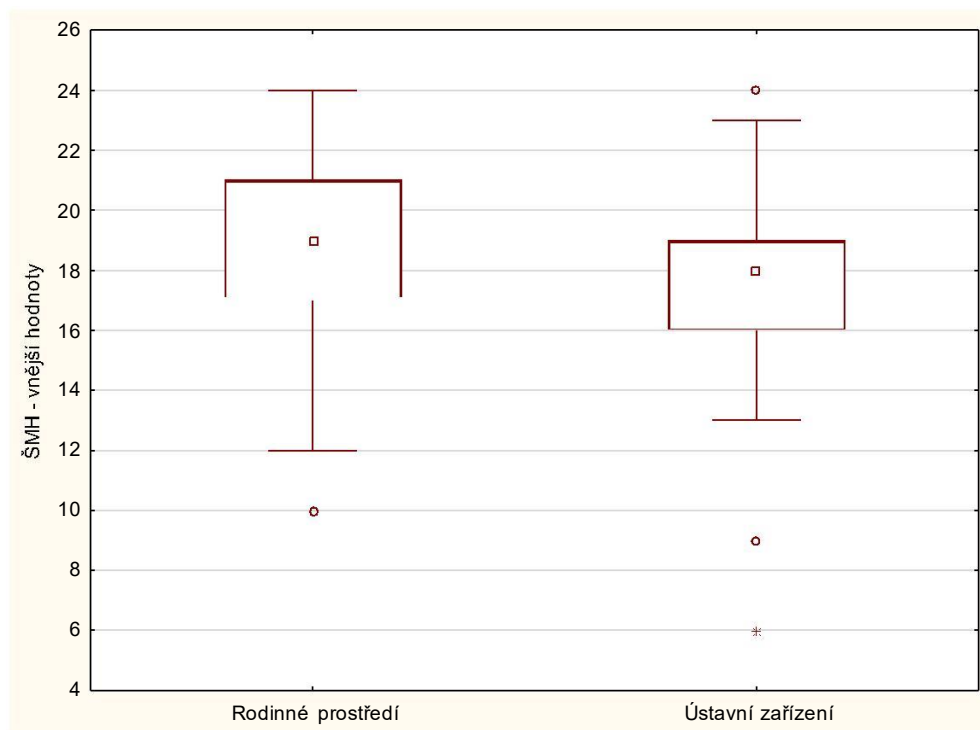
$$H_0: \tilde{x}_1 \geq \tilde{x}_2 \quad \text{vs} \quad H_1: \tilde{x}_1 < \tilde{x}_2$$

Zde \tilde{x}_1 značí medián veličiny ŠMH – vnější hodnoty ve skupině „ústavní zařízení“ (v rámci skupiny „chlapci“), \tilde{x}_2 pak medián též veličiny ve skupině „rodinné prostředí“ (v rámci skupiny „chlapci“).

Výsledkem je výstup z M-W testu: $Z = 0,345$, $p = 0,635$.

Na hladině významnosti 0,05 přijímáme nulovou hypotézu a zamítáme H8 o tom, že medián veličiny ŠMH – vnější hodnoty jsou u chlapců z ústavních zařízení větší, nebo rovné mediánu téže veličiny u chlapců vyrůstajících v rodinném prostředí. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by chlapci z ústavních zařízení vykazovali nižší hodnoty skóre na subškále vnějších hodnot oproti chlapcům vyrůstajícím v rodinném prostředí.

Graf 10: Krabicový diagram pro vnější hodnoty pro adolescenty žijící v rodinném prostředí

U hypotéz H1, H2 a H3 vyšla hladina významnosti nižší než 0,05, proto byly hypotézy přijaty. Naopak u H4, H5, H6, H7 a H8 vyšla hladina významnosti vyšší než 0,05, a proto byly hypotézy zamítnuty.

8 DISKUZE

V následující kapitole bude referováno o výsledcích, které jsme získali ve výzkumném šetření, přičemž se rovněž pokusíme o popis a věcnou interpretaci všech zjištění. V rámci interpretace využijeme vyhledané studie, které jsou zmíněny v teoretické části. Dále budou identifikovány slabé stránky výzkumu a zhodnoceny poznatky diplomové práce, a to z hlediska využití pro praxi a pro další výzkumy.

Předmětem zájmu je zde období adolescence, tedy nesmírně proměnlivé období v lidském vývoji, při kterém se jedinec postupně vyvíjí z dítěte v dospělého člověka. Období adolescence je provázáno řadou změn, na kterých se podílí prostředí, ve kterém adolescenti žijí, a právě dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dospívání a šťastné dospívání je jedním z předpokladů pro zdravé utváření osobnostních rysů, resilience, sebepojetí, hodnot a vztahů s rodinnými příslušníky (Matějček, 1968). Ústavní výchova pro adolescenty může mít významně negativní vliv na jejich vývoj. Přejchod do ústavní péče často znamená odloučení od dysfunkčního prostředí, poznamenaného zanedbáváním, opuštěním a nedostatkem emocionální péče, což činí adolescenty zranitelnější (Martins & Net, 2016).

Ve výzkumné studii byly vytyčeny dva cíle, které byly zkoumány na souboru 291 adolescentů ve věku 15–20 let ze středních škol, výchovného ústavu a dětských domovů v okrese Jeseník. Cílem diplomové práce bylo zjistit rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních a rodinném prostředí, následně zjistit a analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky. Metodami při realizaci sběru dat byly použity Dotazník struktury vztahů (ECR-RS) (Fraley a kol. & Brumbaugh, 2011; Pipová & Dolejš, 2019), Big Five Inventory (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007; Hřebíčková a kol., 2016; Považanová & Dolejš, 2019), Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R) (RRC, 2018; Sobotková & Suchá, 2020), Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18) (Dolejš a kol., 2021), Škála mapování hodnot (ŠMH-15) (Považanová & Dolejš, 2022). Analýza dat byla provedena v programu Microsoft Excel a STATISTICA 12.

V první výzkumné otázce zjišťujeme, zda se liší míra resilience adolescentů žijících v různých typech prostředí. Vycházíme z H3, která předpokládá, že adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre resilience oproti adolescentům

vyrůstajícím v rodinném prostředí. Hypotéza byla sestavena na základě studie Munongia a Mawila (2023), kde adolescenti z ústavních zařízení vykazovali nízkou resilienci oproti adolescentům z rodinného prostředí. Toto zjištění potvrzuje také výzkum Ogińska-Bulika a Kobylarczyka (2015), kteří potvrdili ve zkoumané skupině 60 adolescentů ve věku 11–17 let (z toho 29 chlapců a 31 dívek), že adolescenti z dětských domovů disponují nižší resiliencí než adolescenti vyrůstající v rodinném prostředí. Martins a Net (2016) ve své studii, zkoumající 158 mladých lidí ve věku 15–18 let, naopak uvádí, že mezi adolescenty z ústavní péče a adolescenty z rodinného prostředí nejsou žádné významné rozdíly v resilienci. V našem výzkumu výsledky ukazují, že adolescenti žijící v rodinném prostředí vykazují vyšší hodnoty skóre resilience oproti adolescentům žijícím v ústavních zařízeních.

Pomocí druhé výzkumné otázky se ptáme, jaký je rozdíl v celkovém sebepojetí mezi dívkami a chlapci. K této výzkumné otázce byla sestavena H6, která předpokládá, že v subškále odolnost vůči úzkosti dosahují dívky z ústavních zařízení statisticky významně vyššího skóre než chlapci z ústavních zařízení. Tato hypotéza byla vytvořena v rámci dotazníku Sebepečení (DOS-18) a byla stanovena na teoretickém základě Orla a kol. (2015), kteří prokazují statisticky významný rozdíl mezi pohlavím a sebepečením. Bylo zjištěno, že celkový skóre sebepečení vykazuje statisticky významné rozdíly mezi chlapci a dívkami. Na druhou stranu v roce 2016 Orel a kol. v rámci dotazníku sebepečení dětí a adolescentů Piers-Harris 2 našli pouze nepatrné rozdíly mezi dívkami a chlapci. V subškále nepodléhání úzkosti chlapci skórovali o něco více, tzn. že dívky vykazovaly vyšší hladinu úzkostnosti a nejistoty než chlapci. Rozdíl byl také nalezen u subškály přizpůsobivosti, kde dívky dosáhly vyššího skóre než chlapci. Avšak bylo zjištěno, že vývoj u jednotlivých subškál dotazníku sebepečení dětí a adolescentů Piers-Harris 2 jsou prakticky nezávislé na pohlaví a věku adolescentů. S tímto tvrzením se také ztotožňují výzkumníci Adams, Kuhn a Rhodes (2006), kteří nenalezli rozdíl v oblasti sebepečení chlapců a dívek v období adolescence. V evropských a amerických skupinách vykazovaly dívky nižší sebevědomí než chlapci, ale nebylo tomu tak ve skupině afroamerických adolescentů. Toto zjištění lze vysvětlit genderovou socializací v evropské a americké kultuře. Chlapci v těchto kulturách jsou často více povzbuzováni k tomu, aby byli soběstační a nezávislí. I výzkumník Keltikangas-Järvinen (1990) také zastává toto tvrzení. Ve své studii v celkovém skóre sebepečení nenalezl mezi chlapci a dívkami žádné rozdíly. Souhrnně námi zjištěné výsledky ukazují, že dívky nevykazují statisticky významně odlišné hodnoty tohoto skóre oproti chlapcům.

Hypotéza H1 byla vytvořena v rámci Dotazníku struktury vztahů (ECR-RS) a odpovídá na druhý výzkumný cíl této práce, tedy analyzujeme vztahy adolescentů a jejich rodinnými příslušníky. Hypotéza, ve které je uvedeno, že adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globálního skóre vyhybavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí, byla stanovena na teoretickém základě Subasiho a Yildize (2022), která si kladla za cíl prozkoumat vztahy mezi adolescenty podle toho, zda žijí v ústavní péči, nebo se svými rodinami. Bylo zjištěno, že adolescenti z ústavní výchovy měli vyšší pocit nejistoty ve svých vztazích než adolescenti, kteří zůstali se svými rodinami. De Goede a kol. (2009) zkoumali vývojové změny ve vztazích mezi rodiči a dospívajícími směrem k větší rovnosti zkoumáním vnímané rodičovské podpory, vnímaného konfliktu s rodiči a vnímaného rodičovského vlivu a dominance jak u otců, tak u matek. Výsledky ukázaly, že vztahy mezi rodiči a dospívajícími se během dospívání stávají více rovnostářskými, tedy dochází k vývoji směrem k větší rovnosti moci. Celkově, co se týče vývojových změn, nebylo zjištěno mnoho rozdílů mezi vztahy s otci a matkami nebo mezi chlapci a dívkami, což naznačuje, že vztahy s oběma rodiči se u chlapců a dívek obecně vyvíjejí podobně. V našem výzkumu se vztahy s oběma rodiči u adolescentů žijících v ústavních zařízeních a rodinném prostředí nevyvíjejí podobně. Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globálního skóre vyhybavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí.

Další hypotézy odpovídají prvnímu cíli našeho výzkumného šetření, kdy zjišťujeme rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních. H2 uvádí, že dívky dosahují statisticky významně vyššího skóre neuroticismu než chlapci. Tato hypotéza byla vytvořena v rámci Big Five Inventory (BFI-10). V této hypotéze jsme se opírali o zjištění Kumara (2020), který zjišťoval souvislost zájmu rodičů s osobnostními rysy adolescentů. Výsledek ukázal, že na osobnostní rysy adolescentů má významný vliv, když o ně projevují zájem rodiče. Zapojení rodičů hraje zásadní roli v rozvoji osobnostních charakteristik.

Hypotézy H4, H5, H6 a H7 se týkají Dotazníku sebepojetí 18 (DOS-18), a to konkrétně subškály sociální přizpůsobivost, fyzický zjev, odolnost vůči úzkosti a celkového skóru. Tyto hypotézy korespondují s výzkumy dalších autorů, jako např. Martinse a Neta (2016), kteří ve své studii ukazují, že soubor adolescentů z rodinného prostředí vykazuje vyšší skóre v celkovém sebepojetí než dospívající žijící v ústavním zařízení. Autoři však podotýkají, že rozdíly mezi skupinami adolescentů nebyly výrazné. V našem výzkumu se

nám však nepodařilo statisticky prokázat, že by mezi adolescenty v jejich míře sebepojetí byl rozdíl.

Hypotéza H8 uvádí, že chlapci z ústavních zařízení dosahují statisticky významně nižšího skóre na škále vnější hodnoty oproti chlapcům žijícím v rodinném prostředí. Hypotéza se týká dotazníku Škály mapování hodnot. Tato hypotéza byla stanovena na teoretickém základě autorek Preissové Krejčí a Čadové (2006), které zjistily, že pro adolescenty je klíčové uspokojení vlastních zájmů. Přesah k druhým lidem se stále více stává nepodstatným, pokud se nejedná o přátele, avšak jde opět o přispívání k uspokojení sociálních potřeb jedince. K egoistickým hodnotám mají sklony spíše adolescenti z rodin s nižším socioekonomickým statusem a z méně rozvinutého sociokulturního prostředí. Dotazovaní adolescenti nedávají svá hodnotová přesvědčení do souvislosti s náboženskými ideami.

Dle výsledků lze tvrdit, že H1, H2 a H3 přijímáme. H4, H5, H6, H7 a H8 jsou zamítnuty. Tato práce má však i své limity, na které je nutno upozornit. Předkládáme zde několik omezení, která mohla zkreslit či omezit získané výsledky. Soubor respondentů byl však značně omezen. Tři střední školy nesouhlasily s výzkumným badáním na své škole, tudíž se náš výběr respondentů zúžil. V okrese Jeseník, kde výzkumné šetření probíhalo, se nachází pouze jeden výchovný ústav a dva dětské domovy.

Podařilo se zkoumat celkem 291 adolescentů ve věku 15–20 let. Skladba výzkumného souboru nedisponuje rovnoměrným rozložením pohlaví ani zařízení, ve kterých výzkum probíhal. Převahu měli chlapci. Tento výzkumný soubor respondentů nelze považovat kvůli velikosti a převaze jednoho pohlaví za reprezentativní. Jako velký limit výzkumu považujeme i fakt, že zkoumaní respondenti byli pouze ze středních škol, výchovného ústavu a dětských domovů z okresu Jeseník, proto nelze možné výsledky zobecňovat na celou populaci České republiky, ale pouze na konkrétní organizace. Právě proto by byl vhodný další výzkum v tomto směru na populaci adolescentů z celé České republiky nejen z více středních škol, ale také z vícero výchovných ústavů a dětských domovů, aby byl počet respondentů rovnoměrný. Vyhodnocování dotazníku CYRM-R a ECR-RS bylo sepsáno v anglickém jazyce. Bylo tedy nutné ho přeložit z anglické verze do české. Normy dotazníku tedy nebyly sepsány primárně pro českou populaci. V tom můžeme také spatřit jisté limity této práce.

Přínosem výzkumného šetření je získání nových poznatků a vzhledu do problematiky adolescentního období, ústavních zařízení a rodinného prostředí, které mohou napomoci v následujících odborných aktivitách. Výsledky vyplývající z diplomové práce byly sděleny ředitelům zařízení, ve kterých výzkumné šetření probíhalo. Tyto poznatky mohou sloužit jako pozitivní přínos a zpětná vazba nejen pro adolescenty, ale především pro pracovníky zařízení. Výsledky výzkumu diplomové práce mohou napomoci k prevenci a podpoře těchto zkoumajících fenoménů.

Jako směr dalšího vědeckého bádání by bylo možné navrhnout zaměřit se podrobněji na možnosti a způsoby rozvoje sebepojetí, resilience apod. v rámci škol, dětských domovů, výchovných ústavů. Tvorba preventivních programů, které podporují rozvoj těchto zkoumajících charakteristik, by mohly být klíčové pro adolescenty, kteří nemají možnost žít v harmonickém rodinném prostředí. Nejen zdravé sebepojetí adolescenta, ale také jeho resilience, hodnotový systém a vztahy s rodiči jsou velice důležité fenomény pro zdravé a přirozené fungování ve společnosti. Zajímavou otázkou jsou rozdíly sebepojetí, resilience a hodnot adolescentů žijících v různých typech rodinného prostředí, tzn. ve střídavé péči, s jedním rodičem, s oběma rodiči, bez rodičů, a situační faktory, jako např. rozvod, úmrtí jednoho z rodičů apod. Během studování empirických poznatků bylo zjištěno, že v současné době zatím v České republice nebylo realizováno mnoho výzkumů.

9 ZÁVĚR

Tato diplomová práce se věnuje vztahům adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí v okrese Jeseník. Cílem diplomové práce bylo zjistit rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních a rodinném prostředí a zjistit a analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky.

Tyto skutečnosti jsme zjišťovali pomocí Dotazník struktury vztahů (ECR-RS) (Fraley a kol., 2011; Pipová & Dolejš, 2019), Big Five Inventory (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007; Hřebíčková a kol., 2016; Považanová & Dolejš, 2019), Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R) (RRC, 2018; Sobotková & Suchá, 2020), Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18) (Dolejš a kol., 2021), Škála mapování hodnot (ŠMH-15) (Považanová & Dolejš, 2022). Výzkumu se zúčastnilo celkem 291 respondentů ve věku 15–20 let. Tyto cíle byly ověřeny srovnáním podskupin našeho souboru. Bylo stanoveno celkem osm hypotéz, které byly zkoumány.

Výsledky z výzkumné části ukazují, že adolescenti žijící v rodinném prostředí vykazují vyšší celkové skóre resilience oproti adolescentům žijícím v ústavních zařízeních. Dívky vykazují statisticky významně vyšších hodnot neuroticismus oproti chlapcům. Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globální vyhybavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí. Zároveň se ukázalo, že se nepodařilo prokázat, že by adolescenti z ústavních zařízení měli nižší sociální přizpůsobivost než ti, kteří vyrůstají v rodinném prostředí. Také se ukázalo, že dívky a chlapci nevykazují statisticky významně odlišné hodnoty v celkovém sebepojetí. Nepodařilo se prokázat, že by adolescenti z ústavních zařízení měli nižší fyzický zjev než ti, kteří vyrůstají v rodinném prostředí. Nepodařilo se ani prokázat, že by dívky z ústavních zařízení vykazovaly vyšší odolnost vůči úzkosti oproti chlapcům z ústavních zařízení. Nepodařilo se statisticky prokázat, že by chlapci z ústavních zařízení vykazovali nižší vnější hodnoty oproti chlapcům vyrůstajícím v rodinném prostředí.

Za hlavní výsledek naší práce považujeme analyzování vztahů adolescentů s jejich rodinnými příslušníky a zjištění v rozdílnosti sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních a rodinném prostředí.

Na základě výzkumného šetření můžeme tedy konstatovat, že cíle výzkumného projektu, které byly stanoveny, byly také splněny.

SOUHRN

Období adolescence představuje velice důležitou etapu, ve které dochází k mnoha změnám na všech úrovních lidské existence, jak na úrovni biologické, tak na sociální, psychologické a spirituální (Langmeier & Krejčířová, 2006). Mezi nejvýznamnější změny, které adolescenci provází, lze řadit např. částečné odklonění od rodiny k vrstevníkům, vyšší zájem o formování vlastní identity a nárůst negativního emočního ladění a změny sebepojetí (Vágnerová, 2019). Dospívání je také období života, ve kterém se hluboce mění pojetí o sobě samých (Keltikangas-Järvinen, 1990). Osobnostní rysy adolescentů vyjadřují nejen jedinečnost a odlišnost konkrétního jedince, ale také rozdíly mezi nimi (Orel et al., 2016).

Na zmíněné charakteristiky mají vliv socializační činitelé, jako např. prostředí, ve kterém, adolescenti žijí. Dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dospívání a šťastné dospívání je jedním z předpokladů pro dobré, zdravé utváření lidské osobnosti (Matějček, 1968). Prostor, ve kterém adolescenti žijí, hraje svoji nezaměnitelnou roli ve vývoji celé osobnosti. Mnoho jedinců dává na nejvyšší příčce svého hodnotového systému stále právě rodinu. Jsou zde ale adolescenti, kteří pocity rodinné pohody nezažily. Jejich rodinu nepředstavují máma a táta, ale pouze kamarádi, vychovatelé a popřípadě sourozenci. Jedním z prostředí, ve kterém adolescenti žijí bez rodičů, je ústavní zařízení, např. dětský domov, výchovný ústav apod. (Balcová & Havan, 2022).

Diplomová práce se zabývá vztahy adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí v okrese Jeseník. Teoretická část vytváří podklad pro výzkumnou část této práce, která si kládla za cíl zjistit rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u českých adolescentů žijících v ústavních zařízeních a rodinném prostředí, následně zjistit a analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky. Byla zkoumána skupina adolescentů ve věku 15–20 let ze středních škol, dětských domovů a výchovného ústavu v okrese Jeseník. Do výzkumu se zapojilo 291 dospívajících.

Byly použity tyto testové metody: Dotazník struktury vztahů (ECR-RS) (Fraleay a kol., 2011; Pipová & Dolejš, 2019), Big Five Inventory (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007; Hřebíčková a kol., 2016; Považanová & Dolejš, 2019), Dotazník resilience pro dospívající (CYRM-R) (RRC, 2018; Sobotková & Suchá, 2020), Dotazník sebepojetí 18 (DOS-18) (Dolejš a kol., 2021), Škála mapování hodnot (ŠMH-15) (Považanová & Dolejš,

2022). Nasbíraná data byla pomocí statistických metod zpracována, vyhodnocena a následně interpretována.

V hypotézách jsme porovnávali adolescenty žijící v rodinném prostředí a adolescenty žijící v ústavním zařízení. V hypotéze H2 a H6 byly zkoumány rozdíly mezi dívkami a chlapci. Hypotézy se týkaly jednotlivých dotazníků. Hypotéza H1, která se zhotovila na základě dotazníku ECRS-RS byla na hladině významnosti 0,05 přijata a adolescenti vyrůstající v rodinném prostředí vykazují statisticky vyšší hodnoty celkové vyhýbavosti než adolescenti vyrůstající v ústavních zařízeních. Hypotéza H2 byla vytvořena na základě dotazníku BFI-10 a na hladině významnosti 0,05 byla přijata. Dívky vykazují statisticky významně vyšších hodnot skóre neuroticismu oproti chlapcům. Také bylo zjištěno dle hypotézy H3, která byla vytvořena na základě CYRM-R, že adolescenti žijící v rodinném prostředí vykazují vyšší hodnoty skóre celkové resilience oproti adolescentům žijícím v ústavních zařízeních. Hypotézy H4, H5, H6, H7 a H8, které se týkaly dotazníků DOS-18 a ŠMH byly zamítnuty. Na závěr byly uvedeny přínosy a limity, které jsou s touto prací spojeny. Výzkum prokázal, že adolescenti žijící v rodinném prostředí vykazují vyšší celkové skóre resilience oproti adolescentům žijícím v ústavních zařízeních. Dívky vykazují statisticky významně vyšších hodnot skóre BFI-10 - neuroticismus oproti chlapcům. Adolescenti z ústavních zařízení dosahují statisticky významně vyššího globálního skóre vyhýbavosti oproti adolescentům žijícím v rodinném prostředí. Za statisticky významné výsledky byly považovány ty s p-hodnotou menší než 0,05 a byly přijaty hypotézy H1, H2 a H3.

Z výsledků naší diplomové práce vyplývá, že adolescenti z ústavních zařízení vykazují některé odlišné charakteristiky oproti adolescentům vyrůstající v rodinném prostředí. Konkrétně, vykazují nižší skóre v míře celkové vyhýbavosti (ECRS-RS) a v míře celkové odolnosti (CYRM-R). Naopak významné rozdíly nebyly zjištěny v míře sociální přizpůsobivosti (DOS-18), v míře fyzického zjevu (DOS-18) v celkovém sebepojetí (DOS-18) a v míře vnějších hodnot (ŠMH).

LITERATURA

- Adams, S. K., Kuhn, J., & Rhodes, J. (2006). Self-Esteem Changes in the Middle School Years: A Study of Ethnic and Gender Groups. *Rmle Online: Research In Middle Level Education*, 29(6), 1–9. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ804102.pdf>
- Ajdukovic, M., & Franz, B. S. (2005). Behavioral and emotional problems of children by type of out-of-home care in Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 14, 163–175. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00356.x>
- Albuquerque, C., Almeida, J., Cunha, M., Madureira, A., & Andrade, A. (2015). Protective resilience factors in institutionalised portuguese adolescents. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 171, 276–283. doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.122
- Allen, J. P., Chango, J., Szewedo, D., Schad, M., & Marston, E. (2011). Predictors of susceptibility to peer influence regarding substance use in adolescence. *Child Development*, 83(1), doi:10.1111/j.1467-8624.2011.01682.x
- Allen, J. P., & Loeb, EL (2015). The Autonomy-Connection Challenge in Adolescent–Peer Relationships. *Child Development Perspectives*, 9(2), 101–105. doi:10.1111/cdep.12111
- Arltová, M. (1994). *Puberta je, když začínají s rodiči potíže*. Portál.
- Asci, F. H., Kosar, S. N., & Isler, A. K. (2001). The relationship of self-concept and perceived athletic competence to physical activity level and gender among Turkish early adolescents. *Adolescence*, 36(143), 499–507. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11817631/>
- Ata, S., & Yağan Güder, S. (2018). Parents' attachment to their children and their level of interest in them in predicting children's self-concepts. *Early Child Development and Care*, 190, 1–14. <https://doi.org/10.1080/03004430.2018.1461092>
- Attar-Schwartz, S. (2009). School functioning of children in residential care: The contributions of multilevel correlates. *Child abuse & neglect*, 33(7), 429–440. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.12.010>

- Attar-Schwartz, S. (2013). Runaway behavior among adolescents in residential care: The role of personal characteristics, victimization experiences while in care, social climate, and institutional factors. *Children and Youth Services Review*, 35(2), 258–267. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.11.005>
- Balcová, K., & Havan, P. (2022). Hodnoty a sebahodnotenie adolescentov vyrastajúcich v centrách pre deti a rodinu v porovnaní s adolescentami vyrastajúcimi v rodinách. *E-psychoogie*, 16(2). Získáno 3. ledna 2023 z <https://doi.org/10.29364/epsy.442>
- Beyers, W., & Çok, F. (2008). Adolescent self and identity development in context. *Journal of Adolescence*, 31(2), 147–150. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.03.002>
- Blatný, M. (2016). *Psychologie celoživotního vývoje*. Karolinum.
- Brown, B. B., Eicher, S. A., & Petrie, S. (1986). The importance of peer group (“crowd”) affiliation in adolescence. *Journal of Adolescence*, 9(1), 73–96. [https://doi.org/10.1016/S0140-1971\(86\)80029-X](https://doi.org/10.1016/S0140-1971(86)80029-X)
- Cajthamlová, K. (2017). *Abeceda moderního rodiče*. Vyšehrad.
- Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Grada.
- Childs, K. K., Brady, C. M., Cameron, A. L., & Kaukinen, C. (2022). The role of family structure and family processes on adolescent problem behavior. *Deviant Behavior*, 43(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/01639625.2020.1771128>
- Crede, M., Harms, P., Niehorster, S., & Gaye-Valentine, A. (2012). An evaluation of the consequences of using short measures of the Big Five personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 874–888. doi:10.1037/a0027403
- Daněk, A. (2022). Adaptabilita dětí opouštějících zařízení ústavní výchovy v současné společnosti. *Manažer: Poradce – auditor 2022*, (15), 95–106. doi: 10.13140/RG.2.2.14541.72165
- De Goede, I. H., Branje, S. J., & Meeus, W. H. (2009). Developmental changes in adolescents’ perceptions of relationships with their parents. *Journal of youth and adolescence*, 38, 75–88. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10964-008-9286->

- Demo, D. H. (1992). The self-concept over time: Research issues and direction. *Annual Review of Sociology*, 18(1), 303–326. https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/D_Demo_Self-Concept_1992.pdf
- Dolejš, M., Dostál, D., Oberiegnerů, R., Orel, M., & Kňážek, G. (2021). Dotazník sebepojetí (DOS): Příručka pro praxi. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Feng, X., Astell-Burt, T., Standl, M., Flexeder, C., Heinrich, J., & Markevych, I. (2022). Green space quality and adolescent mental health: do personality traits matter? *Environmental Research*, 206, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.112591>
- Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Fernández-Bustos, J. G., Infantes-Paniagua, Á., Cuevas, R., & Contreras, O. R. (2019). Effect of Physical Activity on Self-Concept: Theoretical Model on the Mediation of Body Image and Physical Self-Concept in Adolescents. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01537>
- Floder, J. (1990). Plní výchovné ústavy tu správnou funkci. *Speciální pedagogika*, 1(3), 119–120.
- Fraley, R. Ch., Heffernan, M. E., Vicary, A. M., & Brumbaugh, C. C. (2011). The experiences in close relationships—Relationship Structures Questionnaire: A method for assessing attachment orientations across relationships. *Psychological Assessment*, 23(3), 615–625. doi:10.1037/a0022898
- Fraley R. Ch. (2014). *Relationship Structures (ECR-RS) Questionnaire*. Získáno 23. listopadu 2022 z <http://labs.psychology.illinois.edu/~rcfraley/measures/relstructures.htm>
- Garcia, O. F., & Serra, E. (2019). Raising Children with Poor School Performance: Parenting Styles and Short-and Long-Term Consequences for Adolescent and Adult. *Development, Int. J. Environ. Res. Public Health*, 16 (7), 1–24. <https://doi.org/10.3390/ijerph16071089>
- Georgas, J. (2006). Families and family change. In J. Georgas, J. W. Berry, F. J. R. van de Vijver, Ç. Kağitçibaşı, & Y. H. Poortinga (Eds.), *Families across cultures: A 30*

- nation psychological study* (pp. 3–50). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511489822.002>
- Gerard, JM, & Buehler, C. (1999). Multiple Risk Factors in the Family Environment and Youth Problem Behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 61(2), 343–361. <https://doi.org/10.2307/353753>
- Goldstein, B. L., Mackin, D. M., Miao, J., Perlman, G., Watson, D., Ormel, J., Klein, D. N., & Kotov, R. (2022). Is personality stable and symptoms fleeting? A longitudinal comparison in adolescence. *Journal of Research in Personality*, 97, 104–190. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104190>
- Griffith, A. K., Ingram, S. D., Barth, R. P., Pstruh, A. L., Duppong Hurley, K., Thompson, R. W., & Epstein, M. H. (2009). The Family Characteristics of Youth Entering a Residential Care Program. *Residential Treatment for Children & Youth*, 26(2), 135–150. <https://doi.org/10.1080/08865710902914283>
- Hašto, J., Kaščáková, N., Fürstová, J., Poláčková Šolcová, I., Vacková, K. A., Heveriová, M., & Tavel, P. (2018). Dotazník Prožívání blízkých vztahů (ECR-R) a sociodemografické rozdíly ve vztahové úzkostnosti a vyhýbavosti. *Československá psychologie*, 62(1), 56–70. http://cspsych.psu.cas.cz/files/cspsych_supplement_2018.pdf
- Henrich, CH. C, Brookmeyer, K. A, Shrier, L. A, & Shahar, G. (2006). Supportive Relationships and Sexual Risk Behavior in Adolescence: An Ecological-Transactional Approach. *Journal of Pediatric Psychology*, 31(3), 286–297. doi:10.1093/jpepsy/jsj024
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2001). *Sociální psychologie*. Portál.
- Hřebíčková, M., Jelínek, M., Blatný, M., Brom, C., Burešová, I., Graf, S., ... Zábrodská, K. (2016). Big Five Inventory: základní psychometrické charakteristiky české verze BFI-44 a BFI-10. *Československá psychologie*, 60(6), 567–583. Získáno 13. prosince 2022 z https://is.muni.cz/th/427427/fss_b/Ceska_verze_BFI_44_BFI_10_FINAL_2_2_16.pdf
- Hukkanen, R., Sourander, A., Bergroth, L., & Piha, J. (1999). Psychosocial factors and adequacy of services for children in children's homes. *European Child & Adolescent*

Psychiatry, 8(4), 268–275. <https://link.springer.com/article/10.1007/s007870050101>
#citeas

- Jackman, M., & Griffith, ADDG (2019). Peers or Parents?: An Examination of Risk and Protective Factors Influencing Use of and Curiosity about Marijuana among Adolescents in the Caribbean Island of Barbados. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 28 (5), 355–362. <https://doi.org/10.1080/1067828X.2020.1763884>
- Jackson, C. J. (2001). Comparison between Eysenck's and Gray's models of personality in the prediction of motivational work criteria. *Personality and Individual Differences*, 31(2), 129–144. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00124-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00124-0)
- Kardum, I., & Hudek-Knežević, J. (1996). The relationship between Eysenck's personality traits, coping styles and moods. *Personality and Individual Differences*, 20(3), 341–350. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(95\)00182-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(95)00182-4)
- Keltikangas-Järvinen, L. (1990). The Stability of Self-Concept During Adolescence and Early Adulthood: A Six-Year Follow-Up Study. *The Journal of General Psychology*, 117(4), 361–368. <https://doi.org/10.1080/00221309.1990.9921142>
- Kessler, R. C., Pecora, P. J., Williams, J., Hiripi, E., O'Brien, K., English, D., White, J., Zerbe, R., Downs, A. C., Plotnick, R., Hwang, I., & Sampson, N. A. (2008). Effects of enhanced foster care on the long-term physical and mental health of foster care alumni. *Archives of General Psychiatry*, 65(6), 625–633. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.65.6.625>
- Klimšová, Z., & Obereignerů, R. (2020). Sebehodnocení u adolescentů v ústavní péči. In *Phd Existence „Člověk a čas“*. 190–201. Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta. <https://phdexistence.cz/wp-content/uploads/2020/06/PhdExistence2020.pdf#page=191>
- Knežević, G., Lazarević, L. B., Purić, D., Bosnjak, M., Teovanović, P., Petrović, B., & Opačić, G. (2019). Does Eysenck's personality model capture psychosis-proneness? A systematic review and meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 143, 155–164. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.02.009>

- Kumar, P. (2020). A Study on the Personality Traits of Adolescents when Parents are More Involved. *Irish Interdisciplinary Journal of Science & Research*, 4(1), 63–68. <http://iijrsr.com/data/uploads/6410.pdf>
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S. Steinberg, L., & Dornbrusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child development*, 62(5), 1049–1065. doi: 10.1111/j.1467-8624.1991.tb01588.x
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Grada.
- Macek, P. (1999). *Adolescence*. Portál.
- Markus, H., & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299–337. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.38.020187.001503>
- Martins, MH. & Neto, VC. (2016). Resilience and self-concept of competence in institutionalized and non-institutionalized young people. *Psicologia*, 30(2), 61–76. <https://revista.appsicologia.org/index.php/rpsicologia/article/view/1122/pdf>
- Matějček, Z., & Langmeier, J. (1974). *Psychická deprivace v dětství*. Avicenum.
- Matějček, Z. (1968). *Rodiče a děti*. Avicenum.
- Matoušek, O. (1999). *Ústavní péče*. Sociologické nakladatelství.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. SLON.
- Matoušek, O. (2006). *Slovník sociální práce*. Portál.
- Miovský, M., (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada.
- Mota, C. P., Costa, M., & Matos, P. M. (2016). Resilience and deviant behavior among institutionalized adolescents: The relationship with significant adults. *Child and adolescent social work journal*, 33, 313–325. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10560-015-0429-x>
- Možný, I. (2002). *Česká společnost*. Portál.
- Munongi, L., & Mawila, D. (2023). Risk factors of orphan and vulnerable children in a children's home during the COVID-19 pandemic. *Children and Youth Services Review*, 145. doi:10.1016/j.childyouth.2022.106801

- Mynaříková, L., Dobrucká, L., Horáková, D., & Vintoniv, R. (2022). Integrace dětí z dětských domovů do společnosti a jejich adaptace na trhu práce. České vysoké učení technické. <https://projekt-persist.webnode.cz/>
- Nigmatová, M., Kimáková, T., & Kachlík, P. (2011). Narušení sociálních vazeb jako příčina delikvencie adolescentov. *Škola a zdraví, (21)5*, 221–229. https://www.ped.muni.cz/z21/knihy/2011/40/texty/cze/21_nigmatova_kimakova_kachlik_cze.pdf
- Novotný, J. S. (2011). Prevalence vybraných typů osobnostních problémů u adolescentů, umístěných trvale v ústavní péči. *Psychologie a její kontexty, 2(2)*, 99–108. https://psychkont.osu.cz/fulltext/2011/Novotny_2011_2.pdf
- Novotný, J. S. N., & Okrajek, P. (2012). Vliv vybraných charakteristik rodinného prostředí na rizikové chování 15letých adolescentů. *E-psychologie, 6(2)*, 1–13. <https://e-psycholog.eu/clanek/150>
- Novotný, J. S. (2015). Problémy s přizpůsobením v prostředí ústavní péče. *Psychologie a její kontexty, 6(2)*, 37–48. https://psychkont.osu.cz/fulltext/2015/Novotny_2015_2.pdf
- Ogińska-Bulik, N., & Kobylarczyk, M. (2015). Resiliency and social support as factors promoting the process of resilience in adolescents – wards of children’s homes. *Health Psychology, 3(3)*, 210–219. <https://doi.org/10.5114/hpr.2015.49045>
- Onetti, W., Carlos, F. -G. J., & Castillo-Rodríguez, A. (2019). Transition to middle school: Self-concept changes. *PLoS ONE, 14(2)*. doi:10.1371/journal.pone.0212640
- Ordaz-Villegas, G., Acle-Tomasini, G., & Reyes-Lagunes, L. I (2013). Development of an academic self concept for adolescents (ASCA) scale. *Journal of Behavior, Health & Social Issues, 5(2)*, 117–130. <https://doi.org/10.5460/jbhsi.v5.2.42304>
- Orel, M., Obereignerů, R., Reiterová, E., Malůš, M., & Fac, O. (2015). Rozdíly sebepojetí u dětí a adolescentů České republiky podle pohlaví a věku. *Psychologie a její kontexty, 6(2)*, 65–77. https://psychkont.osu.cz/fulltext/2015/Orel-Obereigneru-Reiterova-Malus-Fac_2015_2.pdf
- Orel, M., Obereignerů, R., & Mentel, A. (2016). *Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů*. Univerzita Palackého v Olomouci.

- Pipeková, J. (1998). *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Paido.
- Považanová, B., Dolejš, M., Dostál, D., Kňážek, G. (2023). Škála mapování hodnot (ŠMH-15)/Škála mapovania hodnôt (ŠMH-15) – Příručka pro praxi.
- Preissová Krejčí, A., Čadová L. (2006) Hodnotová orientace a životní postoje současných adolescentů. *Paidagogos – časopis pro pedagogiku v souvislostech*, 1(1). <http://www.paidagogos.net/issues/2006/1/1/article.html>
- Punová, M. (2012). Resilience v sociální práci s rizikovou mládeží. *Sociální práce*, 12(2), 90–103. https://www.researchgate.net/publication/346631425_Resilience_v_socialni_praci_s_rizikovou_mladezi
- Rammstedt, B., & John, O. P. (2007). Big Five inventory-10. *PsycTESTS Dataset*. <https://doi.org/10.1037/t01744-000>
- Rammstedt, B., Kemper, C. J., Klein, M. C., Beierlein, C., & Kovaleva, A. (2013). A Short Scale for Assessing the Big Five Dimensions of Personality: 10 Item Big Five Inventory (BFI-10). *GESIS*, 7(2), 233–249. <https://doi.org/10.12758/mda.2013.013>
- Resilience Research Centre. (2018). *CYRM and ARM user manual*. Halifax, NS: Resilience Research Centre, Dalhousie University. Retrieved from <http://www.resilienceresearch.org/>
- Říčan, P. (2013). *S dětmi chytře a moudře*. Portál.
- Sharry, J. (2006). *Řešíme problémy s výchovou dětí a dospívajících*. Computer Press.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of educational research*, 46(3), 407–441. <http://dx.doi.org/10.2307/1170010>
- Shearer, C. L., Crouter, A. C., & McHale, S. M. (2005). Parents' perceptions of changes in mother-child and father-child relationships during adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20(6), 662–684. <https://doi.org/10.1177/0743558405275086>
- Shiner, R., & Caspi, A. (2003). Personality differences in childhood and adolescence: measurement, development, and consequences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(1), 2–32. doi:10.1111/1469-7610.00101

- Shiner, R. L. (2009). The development of personality disorders: Perspectives from normal personality development in childhood and adolescence. *Development and Psychopathology*, 21(3), 715–734. doi:10.1017/S0954579409000406
- Schlomer, G. L., Cleveland, H. H., Murrayová, J., & Feinberg M. A., (2020). Podélné vazby mezi problémy s chováním dospívajících a vrstevníků a moderování pomocí genetického indexu citlivosti. *Journal of Research on Adolescence*, 31 (7). doi:10.1111/jora.12592
- Sebastian, C., Burnett, S., & Blakemore, S. J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441–446. doi:10.1016/j.tics.2008.07.008
- Sobotková, I. (2001). *Psychologie rodiny*. Portál.
- Spencer, M. B. (1988). Self-concept development. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1988(42), 59–72. <https://doi.org/10.1002/cd.23219884206>
- Šolcová, I. (2009). *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Grada.
- Šporclová, V. (2021). Všichni moji blízcí. Adolescenti a dospělí kolem nich: (recenze). *E-psychologie*, 15(2), 1–3. <https://doi.org/10.29364/epsy.408>
- Subaşı, H., & Yıldız, N. G. (2022). Attachment relationships and learned resourcefulness levels of institutionalized adolescents. *Pegem Journal of Education and Instruction*. 12(1). 100–114. <https://www.pegegog.net/index.php/pegegog/article/view/1486/481>
- Thomson, K. C., Schonert-Reichl, K. A., & Oberle, E. (2015). Optimism in early adolescence: Relations to individual characteristics and ecological assets in families, schools, and neighborhoods. *Journal of Happiness Studies*, 16, 889–913. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-014-9539-y>
- Uhláriková, J. (2010). Analýza životnej spokojenosti adolescentov v kontexte rodiny a rodinného prostredia. *E-psychologie*, 4(4), 1–9. <https://e-psycholog.eu/clanek/104>
- Vágnerová, M. (2019). *Vývojová psychologie: dětství a dospělost*. Karolinum.
- Van Ijzendoorn, M. H., Luijk, M. P., & Juffer, F. (2008). IQ of children growing up in children's homes: A meta-analysis on IQ delays in orphanages. *Merrill-Palmer Quarterly*, 54(3), 341–366. https://faculty.uml.edu/darcus/47.361/FOSTER%20CARE/vanijzendoorn_etal_2008_IQ.pdf

- Vavrysová, L. (2018). *Rizikové aktivity, depresivita a vybrané osobnostní rysy u českých adolescentů z dětských domovů se školou a z výchovných ústavů*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (1998). *Aplikovaná sociální psychologie 1: Člověk a sociální instituce*. Portál.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. Grada.
- Xiang, G., Li, Q., Du, X., Liu, X., Xiao, M., & Chen, H. (2022). Links between family cohesion and subjective well-being in adolescents and early adults: The mediating role of self-concept clarity and hope. *Current Psychology*, 41, 76–85.
<https://doi.org/10.1007/s12144-020-00795-0>
- Zákon č. 109/2002 Sb., *o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů*. Získáno 29. prosince 2021 z <https://www.zakonyprolidi.cz/print/cs/2002-109/zneni-20140101.htm?sil=1>
- Zákon č. 383/2005 Sb., *Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony*. Získáno 28. prosince 2021 z <https://www.zakonyprolidi.cz/print/cs/2005-383/zneni20140101.htm?sil=1>

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Krabicový diagram pro celkové skóre resilience pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

Graf 2: Krabicový diagram pro celkový skór sebepojetí pro adolescentní dívky a chlapce

Graf 3: Krabicový diagram pro celkovou vyhýbavost pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

Graf 4: Krabicový diagram pro neuroticismus pro adolescentní dívky a chlapce

Graf 5: Krabicový diagram pro celkové skóre resilience pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

Graf 6: Krabicový diagram pro sociální přizpůsobivost pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

Graf 7: Krabicový diagram pro fyzický zjev pro adolescenty žijící v rodinném prostředí

Graf 8: Krabicový diagram pro odolnost vůči zkušenostem pro dívky a chlapce

Graf 9: Krabicový diagram pro celkový skór pro adolescenty žijící v rodinném prostředí a ústavních zařízeních

Graf 10: Krabicový diagram pro vnější hodnoty pro adolescenty žijící v rodinném prostředí

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Výzkumný soubor z hlediska prostředí, ve kterém respondenti žijí

Tabulka 2: Výzkumný soubor z hlediska pohlaví

Tabulka 3: Výzkumný soubor z hlediska věku

Tabulka 4: Popisné charakteristiky pro jednotlivé subškály dotazníků DOS-18, ŠMH, BFI0, CYRM-R, ECRS-RS pro celý výběrový soubor

Tabulka 5: Popisné charakteristiky pro jednotlivé subškály dotazníků DOS-18, ŠMH, BFI0, CYRM-R, ECRS-RS pro celý výběrový soubor a meziskupinové porovnání (p-hodnota pro oboustranné verze alternativní hypotézy)

Tabulka 6: Kontingenční tabulka pro vztah pohlaví a prostředí, ve kterém adolescenti žijí

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Abstrakt diplomové práce v českém jazyce

Příloha č. 2: Abstrakt diplomové práce v anglickém jazyce

Příloha č. 3: Žádost pro organizace o účast ve výzkumu

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Vztahy adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí v okrese Jeseník

Autor práce: Bc. Aneta Kratochvílová

Vedoucí práce: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Počet stran a znaků: 91 stran, 157 267 znaků

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 100

Cílem diplomové práce je zjistit rozdílnost sebepojetí, resilience a osobnostních charakteristik u adolescentů žijících v ústavních zařízení a rodinném prostředí a zjistit, analyzovat vztahy adolescentů s jejich rodinnými příslušníky. V teoretické části jsou popsány charakteristiky adolescentního období a typy prostředí, ve kterém adolescenti mohou žít. Ve výzkumné části je zkoumáno, zda existuje rozdílnost sebepojetí, resilience, osobnostních charakteristik u adolescentů, kteří žijí v rodinném prostředí a adolescentů, kteří žijí v ústavních zařízení a porovnáváme jejich vztahy s rodinnými příslušníky. Tyto cíle jsou ověřovány pomocí dotazníků ECR-RS, BFI-10, CYRM-R, DOS-18 a ŠMH-15 od českých autorů. Vzorkem výzkumného šetření jsou adolescenti ze středních škol, dětských domovů a výchovného ústavu z okresu Jeseník. K ověřování hypotéz byly použity Studentův t-test, Mannův-Whitneyův test a Kolmogorovův-Smirnovův test a pro korelaci Spearmanův koeficient pořadové korelace. Z výsledků diplomové práce vyplývá, že adolescenti z ústavních zařízení vykazují některé odlišné charakteristiky oproti adolescentům vyrůstající v rodinném prostředí. Konkrétně, vykazují nižší skóre v míře celkové vyhýbavosti (ECRS-RS) a v míře celkové odolnosti (CYRM-R). Naopak významné rozdíly nebyly zjištěny v míře sociální přizpůsobivosti (DOS-18), v míře fyzického zjevu (DOS-18) v celkovém sebepojetí (DOS-18) a v míře vnějších hodnot (ŠMH).

Klíčová slova: adolescence, sebepojetí, rodinné prostředí, ústavní zařízení

ABSTRACT OF THESIS

Title: Adolescents and their relationships with their family members, friends and their own identity in Jeseník district

Author: Bc. Aneta Kratochvílová

Supervisor: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Number of pages and characters: 91 pages, 157 267 characters

Number of appendices: 4

Number of references: 100

The aim of the thesis is to find out the differences in self-concept, resilience and personality characteristics of adolescents living in institutional facilities and family environments, and to find out and analyze the relationships between adolescents and their family members. The theoretical part describes the characteristics of the adolescent period and the types of environment in which adolescents can live. In the research part, it is investigated whether there is a difference in self-concept, resilience, personality characteristics in adolescents who live in a family environment and adolescents who live in institutional facilities. After that we compare their relationships with family members. These goals are verified using the ECR-RS, BFI-10, CYRM-R, DOS-18 and ŠMH-15 questionnaires from Czech authors. The sample of the research investigation is adolescents from secondary schools, children's homes and an educational institution from the Jeseník district. Student's t-test, Mann-Whitney test, and Kolmogorov-Smirnov test were used to verify hypotheses, and Spearman's rank correlation coefficient was used for correlation. The results of the thesis show that adolescents from institutional facilities show some different characteristics compared to adolescents growing up in a family environment. Specifically, they show lower scores on the general avoidance measure (ECRS-RS) and on the general resilience measure (CYRM-R). Conversely, significant differences were not found in the measure of social adaptability (DOS-18), in the measure of physical appearance (DOS-18), in the overall self-concept (DOS-18) and in the measure of external values (ŠMH).

Key words: adolescence, self-concept, family environment, institutional facility

Žádost o účast ve výzkumu

Univerzita Palackého
v Olomouci

Vážená paní ředitelko, vážený pane řediteli,

Jako studentka pátého ročníku jednooborové psychologie na Univerzitě Palackého se na Vás obracím s **žádostí o spolupráci při realizaci výzkumné studie**, kterou zahrnuje má diplomová práce s názvem *vztahy adolescentů k rodinným příslušníkům, přátelům a jejich vlastnímu sebepojetí*. Vedoucí mé práce je PhDr. Martin Dolejš, Ph. D.

Diplomová práce je zaměřena na zachycení odlišností rodinných i přátelských vztahů a sebepojetí, resilience mezi adolescenty z výchovných ústavů, dětských domovů, gymnáziích a středních škol v okrese Jeseník. Výzkumná studie je zaměřena na populaci jedinců ve věku 15–20 let. Testování jedinců závisí na domluvě s konkrétní institucí podle jejich možností. Účast jedinců výzkumné studii přispěje k podrobnějším a přesnějším závěrům aktuálního stavu a vývoje vybraných sledovaných témat u dospívajících v České republice. Celkově bude do šetření zahrnuto celkem cca 300 adolescentů z výchovných ústavů, dětských domovů, gymnázií a středních škol z okresu Jeseník.

S adolescenty bych při výzkumném šetření strávila max. 1 vyučovací hod (45 min.). Výzkumné šetření by probíhalo předáním dotazníkových baterií a vysvětlením instrukcí k vyplnění. Počet adolescentů záleží na Vašich možnostech. Ráda bych však zmapovala situaci u co největšího počtu jedinců.

Při výzkumném šetření se budu řídit etickým kodexem EFPA, a bude dodržováno nařízení GDPR. Veškerá získaná data budou anonymizována a použita pouze k výzkumnému účelu. V odborných výstupech se neobjeví žádné informace o osobách, podílejících se na výzkumu, dle kterých by bylo možné je, identifikovat. Stejně tak budou chráněny i veškeré informace o Vašem školském zařízení a z výsledků studie nebude možné zjistit, z které instituce, jaká data pocházejí.

Účast ve výzkumu je zcela dobrovolná a můžete ji kdykoliv ukončit. V případě zájmu máte právo na poskytnutí informací o výsledcích studie.

Děkuji za Váš čas stráveným čtením toho dopisu a těším se na případnou spolupráci.

Bc. Aneta Kratochvílová

Kontakt:

Organizátor: Aneta Kratochvílová

E-mail: kratan07@upol.cz

Telefon: 733 747 413

Vedoucí práce: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Web katedry psychologie UPOL: <https://psych.upol.cz>